



**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Серію засновано 08.09.1999 р.

№ 19(47)

Науковий журнал
(щоквартальник)

Острого
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2020

Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка»»

Засновано 08.09.1999 року Національним університетом «Острозька академія»
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21245-11045Р від 12 березня 2015 р.

Журнал додано до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.

Журнал зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань
(ISSN International Centre. Paris, France): ISSN 2311-5149 (друкований)

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України № 975 від 11.07.2019 – категорія «Б»

Журнал додано до міжнародних наукометричних баз і каталогів наукових видань:

INDEX COPERNICUS (ICV 2017 = 74,48)
EBSCO Publishing, Inc.
ResearchBib
Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)
DOI: 10.25264/2311-5149
Російський індекс наукового цитування (РИНЦ)

Google Академія (h-індекс 9)
Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського
Бібліометрика української науки
Україніка наукова
Український реферативний журнал «Джерело»

*Друкується за ухвалою вченої ради Національного університету «Острозька академія»
Протокол № 7 від 17 грудня 2020 року*

Засновник журналу: Національний університет «Острозька академія»;
Видавець: видавництво Національного університету «Острозька академія».

Редакційна колегія:

Шулик Ю. В. (головний редактор, к. е. н., доц., Острого, Україна); yuliia.shulyk@oa.edu.ua;
Козак Л. В. (д. е. н., доц., заступник головного редактора, Острого, Україна); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;
Дем'янчук О. І. (д. е. н., доц., відповідальний редактор, Острого, Україна); olha.demianchuk@oa.edu.ua.
Аверкіна М. Ф. (д. е. н., проф., Острого, Україна); maryna.averkyina@oa.edu.ua;
Бранч Джон (д. е. н., Анн Арбор, Мічиган, США); jbranch@umich.edu;
Власюк А. П. (д. тех. н., проф., Острого, Україна); anatoliy.vlasyuk@oa.edu.ua;
Вітлінський В. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); wite101@meta.ua;
Гарі Кук (д. е. н., проф., Ліверпуль, Великобританія); g.cook@hull.ac.uk;
Іванчук Н. В. (к. е. н., доц., Острого, Україна); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua;
Кнейслер О. В. (д. е. н., доц., Тернопіль, Україна); olgakne@gmail.com;
Кондратенко Н. О. (д. е. н., проф., Харків, Україна); 2123kondratenko@gmail.com;
Кривницька О. Р. (д. е. н., доц., Острого, Україна); olha.kryvytska@oa.edu.ua;
Левницька С. О. (д. е. н., проф., Рівне, Україна); levitska.svitlana@yahoo.com;
Мамонтова Н. А. (д. е. н., проф., Острого, Україна); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;
Матвійчук А. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); editor@nfmte.com;
Новоселецький О. М. (к. е. н., доц., Острого, Україна); oleksandr.novoseletskyy@oa.edu.ua;
Олак Антоні (хабілітований доктор економіки, професор факультет управління Люблінської політехніки, Люблін, Польща); antonio130@vp.pl;
Онисько С. В. (д. е. н., проф., Ірпін, Україна); onyshko_sv@ukr.net;
Павел Джаканський (доктор, Інститут Права, економіки і управління, Факультет Права, менеджменту та управління, Університет Яна Кохановського у Кельце, Польща); pdzikan@interia.eu;
Пауло Реіс Мурао (доктор економіки факультет економіки університету Мінью, Брага, Португалія); paulom@eeg.uminho.pt;
Пуківа Рішард (доктор Державної вищої технічно-економічної школи в Ярославі, Польща); rysard.pukala@interia.pl;
Стецюк Іван (професор Факультету фінансів, Школи менеджменту, Квебецького університету, Канада); stetsyuk.ivan@uqam.ca;
Талавера Олександр (професор фінансової школи менеджменту, університету Свонсі, Великобританія); oleksandr.talavera@gmail.com;
Ткаченко Н. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); tkachenko_nt@ukr.net;
Топішко І. І. (к. е. н., доц., Острого, Україна); ivan.topishko@oa.edu.ua;
Харчук Ю. Ю. (к. е. н., доц., Острого, Україна); julia.kharchuk@oa.edu.ua;
Шебеко К. К. (д. е. н., проф., Пінськ, Білорусь); box@polessu.by;
Яворська Т. В. (д. е. н., проф., Львів, Україна); tanya_yav@ukr.net.

Editorial board:

Shulyk Y. V. (PhD, docent, editor-in-chief); yuliia.shulyk@oa.edu.ua.
Kozak L. V. (PhD, docent, deputy editor); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;
Demianchuk O. I. (PhD, docent, responsible editor); olha.demianchuk@oa.edu.ua.
Averkyina M. F. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); maryna.averkyina@oa.edu.ua;
John Branch (PhD, Ann Arbor, Michigan, USA); jbranch@umich.edu;
Vlasyuk A. P. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); anatoliy.vlasyuk@oa.edu.ua;
Vitlinskyi V. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); wite101@meta.ua;
Gary Cook (PhD, prof., Director Hull University Business School Faculty of Business, Law and Politics Hull University Business School, Liverpool, United Kingdom); g.cook@hull.ac.uk;
Ivanchuk N. V. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua;
Kneisler O. V. (PhD, docent, Ternopil, Ukraine); olgakne@gmail.com;
Kondratenko N. O. (PhD, prof., Kharkiv, Ukraine); 2123kondratenko@gmail.com;
Kryvytska O. R. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); olha.kryvytska@oa.edu.ua;
Levytska S. O. (PhD, prof., Rivne, Ukraine); levitska.svitlana@yahoo.com;
Mamontova N. A. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;
Matviichuk A. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); editor@nfmte.com;
Novoseletskyy O. M. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); oleksandr.novoseletskyy@oa.edu.ua;
Olak Anthony (PhD, prof., Lublin, Poland); antonio130@vp.pl;
Onyshko S. V. (PhD, prof., Irpin, Ukraine); onyshko_sv@ukr.net;
Pawel Dziekański (PhD, Faculty of Law, Management and Administration, Jan Kochanowski University in Kielce, Poland); pdzikan@interia.eu;
Paulo Jorge Reis Mourao (PhD, Braga, Portugal); paulom@eeg.uminho.pt;
Ryszard Pukala (PhD, State Higher School of Technology and Economics in Jarosław, Poland); rysard.pukala@interia.pl;
Ivan Stetsyuk (PhD, Professor of Finance Department, Quebec University School of Management, Canada); stetsyuk.ivan@uqam.ca;
Oleksandr Talavera (Professor of Finance School of Management, Swansea University, UK); oleksandr.talavera@gmail.com;
Tkachenko N. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); tkachenko_nt@ukr.net;
Topishko I. I. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); ivan.topishko@oa.edu.ua;
Kharchuk Yu. Yu. (PhD, Ostroh, Ukraine); julia.kharchuk@oa.edu.ua;
Shebeko K. K. (PhD, prof., Pinsk, Belarus); box@polessu.by;
Yavorska T. V. (PhD, prof., Lviv, Ukraine); tanya_yav@ukr.net.

Адреса редакції: Національний університет «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острого, вул. Семінарська, 2.

Головний редактор *Ю. В. Шулик*
Заступник головного редактора *Л. В. Козак*
Відповідальний редактор *О. І. Дем'янчук*
Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*
Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*
Коректор *А. О. Самсонюк*
Коректор англійських текстів *Р. Т. Шулик*



ISSN 2311-5149

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)

Ліцензія Creative Commons «Attribution-NonCommercial»
(«Із зазначенням авторства – Некомерційна») 4.0 Всесвітня (CC-BY 4.0).
Creative Commons License «Attribution-NonCommercial» 4.0 International (CC-BY 4.0).

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Отримано: 8 грудня 2020 р.

Прорецензовано: 12 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 14 грудня 2020 р.

e-mail: katyapryshliak@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-4-11

Пришляк К. М. Розвиток земельних орендних відносин. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острого: Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 4–11.

УДК: 332.631

JEL-класифікація: C810, Q150

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-0351-3528

Пришляк Катерина Мирославівна,
аспірант Західноукраїнського національного університету

РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬНИХ ОРЕНДНИХ ВІДНОСИН

У статті висвітлено сучасні тенденції розвитку орендних земельних відносин у сільському господарстві. Визначено тенденції змін рівня орендної плати за землі сільськогосподарського призначення, динаміки форм орендної плати за земельні частки (паї) структури укладених договорів оренди земельних часток (паїв) в Україні за строком їх дії. Розраховано прогнозні значення орендної плати за земельні частки (паї).

Ключові слова: оренда землі, орендні відносини, орендна плата, земельні відносини.

Пришляк Екатерина Мирославовна,
аспірант Западноукраинского национального университета

РАЗВИТИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ АРЕНДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье отражены современные тенденции развития арендных земельных отношений в сельском хозяйстве. Определены тенденции изменения уровня арендной платы за земли сельскохозяйственного назначения, динамики форм арендной платы за земельные доли (паи) структуры заключенных договоров аренды земельных долей (паев) в Украине по сроку их действия. Рассчитано прогнозные значения арендной платы за земельные доли (паи).

Ключевые слова: аренда земли, арендные отношения, арендная плата, земельные отношения

Kateryna Pryshliak,
Phd Student, West Ukrainian National University

THE LAND LEASE RELATIONS DEVELOPMENT

The modern trend of land lease relations in agriculture, singled out the existing problems and ways to solve them. Genesis of the land lease relations development in the agrarian sector of the economy of Ukraine is studied. Current trends in the agricultural sector are revealed. The general approaches to establishing leasing relations as an important component of land use are defined. The authors show that land lease is the main direction of land shares' (pay) applied in Ukraine by owners, who have received certificates about the land transfer act. Tendencies of change in the rent value for agricultural lands, dynamics of forms of rent for land shares (pay) and subject structure of signed agreements on land shares (pay) lease, structure by contract duration of signed agreements on land shares (pay) lease in Ukraine are determined. The distribution of leases by subject composition and in terms of making. Revealed a gradual reduction in the number of contracts concluded for a period of 1-3 years and the increasing number of medium- and long-term lease. The existing trends in forms of rent calculation for land shares, namely, money, natural, the labor were defined. It was established that the natural form of payment remains dominant. The projected values of rent for land shares are calculated.

Key words: land lease, lease relations, rent, land relations.

Постановка проблеми. Від початку земельної реформи в Україні її основною метою була передача землі тим, хто на ній працює, захист інтересів селян та їх становлення як класу сільських господарів. Для цього була здійснена приватизація землі шляхом виділення земельних часток (паїв) в натуральній формі, а також реалізовано такі ринкові механізми з оборотом землі: оренда, міна, спадкування, дарування та емфітевіс. Для запобігання тіншовим оборудкам з земельними ділянками операції купівлі-продажу та застави для економічних агентів є не доступними, а спадкування, дарування та міни є обмеженим, тому оренда земель сільськогосподарського призначення є фактично єдиним механізмом ринкового обігу. Отже, проблема розвитку земельних орендних відносин в аграрному секторі економіки є актуальною для здійснення наукових і прикладних пошуків.



Аналіз основних досліджень і публікацій. Дослідженню земельно-орендних відносин в аграрному секторі економіки України присвятили свої праці В. Андрійчук, П. Гайдуцький, А. Гуторов, А. Даниленко, А. Данкевич, В. Заяць, Н. Ільків, В. Месель-Веселяк, Л. Паламарчук, П. Саблук, А. Третяк, М. Федоров, О. Чаплигіна та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою складовою ринкової економіки є орендний механізм сільськогосподарського землекористування, якому належить основна роль у розвитку земельних відносин.

Під час вибору моделі обігу земель саме орендна форма землекористування може стати основною в процесі формування ринку землі.

Оренда землі – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності. Договір оренди землі – це договір, який укладається у письмовій формі та може бути посвідчений нотаріально, відповідно до якого орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства. Орендована земельна ділянка або її частина може передаватися орендарем у суборенду без зміни цільового призначення [1].

Отже, як справедливо зазначив М. Федоров, оренда є одним із дієвих регуляторів земельних відносин за відсутності ринку землі [2]. Позиція М. Щетини є ще більш однозначною: земельні орендні відносини мають бути основним напрямом формування ринку земель сільськогосподарського призначення, єдиним його складником [13].

Головним завданням у розвитку орендних земельних відносин є формування конкурентного орендного середовища, дотримання сторонами договірних зобов'язань, гармонізація взаємовідносин між власниками й орендарями у питаннях розміру, форми та повноти виплати орендної плати, збереження та раціональне використання орендованих земель, розробка механізмів залучення середньо- та довгострокових інвестицій для технічного переоснащення і модернізації виробництва.

Розвиток орендних земельних відносин стримують ряд причин:

- недосконалість нормативно-правової бази щодо оренди земель, особливо реєстрації договорів оренди та їх перереєстрації при переукладенні на новий термін;
- дефіцит необхідної інформації щодо попиту і пропозиції на ринку оренди земельних ділянок;
- запровадження продажу прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності на аукціонах та ін. [4].

Оренда землі є однією з форм реалізації права власності на цей вид ресурсу. Як зазначає А. Гуторов, її основними перевагами є те, що земля залишається всенародним надбанням і перерозподіляється через механізм оренди між землекористувачами, не ставлячи під загрозу державну безпеку; істотні умови договорів оренди де-юре повністю регулюють режим використання земельних часток (паїв); є можливості для економічного стимулювання землевласників і землекористувачів для забезпечення сталого розвитку землекористувань і відтворення родючості ґрунтів; ринок прав оренди є конкурентним, що дає змогу укладати договори оренди на ліпших умовах [5].

Інший вчений – П. Гайдуцький – зазначає, що «оренда – це справжній економічний феномен, що дає змогу поєднати пріоритети власності й господарювання» [6].

Згідно Земельного кодексу України строк дії договору оренди землі не може перевищувати 50 років. Також важливим є те, що при передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 7 років [1, с. 7].

Оренда земельної ділянки передбачає її надання орендарю на принципах тимчасового користування, користування за плату, повернення, цільового використання (рис. 1).

На сьогодні в Україні відсутні будь-які обмеження щодо набуття права оренди. Орендна плата встановлюється у грошовій, натуральній (сільськогосподарською продукцією) та відробіткової формах, яка узгоджується сторонами і зазначається у договорі оренди.

На перших етапах запровадження механізму оренди земель серед інших мали місце проблеми, пов'язані із завищенням цін на продукцію, що видавалась в рахунок орендної плати. Другим, не менш важливим чинником поліпшення форм і умов розрахунків з орендної плати є конкуренція на ринку оренди та формування взаємовигідних відносин між орендарем та орендодавцем. У результаті, протягом останніх років ціни на основні види сільськогосподарської продукції, що видається в рахунок орендної плати, не перевищують цін продукції, реалізованої переробним підприємствам [4].

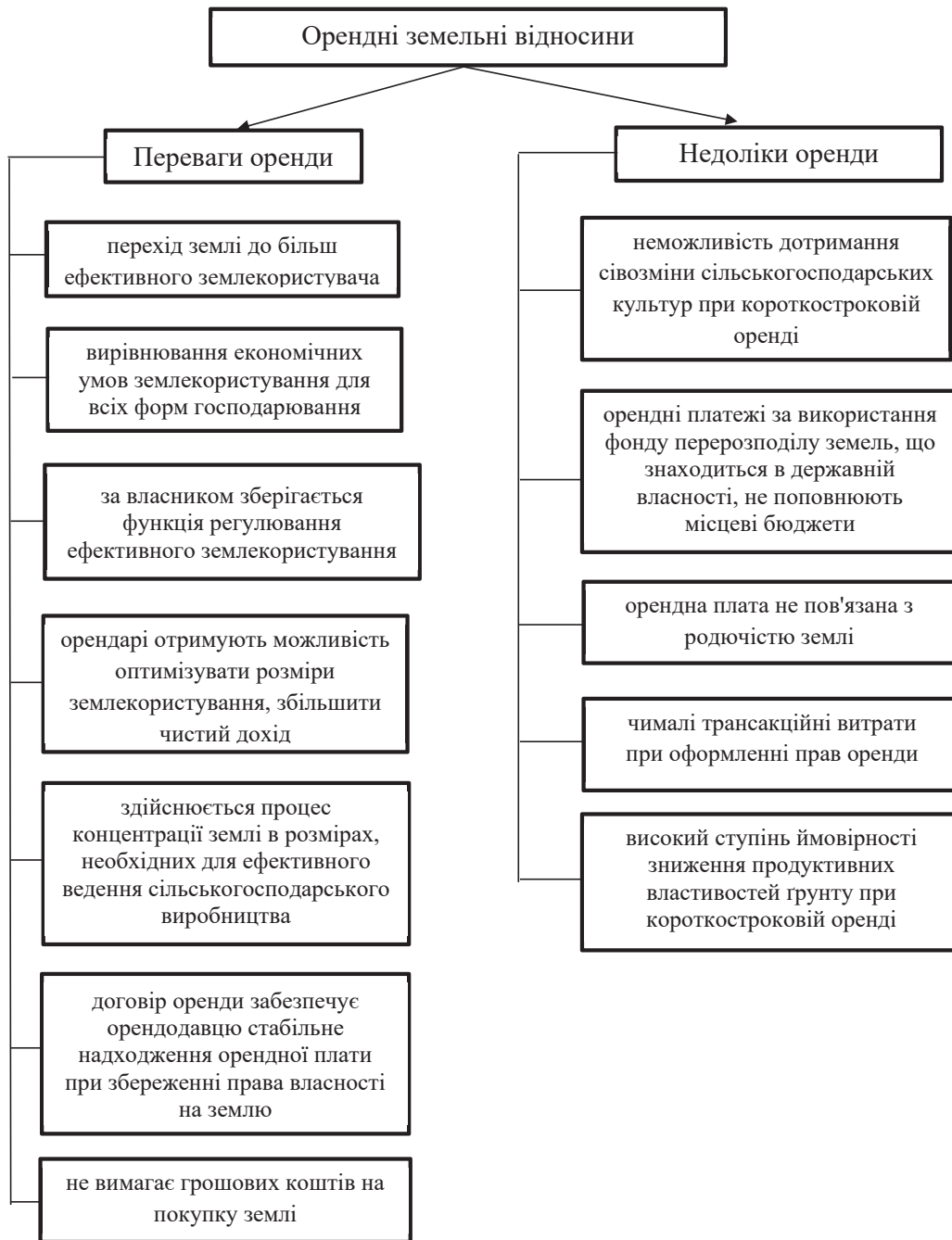


Рис. 1. Схема земельних орендних відносин

Водночас, як зазначив В. Заяць, зростання частки грошових виплат за оренду землі спричинено й демографічними процесами, тому що супроводжується істотним збільшенням кількості землевласників-спадкоємців земельних часток (паїв), які проживають у містах [8]. До того ж, на думку вченого, позитивна динаміка грошової форми орендної плати тісно пов'язана зі збільшенням частки великих експорто-орієнтованих сільгосптоваровиробників – орендарів, для яких «сплата орендної плати девальвованою гривнею значно привабливіша» [8], ніж сплата продукцією чи послугами.

Сьогодні сільськогосподарські підприємства ведуть господарську діяльність переважно на орендованих землях. В Тернопільській обл. налічується понад 269 тис. договорів оренди, що охоплюють понад 483 тис. га землі.

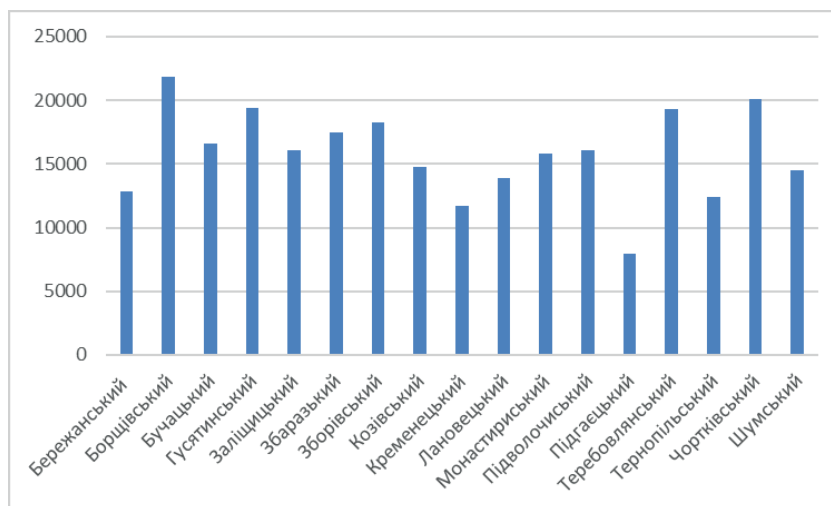


Рис. 1. Кількість укладених договорів оренди в районах Тернопільської обл. станом на 01.10.2019

Джерело: складено автором за даними Держгеокадастру в Тернопільській обл.

Як видно з рис. 1, найбільша кількість договорів укладена в Борщівському, Чортківському, Гусятинському та Теребовлянському районах, найменше – Підгаєцькому, Тернопільському, Кременецькому, Бережанському районах. 53 % договорів оренди укладено з іншими суб'єктами господарювання, 36 % – з господарствами, де отримано пай або їх правонаступниками, та 11 % – з фермерськими господарствами (рис. 2).



Рис. 2. Укладені договори оренди

Джерело: складено автором за даними Держгеокадастру в Тернопільській обл.

Земельним кодексом України передбачено можливість укладення договорів оренди земель на строк від 1 до 50 років. Це забезпечує конкуренцію на ринку оренди сільськогосподарських земель, наслідком якої є збільшення розмірів орендної плати, удосконалення форм і умов її виплати. Терміни договорів різні, у більшості вони укладаються на 5–10 років, тобто переважає середньострокова оренда (56 %) (рис. 3).

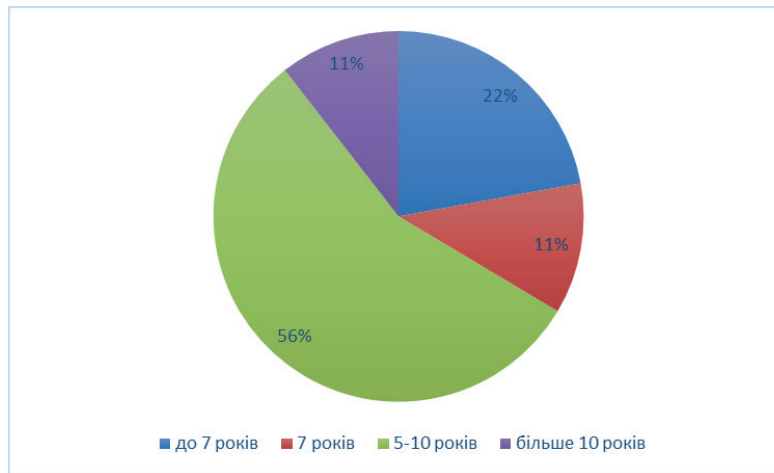


Рис. 3. Укладання договорів оренди за терміном їх дії

Джерело: складено автором за даними Держгеокадастру в Тернопільській обл.

Через нестабільну економічну ситуацію при визначенні орендної плати за землю власники земельних ділянок не прагнуть передавати їх в оренду на тривалий термін, тому на сьогодні укладаються переважно середньострокові договори оренди. У міру становлення і розвитку земельних відносин відбувається подовження термінів оренди земельних ділянок, що можна констатувати як позитивні зрушення, зумовлені стабілізацією економічних відносин в аграрній сфері. Однак залишається частина договорів оренди земель, укладених на короткий строк, що позбавляє орендарів стимулів до раціонального використання та збереження якісного стану земель.

Щодо розміру орендної плати, що встановлюється у договорі оренди, така плата повинна становити 3–12 % нормативної грошової оцінки, при цьому перевищення граничного розміру орендної плати допускається у разі визначення орендаря на конкурентних засадах [9]. З відсотком орендної плати до 3 % від нормативної грошової оцінки земельної ділянки укладено 32,3 тис. договорів, або 12 % від загальної їх кількості.

Зокрема, в 2019 р. згідно з даними Держгеокадастру України на рівні 12 % укладених договорів оренди земельних часток (паїв) передбачали орендну плату нижчу за 3,0 % та в межах 4–5 % нормативної грошової оцінки; 75 % договорів укладено на рівні 3,0 % нормативної грошової оцінки; 1 % – на рівні 6–7 %; та кількість договорів, які укладені на рівні 7 % нормативної грошової оцінки, прирівнюються до 0% (рис. 4).

Для земель сільськогосподарського призначення, що перебувають у приватній власності, розмір орендної плати встановлюється за згодою сторін у договорі оренди.

Орендна плата встановлюється у грошовій, натуральній (сільськогосподарською продукцією) та відробітковій формах, яка узгоджується сторонами і зазначається у договорі оренди. Серед форм орендної плати переважає натуральна (70,5 %), тобто виплата здійснюється сільськогосподарською продукцією. У грошовій формі виплачується 29,5 %, у відробітковій формі виплати по Тернопільській обл. не здійснювалися.

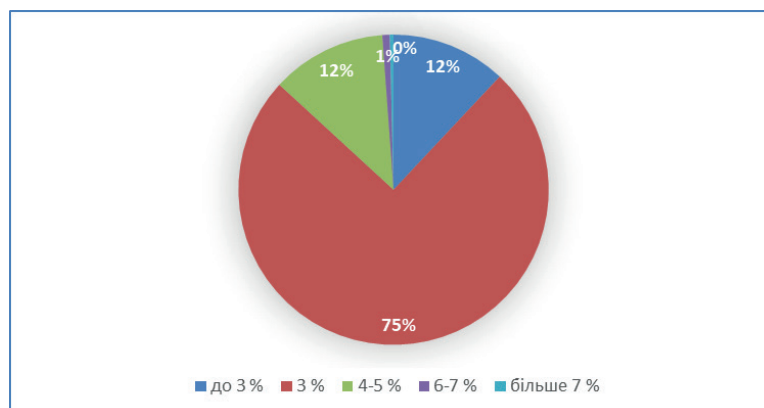


Рис. 4. Частка орендної плати за земельні частки від їх нормативної грошової оцінки в 2019 р.

Джерело: складено автором за даними Держгеокадастру в Тернопільській обл.



До того ж, надана в рахунок оплати сільськогосподарська продукція часто низької якості, відпускається селянам за завищеними розцінками (середні ціни реалізації продукції на ринку або переробним підприємствам вищі за відпускні по договорах оренди, однак і продукція є різної якості, що й зумовлює різницю цін) [10].

В системі орендних відносин центральною ланкою є розмір орендної плати, адже саме орендна плата – традиційно той економічний стимул, який спонукає власника передавати в оренду свою землю.

Розмір орендної плати на підставі ринкової вартості розраховується за формулою:

$$R = P_r \times i_r \times k_i$$

де R – розмір орендної плати за земельну ділянку, грн;

P_r – ринкова вартість земельної ділянки, грн;

i – ставка орендної плати, %;

k_i – коефіцієнт інфляції.

При укладанні договору оренди земельної ділянки обов'язковим додатком є умови виплати орендної плати: форми і періоди її виплати. Зазвичай встановлена орендна плата виплачується орендарем один раз на рік, проте можлива й інша періодичність виплати – щомісячно або щокварталу.

Для розрахунку помісячної оплати розмір орендної плати слід розраховувати з урахуванням індексу інфляції, якщо інше не передбачено договором, за формулою:

$$R_m = \frac{R}{12} \times i_n \times i_k$$

де R_m – орендна плата за місяць, грн;

R – розмір орендної плати за рік, грн;

i_n – індекс інфляції з початку поточного року до дати укладення договору;

i_k – індекс інфляції за перший місяць оренди.

За оперативними даними Держгеокадастру [11] середня вартість оренди землі в Тернопільській обл. у 2019 р. складала 1465 грн/га на рік, а в цілому по Україні 1613 грн/га на рік. Основні показники річної орендної плати за земельні паї наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Основні показники річної орендної плати за паї, 2015–2020 рр.

Показники	Роки					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
середній розмір річної орендної плати за паї в Тернопільській обл., грн/га	546,1	672,3	1242	1465	1465	1632
середній розмір річної орендної плати за паї в Україні, грн/га	727,6	1093,4	1369	1613	1613	x

Джерело: складено автором за даними Держгеокадастру.

Як видно з табл. 1, середній розмір річної орендної плати за паї з кожним роком зростає, на основі даних Держгеокадастру за 2015–2020 рр. розраховано прогностичні значення вартості плати за паї на наступні 5 років, дані представлені на рис. 5.

Ураховуючи різні аспекти оренди земель в Україні, узагальнимо, що справедливий розмір орендної плати за землю визначається правами і обов'язками землекористувачів-орендарів. Відтак оренду земель сільськогосподарського призначення необхідно розглядати як економічно ефективну форму землекористування, а в умовах, що склалися в Україні, потрібно сприяти дальшому розвитку земельних орендних відносин [3 с. 20].

Короткострокова оренда земельних паїв не може не турбувати орендарів – керівників господарств, які бажають мати хоч якусь перспективу. Довготривалість договірних відносин взаємовигідна орендодавцям і орендарям. Досягається це шляхом гармонізації їх інтересів умовами оренди і насамперед за рахунок високої орендної плати.

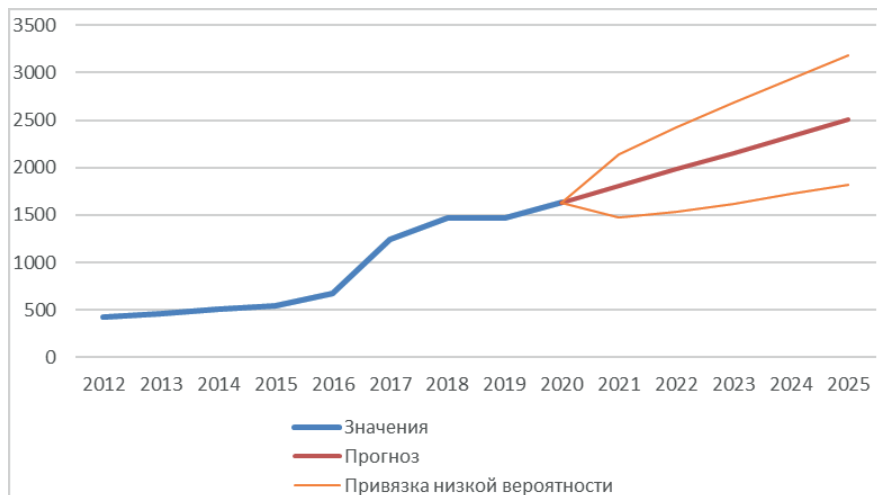


Рис. 5. Прогнозні значення орендної плати за паї до 2025 р.

Джерело: складено автором за даними Держгеокадастру.

Висновки. Орендне землекористування може стати одним із повноцінних напрямів земельної реформи в Україні. Господарська діяльність сучасних сільськогосподарських підприємств, що базується на оренді, сприяє підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Завдяки функціонуванню механізму оренди земель відбувається активний розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі.

Водночас потребують урегулювання питання встановлення справедливої орендної плати за землі сільськогосподарського призначення, упровадження ефективного контролю за дотриманням істотних умов договорів оренди, екологізації орендного землекористування, протидії тіньовому обороту земель через їх оренду та емфітевзис тощо.

Література:

1. Закон України «Про оренду землі» від 06.10.1998 р. № 161-XIV; редакція від 20.12.2015 р. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/161-14/print1361280240144740>>
2. Закон України «Про оренду землі» від 06.10.1998 р. № 161-XIV; редакція від 20.12.2015 р. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/161-14/print1361280240144740>> [Law of Ukraine “On Land Lease” of October 6, 1998 № 161-XIV; edition of 20.12.2015 <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/161-14/print1361280240144740>>] [in Ukrainian]
3. Федоров М.М. (2018) Розвиток орендних земельних відносин. *Економіка АПК*, 1, 100–103. Fedorov M.M.. (2018) rozvytok orendnykh zemel'nykh vidnosyn [The land lease relations development]. *Ekonomika APK [Economy AIC]*, 1, 100–103. [in Ukrainian]
4. Щетина М.А. (2016) Розвиток земельних відносин в сільськогосподарському виробництві Умань: Вид. «Сочинський М.М.», 212. [in Ukrainian] Shchetyna M.A. (2016) Rozvytok zemel'nykh vidnosyn v sil's'kohospodars'komu vyrobnytstvi [The land relations in agricultural production development] Uman': Vyd. «Sochins'kyu M.M.», 212. [in Ukrainian]
5. Ходаківська О.В. (2014). Орендні земельні відносини: досвід країн європейського союзу та вітчизняна практика, *Економіка і організація управління*, 1(17) – 2(18), 297-303. Khodakiv's'ka O.V. (2014). Orendni zemel'ni vidnosyny: dosvid krayin yevropeys'koho soyuzu ta vitchyznyana praktyka, [Lease land relations: the experience of the European Union and domestic practice] *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya [Economics and organization of management]*, 1(17) – 2(18), 297-303. [in Ukrainian]
6. Гурторов А.О. (2007). Оренда як чинник ефективного використання земель сільськогосподарського призначення. *Вісник Харківського національного технічного університету сільськогосподарства ім. П. Василенка. Серія: Економічні науки*, 54, 92–98. Hutorov A.O. (2007). Orenda yak chynnyk efektyvnoho vykorystannya zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya [Rent as a factor in the effective use of agricultural land]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva im. P. Vasilenka* [Journal of Kharkov National Technical University of Agriculture. P. Vasilenko.]. Seriya: Ekonomichni nauky, 54, 92–98. [in Ukrainian]
7. Гайдучий П.І. (2015). *Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні*, К.: ТОВ «Інформаційні системи», 448. Hayduts'kyu P.I. (2015). *Ahrarna reforma L.D. Kuchmy v Ukraini* [Agrarian reform L.D. Kuchma in Ukraine], К.: TOV «Informatsiyni systemy», 448. [in Ukrainian]
8. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III; редакція від 04.08.2016 р. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/print1361280240144740>>



- Zemel'nyy kodeks Ukrainy* [Land Codex of Ukraine] vid 25.10.2001 r. № 2768-III; redaktsiya vid 04.08.2016 r. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/print1361280240144740> [in Ukrainian]
8. Заяць В.М. (2011) *Розвиток ринку сільськогосподарських земель*. К.: ННЦ «ІАЕ», 390.
- Zayats' V.M. (2011) *Rozvytok rynku sil's'kohospodars'kykh zemel'* [Development of the agricultural land market.]. К.: NNTS «ІАЕ», 390 [in Ukrainian]
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI; редакція від 01.08.2016 р. <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1361280240144740> >
- Podatkovyy kodeks Ukrainy* [Tax Codex of Ukraine] vid 02.12.2010 r. № 2755-VI; redaktsiya vid 01.08.2016 r. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1361280240144740> [in Ukrainian]
10. Лупенко Ю.О., Ходаківська О.В. (2015) *Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд)* К.: ННЦ «ІАЕ», 52.
- Lupenko YU.O., Khodakivs'ka O.V. (2015) *Transformatsiya zemel'nykh vidnosyn u sil's'komu hospodarstvi (analychnyy ohlyad)* [The transformation of land relations in agriculture (analytical review)] К.: NNTS «ІАЕ», 52. [in Ukrainian]
11. Головне управління держгеокадастру в Тернопільській області < <https://ternopilska.land.gov.ua/> >
- Holovne upravlinnya derzhheokadastru v Ternopil's'kiy oblasti* [Main Department of State Geocadastre in Ternopil region] < <https://ternopilska.land.gov.ua/> > [in Ukrainian]



Отримано: 9 грудня 2020 р.

Прорецензовано: 13 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 15 грудня 2020 р.

e-mail: p.putsenteilo@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-12-19

Пуцентейло П. Р. Особливості розвитку організаційно-економічного механізму регулювання земельних відносин в аграрній сфері. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 12–19.

УДК: 332.6

JEL-класифікація: O 13, Q 15

ORCID-ідентифікатор: 0000-0003-0168-9316

Пуцентейло Петро Романович,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри
обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу
Західноукраїнського національного університету

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ

У статті проаналізовано структуру організаційно-економічного механізму регуляторної політики в аграрній сфері. Визначено основні елементи організаційно-економічного механізму в аграрній сфері. Структурно подано зміст організаційно-економічного механізму регулювання земельних відносин. Визначено сутність та основні механізми економічного регулювання земельних відносин в умовах сучасного розвитку аграрного сектора України. Розраховано значення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм регулювання земельних відносин, аграрна сфера, земельні відносини, нормативна грошова оцінка землі.

Пуцентейло Петр Романович,

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры
учета и экономико-правового обеспечения агропромышленного бизнеса
Западноукраинский национальный университет

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

В статье проанализирована структура организационно-экономического механизма регуляторной политики в аграрной сфере. Определены основные элементы организационно-экономического механизма в аграрной сфере. Структурно подано содержание организационно-экономического механизма регулирования земельных отношений. Определена сущность и основные механизмы экономического регулирования земельных отношений в условиях современного развития аграрного сектора Украины. Рассчитано значение нормативной денежной оценки земель сельскохозяйственного назначения в Украине.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм регулирования земельных отношений, аграрная сфера, земельные отношения, нормативная денежная оценка земли.

Petro Putsenteilo

dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of accounting, economical and legal maintenance
of agroindustrial business
West Ukrainian National University

THE FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF THE LAND RELATIONS REGULATION IN THE AGRARIAN SPHERE

The structure of the organizational and economic mechanism of regulatory policy in the agricultural sector is analyzed. The main elements of the organizational and economic mechanism in the field of agro-industrial complex are determined. The content of the organizational and economic mechanism of land relations regulation is structurally presented. Theoretical principles of organizational and economic mechanism of regulation are described land relations. Peculiarities of organizational and economic realization are considered mechanism in the field of land relations. Identified the essence and the main mechanisms of economic regulation of land relations in the current development of the agricultural sector of Ukraine. Possible measures that increase the efficiency of the organizational and economic mechanism of land relations regulation are proposed. The analysis of the most significant mechanisms of economic regulation of land relations in market conditions of management the normative monetary assessment of agricultural lands. The value of normative monetary valuation of agricultural lands in Ukraine is calculated.



Key words: *organizational and economic mechanism of land relations regulation, agrarian sphere, land relations, normative monetary valuation of land.*

Актуальність теми. Проблеми функціонування механізмів в економіці, зокрема організаційно-економічного механізму регулювання, досліджуються в економічній науці досить тривалий період. Однак єдності у поглядах на економічну сутність, зміст і структуру організаційно-економічного механізму регулювання на сьогоднішній день не склалося.

Найчастіше організаційно-економічний механізм регулювання визначається як сукупність організацій, інститутів, форм та методів для узгодження інтересів на різних ієрархічних рівнях управління, забезпечення пропорційного та збалансованого розвитку підсистеми в рамках стійкого розвитку та збереження цілісності всієї системи.

Становленню ринкових механізмів регулювання земельних відносин в аграрній сфері економіки сприяла земельна реформа України.

Аналіз основних досліджень та публікацій. В економічній науці є окремий напрям досліджень, присвячений формуванню організаційно-економічних механізмів на різних рівнях та за конкретними напрямками здійснення економічної діяльності. Дослідженням організаційно-економічного механізму в системі земельних відносин займалися такі вчені: А. Бабенко, Л. Бойко, М. Бугрій, Н. Вдовенко, П. Гайдуцький, А. Даниленко, Т. Зінчук, М. Ібатуллін, В. Месель-Веселяк, О. Олійник, М. Федоров, В. Федорович, Н. Шибасва та ін.

Мета статті: сформувати організаційно-економічний механізм регуляторної політики в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу. Зміст господарського механізму істотно залежить від системи економічних законів. При цьому на кожній стадії відтворення він покликаний дотримуватися правил щодо економічних законів і закономірностей, властивих цій же стадії. Оскільки виробничі відносини виражають економічні закони, то, відповідно, господарський механізм зобов'язаний розкривати зміст виробничих відносин.

Реалізація організаційно-економічного механізму націлена на всебічне і результативне виконання властивих йому функцій:

- формування рівноправних економічних умов для розвитку соціально-економічного потенціалу всіх форм власності та суб'єктів господарювання за допомогою створення конкурентного середовища;
- поліпшення процесу відтворення за допомогою системи державного регулювання економіки;
- забезпечення збалансованості і пропорційності між елементами потенціалу регіону на сучасній інноваційній основі;
- мотивація впровадження у виробництво якісно нових технологій, форм і способів організації виробництва;
- створення економічно обґрунтованої нормативно-правової бази;
- регулювання міжгосподарських і внутрішньогосподарських зв'язків на основі ефективної системи управління в регіонах;
- проведення аналітики з метою виявлення резервів підвищення ефективності діяльності і прогнозів подальшого розвитку організації;
- визначення рівнів управління і структурних підрозділів, встановлення характеру їх підпорядкованості та взаємозв'язку між ними (організаційно-координуюча);
- збір і аналіз відомостей про результати діяльності організації, контроль прогнозних показників;
- спонукання до дотримання стандартів, норм і правил через різні способи впливу на учасників діяльності [1].

При цьому слід виділити два нерозривно взаємопов'язаних між собою підходи до функціонування організаційно-економічного механізму:

- 1) стратегічний (на основі гіпотези і прогнозу змін факторів зовнішнього середовища дозволяє завчасно виявляти ризики зовнішнього середовища, забезпечувати превентивну адаптацію до неї внутрішніх елементів, а також підвищувати стійкість розвитку на перспективу);
- 2) оперативний, що дозволяє підтримувати оптимальні показники ефективності функціонування на оперативний період [2].

В сучасних економічних дослідженнях, присвячених аналізу аграрної сфери, існує значна кількість підходів до визначення організаційно-економічного механізму.

В. Месель-Веселяк стверджує: «Аграрне виробництво має дві складові розвитку: перша – організаційна, друга – економічна. Саме від їх вирішення залежить розвиток будь-якого виробництва і, зокрема, сільськогосподарського» [3].

О. Скидан розглядає організаційно-економічний механізм формування аграрної політики як сукупність правових законів, принципів, методів, регуляторів та інституціональних детермінант, за допомогою яких формується аграрна політика держави та її регіонів [4].

Л. Бойко економічне регулювання земельних відносин трактує як «частину (сферу) регулювання земельних відносин, метою якої є досягнення встановлених цілей регулювання шляхом формування такого економічного середовища, яке б забезпечувало прояв у повній мірі об'єктивних економічних законів та реалізацію приватних і суспільних інтересів» [5].

На думку М. Федорова, «економічне регулювання – це цілеспрямована дія за допомогою бюджетної, цінової, податкової та іншої економічної політики країни. Систему регуляторів земельних відносин складають такі процеси: запровадження нових форм власності на землю, удосконалення системи організаційно-правових форм господарювання, встановлення грошової оцінки землі, орендна плата, оподаткування земель, стимулювання раціонального використання і охорони земель» [6].

На основі узагальнення поглядів вчених були визначені основні елементи організаційно-економічного механізму функціонування аграрної сфери (рис. 1) [7].

У складі організаційно-економічного механізму можна виділити такі елементи: планування, економічне стимулювання, ціноутворення, фінансування і кредитування. Конструкція організаційно-економічного механізму спрямована на забезпечення стабільного стану в тактичному і стратегічному тимчасових періодах, включає в себе організаційні форми, методи, правові норми, нормативи, важелі і стимули.

Організаційно-економічний механізм – це система, що включає складові елементи трьох підсистем: управлінської, організаційно-економічної та соціально-економічної. Головну роль серед елементів економічного механізму, на наш погляд, відіграють організаційно-економічні складові на рівні держави, які відображають в основному стан державного та ринкового регулювання аграрної сфери, стимулювання, ціноутворення і контролю відтворення матеріальних благ.

Соціально-економічні складові економічного механізму доцільно розглядати як комплекс заходів щодо забезпечення соціального та економічного розвитку сільських територій. Цьому сприятимуть практичні дії державних органів влади, регіональних структур і безпосередньо господарюючих суб'єктів аграрного сектора. Головними орієнтирами в системі цього комплексу заходів повинні бути створення і вдосконалення організації робочих місць на селі.

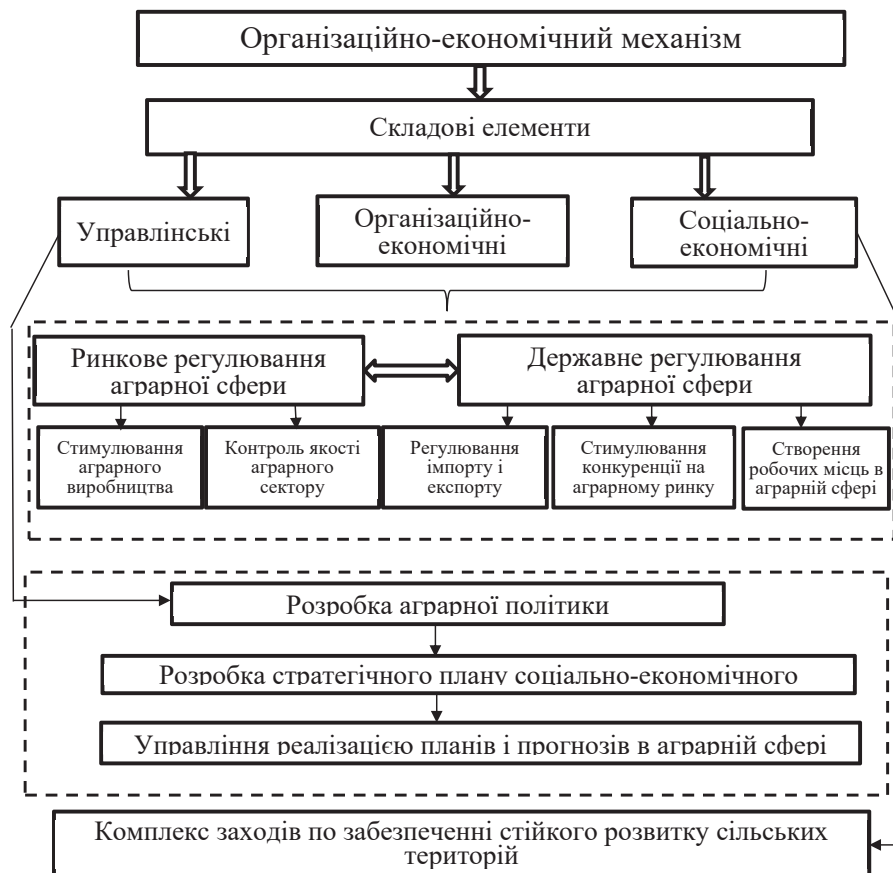


Рис. 1 Складові елементи організаційно-економічного механізму аграрної сфери



Організаційно-економічний механізм регулювання земельних відносин є впорядкованою сукупністю форм, методів, важелів, стимулів і інструментів регулювання земельних відносин, що забезпечують організаційний та економічний вплив на суб'єкти та об'єкти земельних відносин з метою досягнення максимального рівня розвитку аграрного сектора [8].

В сучасних умовах аграрного виробництва цільові установки регулювання земельних відносин зв'язуються в першу чергу зі зміною змісту функцій регулювання, формуванням нових принципів регулювання. Змінюються акценти і пріоритети в застосовуваних методах регулювання і відносинах між суб'єктами земельних відносин на основі вдосконалення правової бази. Це підвищує стабільність і стійкість розвитку аграрного сектора економіки в довгостроковій перспективі, сприяє підвищенню ефективності використання сільгоспугідь та вирішення завдань стратегії розвитку аграрної сфери. На основі таких цільових установок організаційно-економічний механізм регулювання земельних відносин можна представити як систему, що складається з взаємозв'язаних елементів регулювання.

Таким чином, в системі регулювання земельних відносин в сільському господарстві найважливішу роль відіграє ефективно функціонуючий організаційно-економічний механізм, який виступає як упорядкована взаємозалежна сукупність заходів організаційного та економічного характеру, що визначаються на перспективу і сприяють досягненню поставленої мети.

Організаційно-економічний механізм регулювання земельних відносин є механізмом пристосування найважливішого ресурсу аграрної галузі до видозміни зовнішнього середовища. У наш час він може бути визначений як поєднання двох напрямків: по-перше, елементів чисто ринкового порядку, орієнтованих на об'єктивні закони ринку і представляють собою сукупність категорій саморегулювання ринкових відносин – попиту, пропозиції, ціни, конкуренції; і, по-друге, елементів державного регулювання економіки, що мають як економічний, так і адміністративний характер, без яких на сучасному етапі розвитку економіки практично неможливо уявити собі розвиток цивілізованого ринку землі.

Організаційно-економічний механізм регулювання земельних відносин має передбачати сукупність заходів організаційного та економічного характеру. Базис цього механізму становить організаційний компонент, який виступає як сукупність функційно взаємозалежних юридичних осіб різної форми власності і господарювання, а також фізичних осіб, які займаються сільськогосподарським виробництвом. У той же час функціонування організаційно-економічного механізму, на нашу думку, неможливе без економічного компонента, що включає різноманітні форми і методи [9].

Зміст організаційно-економічного механізму регулювання земельних відносин структурно представлено на рис. 2.

Оптимальне поєднання елементів організаційно-економічного механізму регулювання обумовлює його основну мету: формування комплексу взаємовідносин між суб'єктами земельних відносин, що допомагає протистояти впливам негативних факторів.

Організаційно-економічний механізм регулювання земельних відносин призначений для реалізації завдань ефективного використання земельних ресурсів з метою досягнення прогнозованих темпів розвитку сільського господарства. При цьому слід пам'ятати, що формування цього механізму регулювання повинно переслідувати і соціальні цілі, спрямовані на підвищення якості життя як сільського населення, так і населення країни в цілому [10].

У механізмі економічного регулювання земельних відносин важливу роль відіграє нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення, оскільки земля є не лише головним засобом виробництва у сільському господарстві, а й важливою складовою виробничого капіталу, тобто активом, що використовується в процесі сільськогосподарського виробництва [6].

Відповідно до Закону України «Про оцінку земель» нормативна грошова оцінка «являє собою капіталізований рентний дохід із земельної ділянки, визначений за встановленими і затвердженими нормативами» [11].

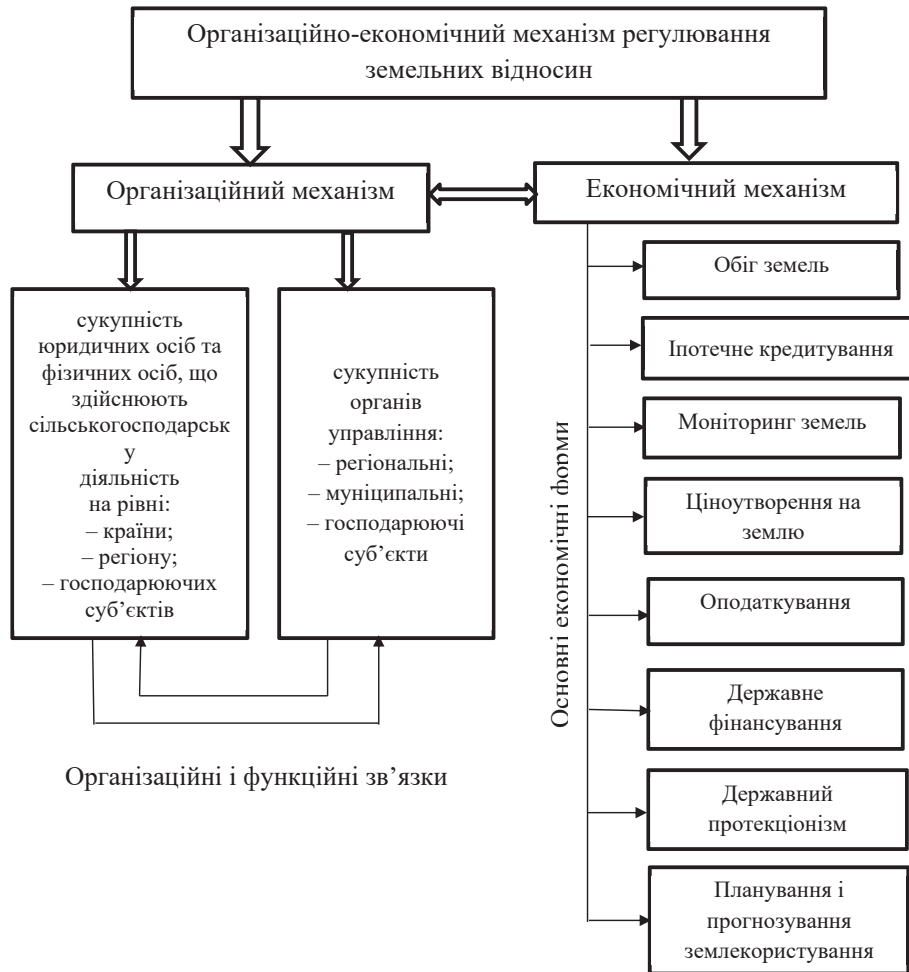


Рис. 2. Структурне подання змісту організаційно-економічного механізму регулювання земельних відносин

Нормативна грошова оцінка орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами визначається за формулою [12]:

$$G_{oz} = P_{zon} \times C \times T_k \quad (1)$$

де G_{oz} – нормативна грошова оцінка гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в Україні (у гривнях);

P_{zon} – загальний рентний дохід на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в Україні (у центнерах);

C – ціна центнера зерна (у гривнях);

T_k – термін капіталізації рентного доходу (у роках), який встановлюється на рівні 33 років.

Диференціальний рентний дохід на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в сільськогосподарських підприємствах обчислюється за формулою [12]:

$$P_{dn(n)} = \frac{P_{dn(p)} \times P_{d(n)}}{P_{d(p)}} \quad (2)$$

де $P_{dn(n)}$ – диференціальний рентний дохід з гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в сільськогосподарському підприємстві (п) (у центнерах);

$P_{dn(p)}$ – диференціальний рентний дохід з гектара орних земель, земель під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в адміністративному районі (р) (у центнерах);

$P_{d(n)}$ – диференціальний рентний дохід за економічною оцінкою виробництва зернових культур на орних землях, землях під багаторічними насадженнями (визначається за шкалами економічної оцінки багаторічних насаджень у цілому в земельно-оцінювальному районі), природними сіножатями і пасовищами за оцінкою цих угідь у сільськогосподарському підприємстві (п) (у гривнях);

$P_{o(p)}$ – диференціальний рентний дохід за економічною оцінкою виробництва зернових культур на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами за оцінкою в адміністративному районі (р) (у гривнях).

Диференціальний рентний дохід на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами в сільськогосподарських підприємствах після уточнення меж і площ земель, переданих у колективну власність, обчислюється на підставі експлікації агровиробничих груп ґрунтів підприємства за допомогою шкал економічної оцінки земель за формулою [12]:

$$P_{o(n)} = \frac{\sum (P_{oap} \times \Pi_{ap})}{\sum \Pi_{ap}} \quad (3)$$

де $P_{o(n)}$ – диференціальний рентний дохід за економічною оцінкою виробництва зернових культур на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами за оцінкою цих угідь у сільськогосподарському підприємстві (п) (у гривнях);

P_{oap} – диференціальний рентний дохід за шкалами економічної оцінки виробництва зернових культур на орних землях, землях під багаторічними насадженнями, природними сіножатями і пасовищами за агровиробничими групами ґрунтів (у гривнях);

Π_{ap} – площа агровиробничих груп ґрунтів за відповідними угіддями (у гектарах).

Грошова оцінка земельних ділянок визначається щороку станом на 1 січня та уточнюється на коефіцієнт індексації. За період 2011–2021 рр. показник нормативної грошової оцінки 1 га ріллі в Україні зріс до 27499 грн порівняно з 11751 грн у 2011 р. (рис. 3).

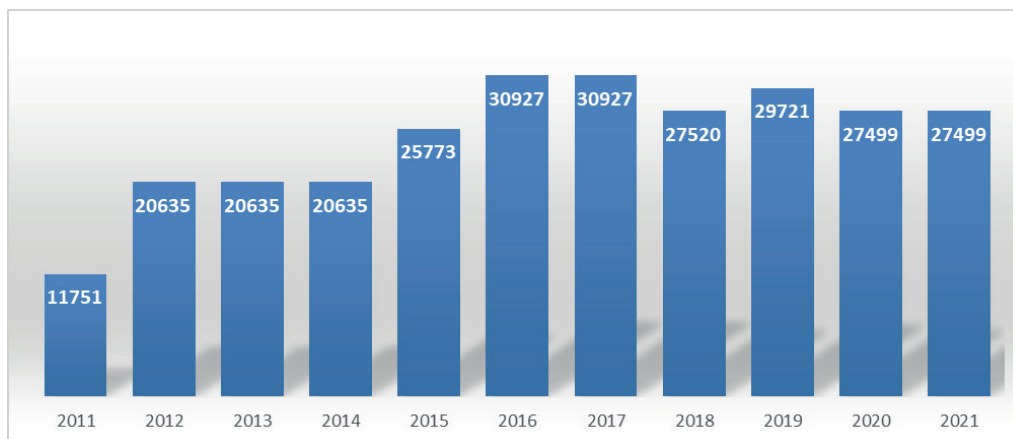


Рис. 3. Нормативна грошова оцінка 1 га землі в Україні, грн

Джерело: побудовано за даними Держгеокадастру.

У рамках економічного механізму основними компонентами регулювання є:

- ціноутворення;
- оподаткування;
- кредитування.

В сучасних умовах економіки ціна є грошовим виразом вартості земельних ресурсів. При цьому цінність землі на державному рівні визначається кількістю податків на земельну ділянку, а на рівні власника – розміром інвестицій, що дають можливість ефективно використовувати землю.

В якості основних критеріїв ефективності організаційно-економічного механізму регулювання земельних відносин доцільно виділити:

- стійкість організаційно-економічного механізму, яка передбачає високу надійність і адаптивність способів впливу на процес відтворення земельних ресурсів;
- прийнятність організаційно-економічного механізму, що включає в себе науково обґрунтовану аргументованість створення організаційних структур, а також пропорційність централізації і децентралізації управління земельними ресурсами відповідно до реальної ситуації;
- дієвість організаційно-економічного механізму, що передбачає цінність і оперативність.

Висновки. Низькі темпи зростання аграрного виробництва викликають необхідність формування організаційно-економічного механізму регулювання земельних відносин, який дозволить би ефективно використовувати потенційні можливості їх функціонування. Розвиток механізму регулювання земельних відносин, як і будь-якої економічної системи, супроводжується якісними змінами елементів його струк-



тури, що приводять до формування їх нового специфічно якісного стану: в сучасних умовах аграрного виробництва змінюється зміст функцій регулювання, додаються нові принципи регулювання, змінюються акценти в застосовуваних методах регулювання, удосконалюються відносини між суб'єктами земельних відносин. Механізм регулювання земельних відносин, як і будь-який механізм регулювання, є сукупністю економічних, мотиваційних, організаційних і правових інструментів регулювання, але всі розглянуті види впливу суб'єкта регулювання на об'єкт регулювання акумулюються більшою мірою в двох з них – економічному і організаційному. Організаційно-економічний механізм регулювання земельних відносин являє собою систему взаємопов'язаних елементів регулювання, за допомогою яких здійснюється організаційний та економічний вплив на суб'єкти та об'єкти земельних відносин з метою досягнення максимального рівня розвитку аграрного сектора. Організаційно-економічний механізм регулювання земельних відносин включає і соціальні цілі, спрямовані на підвищення якості життя сільського населення і населення країни в цілому.

Очевидно, що ефективне землекористування в сільському господарстві можливо тільки за допомогою вдосконалення чинного організаційно-економічного механізму регулювання використання сільськогосподарських угідь, при цьому основою перетворень має стати цільовий перерозподіл сільськогосподарських угідь в інтересах ефективних господарюючих суб'єктів.

Література:

1. Лузан, Ю. Я. (2010) *Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України* [Текст] : монографія. К. : ННЦ Ін-т аграр. Економіки, 470.

Luzan, YU. YA. (2010) *Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm zabezpechennya rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrayiny* [Organizational and economic mechanism for ensuring the development of agro-industrial production of Ukraine] [Tekst] : monohrafiya. K. : NNTS In-t ahrar. Ekonomiky, 470. [in Ukrainian]

2. Кантемирова, М.А., Цхурбаева Ф.Х. (2014). Содержание организационно-экономического механизма интегрированных межтерриториальных сетевых структур. *Фундаментальные исследования*. 8, 1123–1127.

Kantemirova, M.A., Tskhurbayeva F.KH. (2014). Soderzhaniye organizatsionno-ekonomicheskogo mekhanizma integrirovannykh mezhterritorial'nykh setevykh struktur. [The content of the organizational and economic mechanism of integrated inter-territorial network structures] *Fundamental'nyye issledovaniya*. 8, 1123–1127. [in Ukrainian]

3. Мессель-Веселяк В.Я. (2010) Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*, 9, 3-12.

Messel'-Veselyak V.YA. (2010) Orhanizatsiyno-ekonomichni umovy rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva v Ukrayini [Organizational and economic conditions for the development of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK [Economy AIC]*, 9, 3-12. [in Ukrainian]

4. Скидан О.В. (2008). *Аграрна політика України в період ринкової трансформації*. Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроєкологічний університет» [Zhytomyr National Agroecological University Publishing House], 376 .

Skydan O.V. (2008). *Ahrarna polityka Ukrayiny v period rynkovoyi transformatsiyi* [Agrarian policy of Ukraine in the period of market transformation]. Zhytomyr: Vyd-vo «Zhytomyrs'kyu natsional'nyy ahroekolohichnyy universytet», 376 . [in Ukrainian]

5. Бойко Л.М. *Регулювання земельних відносин у сільському господарстві* : монографія К. : ННЦ ІАЕ, 316.

Boyko L.M. *Rehulyuvannya zemel'nykh vidnosyn u sil's'komu hospodarstvi* [Regulation of land relations in agriculture] : monohrafiya K. : NNTS IAE, 316. [in Ukrainian]

6. Федоров М. М. (2009) Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави. *Економіка АПК*, 11, 3-10.

Fedorov M. M. (2009) Normatyvna hroshova otsinka zemel' yak skladova mekhanizmu rehulyatornoyi polityky derzhavy [Normative monetary valuation of land as a component of the mechanism of regulatory policy of the state]. *Ekonomika APK [Economy AIC]*, 11, 3-10. [in Ukrainian]

7. Макарова О.В., Гаспарян С.В. (2015) Анализ элементов экономического механизма функционирования аграрных формирований пенитенциарной системы. *Управление экономическими системами: электронный научный журнал*, № 1 (73), 3.

Makarova O.V., Gasparyan S.V. (2015) Analiz elementov ekonomicheskogo mekhanizma funktsionirovaniya agrarnykh formirovaniy penitentsiarnoy sistemy [Analysis of the elements of the economic mechanism of the functioning of the agrarian formations of the penitentiary system]. *Upravleniye ekonomicheskimi sistemami: elektronnyy nauchnyy zhurnal [Management of economic systems: electronic scientific journal]*, № 1 (73), 3.

8. Гуменюк М.М. (2013) Удосконалення організаційно-економічного механізму забезпечення ефективності сільськогосподарських підприємств. *Ефективна економіка*, 12, 34–38.

Humenyuk M.M. (2013) Udoskonalennya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu zabezpechennya efektyvnosti sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv [Improving the organizational and economic mechanism for ensuring the efficiency of agricultural enterprises]. *Efektivna ekonomika [Effective Economics]*, 12, 34–38. [in Ukrainian]

9. Малюга Л.М., Музиченко А.С. (2009). Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційної діяльності в АПК. *Економіка АПК*, 11, 39-43.



Malyuha L.M., Muzychenko A.S. (2009). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm stymulyuvannya innovatsiynoyi diyal'nosti v APK [Organizational and economic mechanism for stimulating innovation in agriculture]. *Ekonomika APK [Economy AIC]*, 11, 39-43. [in Ukrainian]

10. Шибаєва Н.В. (2015) Теоретичні підходи до визначення категорії організаційно-економічний механізм. *Вісник ХНТУСГ: Економічні науки*, 161, 296-306.

Shybayeva N.V. (2015) Teoretychni pidkhody do vyznachennya katehoriyi orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm [Theoretical approaches to the definition of organizational and economic mechanism]. *Visnyk KHNTUS'H: Ekonomichni nauky*, 161, 296-306. [in Ukrainian]

11. Закон України “Про оцінку земель” від 11.12.2003 р. №1378-IV// Відомості Верховної Ради України від 09.04.2004 – 2004 р., №15. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> >

Zakon Ukrayiny “Pro otsinku zemel” [Law of Ukraine “On Land Valuation”] vid 11.12.2003 r. №1378-IV// Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 09.04.2004 – 2004 r., №15. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> [in Ukrainian]

12. Про Порядок нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів < <https://ips.ligazakon.net/document/RE12262?an=139> >

Pro Poryadok normatyvnoyi hroshovoyi otsinky zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya ta naselenykh punktiv [On the Procedure for normative monetary valuation of agricultural lands and settlements] < <https://ips.ligazakon.net/document/RE12262?an=139> > [in Ukrainian]



Отримано: 26 листопада 2020 р.

Прорецензовано: 04 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 11 грудня 2020 р.

e-mail: a.semenoh@uabs.sumdu.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-20-28

Семенов А. Ю. Цифрові технології в умовах формування цифрової економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 20–28.

УДК: 334.72

JEL-класифікація: L86, O14, Q55

ORCID-ідентифікатор: 0000-0003-3222-9574

Семенов Андрій Юрійович,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Сумського державного університету

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

«Дослідження виконане в межах держбюджетної науково-дослідної роботи 0121U100467 «Data-Mining для протидії кібершахрайствам та легалізації кримінальних доходів в умовах цифровізації фінансового сектору економіки України».

У статті здійснено аналіз основних технологій, що застосовуються в умовах формування цифрової економіки, визначено їх сутність, види та способи практичного застосування. Досліджено властивості, потенційні переваги та ризики блокчейн-технологій, наведено приклади компаній, що його використовують. Визначено основні елементи та ієрархію інтернету речей. Визначено сутність та складові характеристики великих даних. Наведено джерела їх формування та конкурентні переваги, що отримують компанії, які використовують великі дані. Охарактеризовано переваги та моделі використання хмарних технологій. Визначено сутність та складові штучного інтелекту. Представлено прикладу його застосування в економічній діяльності компаній.

Ключові слова: цифрова економіка, технології цифрової економіки, блокчейн, інтернет речей, великі дані, хмарні технології, штучний інтелект.

Семенов Андрей Юрьевич,

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования
Сумского государственного университета

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье проведен анализ основных технологий, применяемых в условиях формирования цифровой экономики, определены их сущность, виды и способы практического применения. Исследованы свойства, потенциальные преимущества и риски блокчейн-технологии, приведены примеры компаний, которые его используют. Определены основные составляющие элементы и иерархия Интернета вещей. Определена сущность и составляющие характеристики Больших данных. Приведены источники их формирования и конкурентные преимущества, которые получают компании, которые используют Большие данные. Охарактеризованы преимущества и модели использования облачных технологий. Определена сущность и составляющие искусственного интеллекта. Представлены примеры его применения в экономической деятельности компаний.

Ключевые слова: цифровая экономика, технологии цифровой экономики, Блокчейн, Интернет вещей, Большие данные, Облачные технологии, Искусственный интеллект.

Andrii Semenog,

PhD in Economics, Assistant Professor, Assistant Professor at the Department of Finance, Banking, and Insurance
Sumy State University

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL ECONOMY FORMATION

The article substantiates that the successful development of the digital economy is closely linked to progress in several “frontier technologies”, among which the most important are such software-oriented technologies as Blockchain, the Internet of Things (IoT), Big Data Analytics, Artificial Intelligence (AI), Cloud Computing, Artificial Intelligence (AI). It is determined that together these technologies provide new opportunities for better analysis, processing and use of digital information, which gives new opportunities for companies to improve their efficiency by offering new, more personalized products and services.

In general, the article analyzes the leading technologies used in the formation of the digital economy, identifies their essence, types, and methods of practical application. The properties, potential advantages, and risks of blockchain technology are studied. The article gives examples of companies that use blockchain. They represent such areas as finance, data management, energy, government, transport, health.

The main components of the Internet of Things are identified. These include means of identification, means of measurement, means of data transmission, means of data processing, performing devices. The hierarchy of the Internet of Things is also given. It consists of personal wearable devices, smart homes, and smart industry (industrial internet). The phases of the "industrial Internet" development are presented. The essence and constituent characteristics of Big Data are determined. Among them: volume, velocity, variety, value, veracity, variability, visualization. It is determined that the key sources of Big Data are information from the Internet; readings of various devices; corporate information. The competitive advantages of companies that use Big Data are given. Also, the advantages and models of using cloud technologies are described. The essence and components of artificial intelligence are determined. An example of its application in the economic activity of companies is presented.

Key words: digital economy, technologies of digital economy, Blockchain, Internet of things, Big data, Cloud technologies, Artificial intelligence.

Постановка проблеми. Успішний розвиток цифрової економіки, який ми можемо спостерігати з часів появи інтернету, тісно пов'язаний із прогресом у декількох «прикордонних технологіях» (frontier technologies), серед яких найважливішими, на думку наукової спільноти та міжнародних організацій, є такі програмно-орієнтовані технології, як блокчейн (Blockchain), аналітика великих даних (Big Data), штучний інтелект (Artificial Intelligence, AI) та хмарні обчислення (Cloud Computing), а також спеціалізоване машинно-орієнтованого обладнання: 3D-принтери, пристрої інтернету речей (Internet of Things, IoT), автоматизація та робототехніка. Значний прогрес у застосуванні цих технологій сприяє зростанню виробничих можливостей, продуктивності праці та капіталовіддачі як цифрових компаній, так і підприємств нецифрової економіки з одночасною трансформацією їх усталених бізнес-моделей та принципів формування доходів та видатків компаній. Це зумовлює необхідність детального дослідження вищенаведених технологій з позиції аналізу їх сутності, ролі та потенціалу для використання у різних сферах економічного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифрових технологій та особливостей їх застосування в межах цифрової економіки знайшли відображення переважно у працях зарубіжних науковців, серед яких: М. Al-Bassam, S. Azouvi, S. Bano, E. Brynjolfsson, P. Carnelle, T. Chen, D. Cohen, M. Correia, F. D'Souza, G. Danezis, N. Gershenfeld, G. Golovenchik, A.-K. Hamke, D. Hoonsoponb, P. Jiang, M. Kovalev, R. Krikorian, D. Laney, X. Li, M. Loukides, X. Luo, S. Madakam, B. Marr, A. McAfee, P. McCorry, D. Mehta, S. Meiklejohn, E. Mesropyan, N. Neves, D. O'Halloran, R. Ramaswamy, A. Schroer, K. Schwab, H. Schwenk, A. Sonnino, C. Stamford, M. Svon, A. Tapscott, D. Tapscott, S. Tripathi, P. Verissimo, G. Veronese, W. Viriyasitavata, Q. Wen. Також активні дослідження ведуться колективами авторів, що представляють Світовий Економічний Форум, Глобальний центр трансформації цифрового бізнесу, аналітичні компанії IDC, Statista, Carpgemini.

Мета і завдання дослідження: аналіз основних технологій, що застосовуються в умовах формування цифрової економіки, визначення їх сутності, видів та способів практичного застосування.

Викладосновного матеріалу. Хоча термін «блокчейн» увійшов у науковий та суспільний обіг нещодавно, ідея технології з'явилася наприкінці 1980-х рр., а саме у 1989 р. американський дослідник у галузі інформатики Л. Лампорт (L. Lamport) запропонував «модель досягнення консенсусу щодо результату в мережі комп'ютерів, де комп'ютери або сама мережа можуть бути ненадійними» [1]. У 2008 р. Сатоші Накамото (Satoshi Nakamoto) запропонував концепцію використання децентралізованої комп'ютерної мережі для функціонування P2P системи електронних грошей. В опублікованій в інтернеті статті «Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System» інноватор описав алгоритм функціонування криптовалюти Біткоїн як повністю незалежної від єдиного центру емісії систему електронної готівки, що не вимагає наявності довіри (посередництва) третьої сторони, а спирається на прямі операції між сторонами транзакції, що захищені криптографічним шифруванням [2].

Успіх криптовалюти Біткоїн привернув широку увагу науковців та представників бізнесу до потенціалу цієї технології. Утім усталеного підходу до розуміння його сутності так і не було сформовано. Більшість визначень орієнтуються на відповідний контекст використання властивостей технології блокчейн, які включають такі характеристики, як незмінність, прозорість, розподілену базу даних чи книгу, а також відсутність надійного посередника [3; 4; 5]. У загальному розумінні «блокчейн – це технологія, яка забезпечує незмінність і цілісність даних та записів про транзакції, здійснених у системі, підтримується через декілька розподілених вузлів, які пов'язані функціонуванням однорангової (peer-to-peer) мережі» [6, с. 33].



Відзначаючи вагомe значення блокчейн-технології, Д. Тепскотт та А. Тепскотт назвали цю технологію «другою епохою інтернету – інтернетом цінностей». Поява технології блокчейн дозволила розв'язати проблему подвійної витрати (double-spend problem) і при цьому уникнути посередництва третьої сторони. «Уперше в історії з'явився цифровий носій цінності, завдяки якому можна управляти будь-якими активами – від грошей і музики до голосів виборців і скрипок Страдіварі, а також зберігати й передавати їх у рівноправній мережі в умовах безпеки й конфіденційності. Довіру гарантують не посередники, а криптографія, співпраця й розумний код» [7, с. 27–28].

Завдяки таким властивостям, як розподіленість, пов'язаність, можливість перевірки, блокчейн забезпечує такі переваги для застосування у різних сферах суспільного життя [8, с. 85–87]:

- доступність: блокчейном можна користуватися у будь-якому місці та в будь-який час;
- незалежність: користувачі блокчейн-мережі не потребують послуг посередників на кшталт нотаріусів, юристів, банків чи платіжних систем;
- захищеність: зроблений запис у блокчейні неможливо підробити або видалити, адже всі учасники мережі мають власну ідентичну копію реєстру;
- стійкість до виходу з ладу: завдяки технології роздільного зберігання інформації втрата частини цифрових даних на певній кількості нодів не призведе до виходу з ладу системи в цілому;
- можливість одночасної роботи великою кількістю користувачів;
- єдиність даних: виключає можливість повторення даних;
- часовий характер внесення інформації: при з'єднанні блоків інформації, вони розподіляються за часом створення;
- анонімність учасників мережі;
- зниження фінансових та часових витрат учасників мережі;
- відкритість інформації про транзакції з одночасною анонімністю персональних даних.

Разом із наявними перевагами використання блокчейн-технологій має й ряд недоліків:

- початковий рівень становлення ринку блокчейн-технологій, що зумовлює досить низькі обсяги інвестицій в їх розвиток та розповсюдження;
- відсутність нормативно-правової бази регулювання блокчейну, що стримує потенціал розширення довіри до технології;
- відсутність опції до скасування транзакції після її підтвердження;
- анонімністю транзакцій користуються зловмисники, створюючи великі кримінальні торгові майданчики.

Незважаючи на досить короткий період свого розвитку, блокчейн-технології уже пройшли декілька важливих етапів свого розвитку. Так, на думку засновниці Інституту блокчейн-досліджень М. Свон, мережі для майнінгу та розрахунку криптовалютами варто характеризувати як Блокчейн 1.0 [9, с. 9]. Наступним етапом, що отримав назву Блокчейн 2.0, є смарт-контракти як цілі класи комп'ютерних алгоритмів, призначені для укладання та підтримки комерційних угод та які здатні автоматично виконуватись при виникненні заздалегідь визначених умов [10, с. 4]. Головна ідея їх використання – це виключити людський фактор з бізнес-операцій для унеможливлення імовірності шахрайства, помилок та посередництва третіх сторін. Найбільш імовірною сферою застосування смарт-контрактів є підтримка угод у рамках електронної комерції. Найбільш сучасним етапом є Блокчейн 3.0, що передбачає розробку спеціальних додатків, що функціують у сферах державного управління, науки, охорони здоров'я, освіти культури та мистецтва.

Приклади різних додатків, в основі яких використання блокчейн-технологій, представлено в табл. 1 [11; 12; 13].

Таблиця 1

Приклади додатків, що використовують технологію Блокчейн

Сфера діяльності	Характеристика
Фінанси	Urhold платформа для переміщення, конвертації, здійснення транзакцій та зберігання будь-яких форм грошей, товарів чи сировини. Сервіс збирає усі банківські операції, кредитні, дебетові карти, біткойн-гаманці у внутрішньому цифровому гаманці сервісу для спрощення фінансових послуг або транзакцій.
	Smartwallet Платформа, що дозволяє стягувати мінімально-можливу плату за користування передплаченими сервісами (прослуховування музики, оренда авто, страхівка).
	Ripple Платформа, що допомагає банкам здійснювати засновані на блокчейні міжнародні платежі. Ця технологія дозволяє банкам переказувати кошти між філіями по всьому світу за низькими цінами.
Управління даними	Factom платформа для ведення записів, фіксування інформації про бізнес-процеси компаній та НГО в закритих блокчейн-мережах.



Продовження таблиці 1

Цифрова ідентичність	Civic платформа дозволяє користувачам реєструвати, підтверджувати персональну інформацію та захищати свою кредитну історію від шахраїв.
	Identifi сервіс, що об'єднує усі особисті мережеві профілі та персональні дані в єдиний цифровий ідентифікаційний інструмент.
Енергетика	Grid Singularity децентралізована платформа обміну інформацією в галузі, що спрощують аналіз даних, тестування, управління інтелектуальними енергосистемами, роботу з «зеленими сертифікатами».
	Filament компанія, що розвиває вузлову блокчейн-мережу датчиків, що відслідковують дані електричних стовпів.
Електронне голосування	Follow My Vote платформа для анонімних онлайн-голосувань, що використовує технологію Блокчейн та еліптичну криптографію щоб гарантувати точність та достовірність результатів
Електронне урядування	e-Residency електронна система ідентифікації в Естонії, що дозволяє власникам ідентифікаційних карт та цифрових ключів отримувати доступ до широкого спектру урядових, банківських та інших послуг
Оренда житла	bAirbnb додаток, що зберігає розподілений реєстр про орендоване житло. Платформа здійснює репутаційну класифікацію власників житла й орендарів.
Транспорт	SUber платформа, що автоматично збирає дані від вільних автомобілів та формує пропозиції для потенційної оренди
Інтернет торгівля	Overstock Перший інтернет-магазин, що почав приймати криптовалюту. Першим випустив облигації та привілейовані акції на основі блокчейну
Права власності	Linq платформа (належить NASDAQ), що дає змогу приватним компаніям реєструвати частку власності у цифровій формі з використанням блокчейн технологій.
Охорона здоров'я	Medicalchain сервіс на основі блокчейну для безпечного зберігання медичних карт та інформації про пацієнтів, яким можуть скористатися лікарні, лабораторії та приватні лікарі.
Благодійність	GiveTrack платформа для збору та відслідковування благодійної допомоги

Станом на початок 2019 р. найбільша кількість блокчейн-компаній працювала у США (345) та Китаї (333). Загалом, частка цих країн на ринку блокчейн-технологій понад 56 %. Країни ЄС представляють 15 % глобальної екосистеми Блокчейн, серед яких лідерами є Великобританія (48 %), Німеччина (8 %), Франція (7 %) та Естонія (6 %). Залежно від видів діяльності основними є два сектори: фінансові послуги (672 фірми) та інформаційні технології (568 фірм). Перший сектор більшою мірою охоплює компанії, що займаються грошовими переказами та обробкою транзакцій, інвестиційними послугами, управлінням фінансовими даними, рекламою та маркетингом криптовалюти. Другий сектор включає ІТ-фірми, що розробляють програмне забезпечення для ділової спільноти, додатки управління мережею, бази даних. Також, досить численними є блокчейн-стартапи у секторі споживчих послуг (215 фірм), які представляють засоби масової інформації та обміну контентом, додатки сприяння покупкам, а також освітні сервіси та розвагами.

Інтернет речей

Інтернет як технологія, що мала на меті забезпечення зручної комунікації між людьми, в епоху масового підключення та високих швидкостей все більше стає фундаментом для збору, обробки та обміну даними між різними автономними пристроями, що отримали назву інтернет речей. Термін «інтернет речей» (від англ. Internet of Things, IoT) уперше був запропонований у 1999 р. К. Ештоном (К. Ashton) як концепція широкого застосування засобів радіочастотної ідентифікації об'єктів (RFID) для взаємодії фізичних предметів між собою та із зовнішнім середовищем [14].

У 2004 р. Н. Гершенфілд (N. Gershenfeld), Р. Крікоріан (R. Krikorian) та Д. Кохен (D. Cohen) обґрунтували концепцію «Інтернет-0» (прообраз сучасної ідеї «Розумний дім») як нового виду мережі для повсякденних домашніх пристроїв (будильник, кондиціонер, система садового поливу, охоронна система, освітлення та опалення), які взаємодіють один з одним за допомогою IP-протоколів і забезпечують повністю автоматичне виконання процесів залежно від алгоритму господаря будинку (вмикають кавоварку, змінюють освітлення, регулюють температуру повітря, нагадують про прийом ліків) [15].

Насправді, існує досить багато підходів до розуміння сутності інтернету речей, однак загальною є думка, що перша версія інтернету стосувалась даних, створених людьми для людей, а наступна – даних, створених пристроями. Найкращим чином інтернет речей можна схарактеризувати як «відкриту і всеосяжну мережу інтелектуальних об'єктів, які мають можливість самоорганізовуватися, обмінюватися інформацією, даними та ресурсами, реагувати та діяти в умовах ситуацій та змін у навколишньому середовищі» [16, с. 165].

Основа інтернету речей складають такі елементи [17, с. 63]:

1. Засоби ідентифікації. У цілому майже будь-який предмет фізичного світу може стати частиною інтернету речей. Для цього він повинен мати унікальний код доступу для автоматичної ідентифікації в мережі.



2. Засоби вимірювання (точки уведення даних). Основним призначенням засобів вимірювання є сприйняття та конвертація інформації про зовнішнє середовище в цифрові дані для подальшого транспортування. На цей час до переліку точок уведення даних відносять такі речі, як пристрої геолокації та позиціонування, сканери штрих-кодів, сенсори температури, освітленості, вологості, вібрації, тиску, руху та ін.

3. Засоби передачі даних. Для передачі даних використовуються дротові (лінії електропередач, оптоволоконні лінії зв'язку) чи бездротові технології (мобільний та супутниковий зв'язок, Wi-fi, Bluetooth, NFC).

4. Засоби обробки даних. На нашу думку, це один із найбільш важливих елементів інтернету речей, від потужності якого залежить цінність інтернету речей як технології загалом. Саме нестача обчислювальної потужності була фактором відтермінування розвитку IoT до початку 2010-х рр., поки не почали з'являтися потужні хмарні системи з високою пропускну здатністю та можливостями швидко реагувати на певні ситуації.

5. Виконуючі пристрої. Це пристрої, що на основі обробленої інформації здійснюють певні дії. Досить часто вони поєднуються з сенсорами та датчиками.

Інтернет речей передбачає таку послідовність етапів: підключення пристроїв для збору даних; збір цифрових даних їх переміщення та зберігання; обробка, аналіз та використання даних; створення нової цінності для людей за рахунок пропозицій нових продуктів чи послуг.

Відзначимо, упровадження практичних рішень та концептів «Інтернету речей» стали реальністю сьогодні, передусім, завдяки широкому поширенню бездротового мобільного зв'язку 3G та 4G, низьковитратних технологій Bluetooth та чипів NFC, системи геопозиціонування GPS, появи хмарних обчислень, розвитку технологій міжмашинної взаємодії (Machine to Machine, M2M), переходу на стандарт IPv6.

Загалом, ієрархію Інтернету речей складають:

1. Персональні носимі пристрої (Wearables). Вони містять смартфони, смарт-годинники, смарт-окуляри, медичні прилади, що здатні відстежувати місцезнаходження людини та відслідковувати різні її фізичні параметри.

2. Розумні будинки (Smart Homes). Вони призначені для контролю та удосконалення певних функцій у будинку, надаючи користувачу цінність спокою, комфорту, ефективності та безпеки. Містять розумні телевізори, холодильники, ліхтарі, сенсори освітлення та температури, системи безпеки.

3. Розумна промисловість, розумне виробництво, промисловий інтернет, смарт індустрія (Smart Industry, Smart Factory). Це частина інтернету речей, що забезпечує «повністю інтегровані корпоративні виробничі системи, які здатні в реальному часі реагувати на мінливі умови виробництва, вимоги мереж поставок і задовольняти потреби клієнтів» [18]. На думку засновника Світового економічного форуму К. Шваба (K. Schwab), «смарт-індустрія» є точкою докорінного зламу в межах «Четвертої промислової революції». Тоді як попередні хвилі промислової революції охоплювали механізацію, масове виробництво, упровадження комп'ютерів та електроніки, ця хвиля «сприятиме розвитку суто машинної економіки» [19, с. 251–252], досягнення якої залежить від трьох базових характеристик «смарт-індустрії»:

- поєднання сили даних, зібраних під'єднаними пристроями, із розумною аналітикою. Це дозволить компаніям передбачати, як працюють активи та як можна збільшити цінність їх продукту для споживача;
- скорочення рутинних завдань та можливих помилок при виробництві;
- створення інтелектуально-інтерактивних об'єктів як ефекту синергії мереж датчиків і пристроїв та інших цифрових технологій, на кшталт хмарних обчислень, штучного інтелекту, блокчейну, віртуальної реальності.

Згідно із доповіддю Світового економічного форуму найімовірніше «Промисловий інтернет» розвиватиметься в межах 4 послідовних фаз:

1. Покращення операційної ефективності підприємств за рахунок скорочення операційних витрат та зростання продуктивності праці робітників.

2. Поява нових товарів та послуг, на кшталт продажу даних іншим компаніям.

3. Зростання «економіки результатів», в основі якої цифрові платформи та екосистеми.

4. Поява «економіки автономного тяжіння», що передбачає постійний моніторинг настроїв клієнтів та оптимізацію використовуваних ресурсів.

Загалом, згідно даних компанії Statista, станом на початок 2020 р. у світі налічувалося понад 30 млрд пристроїв інтернету речей, що удвічі більше, ніж 5 років тому. На 2025 р. прогнозується, що ця сфера зросте ще у 2,5 рази, перевищивши рівень у 75 млрд під'єднаних до інтернету пристроїв. Активному зростанню під'єднаних пристроїв сприятимуть саме настрої споживачів, які вже на початок 2020 р. в середньому мають 4 пристрої, що обмінюються даними з хмарними сервісами. До 2025 р. середньостатистична людина у світі буде взаємодіяти із пристроями IoT майже 4900 разів на день, або кожні 18 секунд [20].



Як наслідок, прогнозований світовий ринок інтернету речей, який у 2018 р. оцінювався у 190 млрд дол. США зросте майже у 6 разів до 2026 р. та складе 1,11 трлн дол. Найбільшу частку цього ринку, як очікується, отримають сфери банківських та фінансових послуг, а також сільське господарство [21]. Згідно зі звітом Міжнародної корпорації даних (IDC) глобальні витрати на IoT до 2022 р. перевищать 1 трлн дол. США [22]. Понад дві третіх від цієї суми припадають на сім розвинутих країн світу (США, Китай, Японія, Німеччина, Південна Корея, Франція та Великобританія).

Великі дані

Перші згадки про термін «великі дані» (Big Data) з'явилися у статті редактора журналу Nature К. Лінча (С. Lynch) «Як ростуть ваші дані?» (2008 р.) [23, с. 28–29]. Дослідник використав цей термін у контексті означення проблеми менеджменту зростаючим обсягом даних у наукових проектах та грантах. Подібна думка була озвучена А. Джекобсом (А. Jacobs), який визначив великі дані як «дані, розмір яких вимагає пошуку нових способів та методів їх обробки» [24, 44] та М. Лоукідесом (М. Loukides), який стверджував, що великі дані – це «коли розмір самих даних стає частиною проблеми і традиційні прийоми роботи з даними закінчилися» [25]. Основною технічною проблемою того часу були можливості зберігання великих обсягів даних та комп'ютерні потужності для їх ефективного аналізу.

Першими комерційними компаніями, що зіштовхнулися з потребою управління зростаючими обсягами даних, стали представники інтернет-бізнесу Google, Amazon, Yahoo, Facebook, Alibaba. Відчуваючи потенціал до монетизації даних про активність своїх клієнтів у мережі, вони активно інвестували у технології зберігання та аналізу даних. Результатом стала поява та широке застосування «хмарних технологій» та віртуальних файлових систем, які розподіляли дані та навантаження на багато серверів. Це дозволило суттєво знизити вартість зберігання та обробки даних та допомогло компаніям перейти від керованої інфраструктури до підходу, що ґрунтується на сервісі.

Згодом поняття великих даних охопило декілька аспектів одним терміном, починаючи від технологічної бази до набору економічних вигод, які проявлялися у зниженні витрат на зберігання та обробку даних і відповідному зростанні інвестиційних витрат бізнесу на їх активне використання. У цьому контексті досить вдалим є визначення «Мережевої європейської ініціативи з програмного забезпечення та послуг» (The Networked European Software and Services Initiative), згідно з яким «великі дані – це термін, що включає використання методів збору, обробки, аналізу та візуалізації потенційно великих наборів даних у розумні часові рамки, недоступні для стандартних ІТ-технологій» [26, с. 6].

Для характеристики великих даних зазвичай виділяють їх складові (концепції 3V, 4V, 5V, 7V). Уперше такі характеристики були представлені співробітником аналітичної компанії Meta Group Д. Лейні (D. Laney) ще у 2001 р. (3 V) [27, с. 3], пізніше – розширені аналітиками компаній McKinsey та IDC. Серед характеристик: обсяг (volume); швидкість (velocity); різноманіття (variety); цінність (value); достовірність (veracity); мінливість (variability); представлення (visualization).

Цінність великих даних формується з урахуванням потреб різних секторів економіки та передбачає проходження відповідних етапів: збір, аналіз, зберігання та використання даних. Ключовими джерелами великих даних є:

- інформація з інтернету: соціальних мереж, блогів, ЗМІ, форумів, сайтів;
- показання різних пристроїв: IoT-датчиків, аудіо- та відеореєстраторів, розумних гаджетів, смартфонів, стільникового зв'язку тощо;
- корпоративні відомості: архіви, внутрішні відомості підприємств та ін.

Загалом, аналіз великих даних, що виник з метою підвищення ефективності управлінських рішень, на даний час перетворюється на спосіб створення «передової цінності (top-line value)», що враховує інтереси як компанії виробника продукту чи послуги, так і компаній-партнерів, клієнтів, урядових та некомерційних організацій. Орієнтація на створення цінності, в основі яких аналіз великих даних, на думку аналітиків Світового економічного форуму Д. Охаллорена (D. O'Halloran) та Ф. Соуза (F. D'Souza), дозволяє компаніям отримати конкурентні переваги за рахунок [28]:

- створення нового пулу цінностей, що сприятиме появі нових потоків доходів, продуктів та послуг для більш широкого кола зацікавлених сторін;
- появи нових бізнес-моделей, що широко спиратимуться на спільні моделі партнерств та екосистем;
- розширення досвіду усіх зацікавлених в бізнесі сторін, в основі якого широка персоналізація та нові контексти використання продукту чи послуги;
- прийняття рішень стосовно розвитку компанії, її продуктів та послуг.

Опитування 4 тис. компаній, проведене у 2017 р. компанією Statista [29, с. 40], показало, що найбільш активними користувачами великих даних є компанії зі сфер телекомунікацій (87 %), фінансових послуг (76 %) та охорони здоров'я (58 %). Наприклад, фінансові установи використовують великі дані для пер-



соналізації пропозицій клієнтам (93 %), ціноутворення, андеррайтингу та управління ризиками (92 %), виявлення шахрайства та потенційних загроз (86 %), контролю за потенційними збитками та претензіями клієнтів (76 %) [30]. У корпоративному секторі великі дані використовуються при вирішенні таких задач: прогнозування ринкової ситуації, маркетинг та оптимізація продажу товарів та послуг, удосконалення характеристик продукції, ухвалення управлінських рішень, налагодження логістики, підвищення продуктивності праці, моніторинг стану основних фондів.

Відзначимо, що популярність великих даних підтверджується динамікою доходів компаній, які надають послуги з бізнес-аналітики. Їх обсяг на початок 2020 р. досяг 208 млрд дол. США.

Хмарні технології

Трендом останніх років вважають стрімке зростання хмарних сервісів для зберігання великих даних. У 2019 р. за обсягами доходів від зберігання даних компаній хмарні сервіси уперше обійшли стаціонарні сховища даних.

Лідерами за обсягами отриманих доходів на ринку хмарних технологій вважають компанії зі США: Amazon Web Services (33 %), Azure Microsoft (13 %), IBM Cloud (8 %), Google Cloud (6 %). З-поміж компаній реального сектору економіки домінування цих компаній є ще більшим. Так, 68 % компаній світу користуються хмарними сервісами Amazon Web Services, 58 % – Azure Microsoft, 19 % – Google Cloud, 15 % – IBM Cloud.

Сплеск активності компаній у застосуванні хмарних технологій у різних сферах життя зумовлений їх беззаперечними перевагами, серед яких [8, с. 78–79]:

- можливість самостійного налаштування конфігурації хмари;
- універсальний характер мережевого доступу;
- можливість спільного підключення великої кількості людей для користування єдиним обсягом обчислювальних ресурсів;
- забезпечення віддаленого доступу до даних за допомогою будь-яких пристроїв, підключених до інтернету;
- можливість знизити витрати на обладнання, програмне забезпечення та обслуговування ІТ систем за рахунок підписки на хмарні сервіси;
- більша технологічна потужність зі зберігання, аналізу і обробки даних за менших витрат;
- легке масштабування ІТ-систем зі зростанням потреб бізнесу;
- криптографічна захищеність, безпека та цілісність даних.

Загалом, у світі сформувалися три моделі надання хмарних послуг [31]:

- Інфраструктура як послуга (Infrastructure as a Service, IaaS). Модель, що дозволяє гнучко налаштувати хмарну інфраструктуру компанії під її потреби. Лідером на ринку є Amazon.
- Платформа як послуга (Platform as a Service, PaaS). Модель, що передбачає управління даними за допомогою прикладних програм. Наприклад: Google Drive.
- Програмне забезпечення як послуга (Software as a Service, SaaS). Модель, що надає клієнтам доступ до підписки на використання програмних продуктів. Прикладами є Google Doc та Microsoft Office 365.
- Усе як сервіс (Everything as a Service, EaaS). Модель, що передбачає поєднання в хмарних додатках елементів інфраструктурних та платформених рішень від одного чи декількох постачальників, зібраних у межах одного сервісу.

Відповідно до результатів дослідження компанії Gartner світовий ринок хмарних послуг у 2020 р. досягне розміру в понад 380 млрд дол. США [31]. З них 39,4 %, або понад 150 млрд дол. США, складатимуть послуги з хмарної реклами, 19,5 %, або понад 75 млрд дол. США, – хмарні послуги з прикладного програмного забезпечення та 18,5 %, або понад 71 млрд дол. США, – хмарні послуги системної інфраструктури.

Штучний інтелект

У контексті розвитку сучасних цифрових технологій відзначимо й роль «штучного інтелекту» (Artificial Intelligence, AI) як технології, що, за визначенням журналу Forbes, є «найбільш трансформаційною з-поміж технологій сучасності» [32].

Загалом, процес роботи штучного інтелекту включає такі етапи: навчання (обробка зразків інформації), прогнозування (на основі зразків інформації здійснюється прогноз майбутніх подій та рішень) та самокорекція (постійне удосконалення алгоритмів обробки та прийняття рішень).

Відзначимо також, що сьогодні екосистема штучного інтелекту охоплює такі складові [33, с. 9–10]:

- машинне навчання, що передбачає розробку нових алгоритмів роботи комп'ютерів та вдосконалення існуючих для аналізу складних даних, розпізнавання шаблонів та прогнозування;

– робототехніку, що пов'язана з розробкою та навчанням роботів (ботів) взаємодіяти з людьми та світом відповідно до життєвих ситуацій та певним ступенем самосвідомості. Сучасні роботи можуть керувати літаками, вести юридичні справи, створювати журналістські тексти та проводити медичні операції;

– штучні нейронні мережі, що стосуються розробки алгоритмів для імітації способів мислення людського мозку. Найчастіше використовуються для визначення певного об'єкту, його руху чи інших характеристик.

Незважаючи на те, що концепція штучного інтелекту досі виглядає футуристично, принаймні, її базові елементи використовується вже багатьма компаніями в різних секторах економіки. Зокрема, Alibaba використовує штучний інтелект для прогнозування попиту на товари та формування персональних клієнтських пропозицій; Alphabet – для оцінки поведінки людей у мережі, розробки система автономного управління автомобілями, розпізнавання голосових команд; Amazon – для роботи голосового помічника Alexa та персональних рекомендацій клієнтам; Apple – для роботи голосового помічника Siri; Facebook – для автоматичного розуміння змісту та емоційної складової постів учасників соціальної мережі [34].

У фінансовій сфері штучний інтелект застосовується для автоматизації оцінки кредитоспроможності клієнтів, ефективного ризик-менеджменту, автоматизованого трейдингу на біржі, роботи віртуальних асистентів, робо-едвайзерів та систем безпеки від шахрайства. Наприклад, компанія ZestFinance є розробником платформ для андеррайтингу Zest Automated Machine Learning (ZAML). Вона допомагає кредитним установам оцінювати позичальників, які не мають кредитної історії або їх кредитний рейтинг є низьким. Успішним прикладом використання платформи є скорочення річних витрат у середньому на 23 % при автокредитуванні. Додаток DataRobot допомагає фінансовим установам будувати точні прогнозні моделі стосовно потенційних шахрайських операцій з кредитними картками та оцінює імовірність дефолту клієнта. Програма Kavout, використовуючи машинне навчання та кількісний аналіз для обробки величезних наборів неструктурованих даних, дозволяє розробляти моделі розвитку ситуації на фінансових ринках в умовах реального часу. Компанія Kasisto, що є розробником розмовної платформи штучного інтелекту, використовує чат-боти для покращення досвіду клієнтів у фінансовій галузі шляхом рекомендацій у виконанні нескладних фінансових операцій. Nina – веб-асистент банку Swedbank у перший рік запуску здійснювала в середньому 30 тис. розмов на місяць, обробляючи понад 350 різних запитань та відповідей клієнтів [35]. Віртуальний помічник від компанії Abe AI інтегрується з Google Home, SMS, Facebook, Amazon Alexa, Slack та іншими додатками користувача та надає послуги з особистого управління фінансами, формування бюджету, економії та відстеженні витрат, а також розмовного банкінгу. Аналогічно додаток Trim, приєднуючись до банківських рахунків клієнта, формує персональну стратегію економії витрат, що включає автоматичне закриття підписок на різні сервіси, пошук кращих пропозицій зі страхування чи вигідних інвестицій [36]. Загалом, станом на 2017 р. 84,2 % компаній чи відділів банків, що займаються платежами та випуском карток, у своїй діяльності користувалися перевагами штучного інтелекту [37, с. 73].

Висновки. Таким чином, блокчейн, інтернет речей, великі дані разом з хмарними технологіями та штучним інтелектом сприяють кращому аналізу, обробці та використанню цифрової інформації, що надає нові можливості для компаній підвищувати ефективність своєї діяльності, пропонуючи нові більш персоналізовані товари та послуги. У разі системного застосування ці технології можуть стати одним із впливових драйверів зростання цифрової економіки в різних країнах світу, ставши основою для появи похідних технологій. Загалом, аналіз досвіду застосування цих технологій засвідчує їх значний потенціал для розвитку сучасного суспільства, що можуть сприяти формуванню і розвитку цифрової економіки на найближчі роки.

Література:

1. Lamport L. (1998). The Part-Time Parliament. *ACM Transactions on Computer Systems*, 16(2), 133–169.
2. Nakamoto S. (2009). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. <<https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>> (10 September 2020).
3. Li X., Jiang P., Chen T., Luo X., Wen Q. (2018). A Survey on the Security of Blockchain Systems. *Future Generation Computer Systems*, 1–25.
4. Correia M., Veronese G. S., Neves N. F., Verissimo P. (2011). Byzantine consensus in asynchronous message-passing systems: a survey. *International Journal of Critical Computer-Based Systems*, 2(2), 141–161.
5. Bano S., Sonnino A., Al-Bassam M., Azouvi S., McCorry P., Meiklejohn S., Danezis G. (2017). SoK: Consensus in the age of Blockchains. <<https://arxiv.org/pdf/1711.03936.pdf>> (10 September 2020).
6. Viriyasitavata W., Hoonsoponb D. (2019). Blockchain characteristics and consensus in modern business processes. *Journal of Industrial Information Integration*, 13, 32–39.
7. Tapscott D., Tapscott A. (2019). Блокчейн революція. Як технологія, що лежить в основі біткойна та інших криптовалют, змінює світ [Blockchain revolution. How underlying technology of bitcoin and other cryptocurrencies is changing the world]. Lviv: Litopus. [in Ukrainian]



8. Kovalev M. M., Golovenchik G. G. (2018). Cifrovaya ekonomika – shans dlya Belarusi: monohrafiya [Digital economy is a chance for Belarus]. Minsk: Izd. centr BGU. [in Russian]
9. Svon M. (2017). Blokchejn. Skhema novoj ekonomiki [Blockchain. New Economy Outline]. Izdatel'stvo «Olimp – Biznes». [in Russian]
10. Smart Contracts in Financial Services: Getting from Hype to Reality (2016). Capgemini Consulting. <https://www.capgemini.com/consulting-de/wp-content/uploads/sites/32/2017/08/smart_contracts_paper_long_0.pdf>.
11. Mesropyan E. (2017) 20 oblastej primeneniya Blokchejn vne finansovyh servisov, ch. 1 [20 areas of blockchain application outside financial services, part 1]. Habr, January 30 <<https://habr.com/ru/company/wirex/blog/397999/>> (10 September 2020). [in Russian]
12. McAfee A., Brynjolfsson E. (2019). Mashyna, platforma, natovp. Yak pryborkaty nashe tsyfrove maibutnie [Machine, Platform, Crowd. Harnessing Our Digital Future]. Kyiv: Nash Format. [in Ukrainian]
13. Dzhunskalieva D. (2018). Delo praktiki: 15 samyh interesnyh primerov ispol'zovaniya blokchejn-tekhnologii [A Case of Practice: 15 Most Interesting Use Cases of Blockchain Technology]. Coinlife, May 17. <<https://coinlife.com/analytics/delo-praktiki-15-samyh-interesnyh-prime/>> (10 September 2020) [in Russian]
14. Mchugh J. (2004). Attention, Shoppers: You Can Now Speed Straight Through Checkout Lines! Wired. January 07. <<https://www.wired.com/2004/07/shoppers/>>. (10 September 2020).
15. Gershenfeld N., Krikorian R., Cohen D. (2004). The Internet of Things. Scientific American, 291(4), 76–81.
16. Madakam S., Ramaswamy R., Tripathi S. (2015). Internet of Things (IoT): A Literature Review. Journal of Computer and Communications, 3, 164–173.
17. Hrinhard S. (2018). Internet rechei [Internet of Things]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. [in Ukrainian]
18. Product Definitions for Smart Manufacturing. National Institute of Standards and Technology. <<https://www.nist.gov/programs-projects/product-definitions-smart-manufacturing>> (21 September 2020).
19. Schwab K. (2019). Chetverta promyslova revoliutsiia. Formuiuchy chetvertu promyslovu revoliutsiiu [The Fourth Industrial Revolution. Shaping The Future Industrial Revolution]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. [in Ukrainian]
20. Internet of Things. (2019). Statista. <<https://www.statista.com/study/27915/internet-of-things-iot-statista-dossier/>> (25 September 2020).
21. Internet of Things Market Analysis – 2026. (2019). Fortune Business Insights. Market research report. FBI 100307. <<https://www.fortunebusinessinsights.com/industry-reports/internet-of-things-iot-market-100307>> (25 September 2020).
22. Worldwide Internet of Things Spending Guide. (2019). IDC Report. <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=IDC_P29475> (25 September 2020).
23. Lynch C. (2008). How do your data grow? Nature, 455(4), 28–29.
24. Jacobs A. (2009). The pathologies of big data. Communications of the ACM, 52 (8), 36–44.
25. Loukides M. (2010). What is data science? O'Reilly Radar. <<https://www.oreilly.com/radar/what-is-data-science/>> (03 October 2020).
26. Big Data. A New World of Opportunities. (2012). The Networked European Software and Services Initiative. NESSI White Paper. <http://www.nessi-europe.com/Files/Private/NESSI_WhitePaper_BigData.pdf> (03 October 2020).
27. Laney D. (2001). 3 D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity, and Variety. Meta Group. <<https://blogs.gartner.com/doug-laney/files/2012/01/ad949-3D-Data-Management-Controlling-Data-Volume-Velocity-and-Variety.pdf>> (03 October 2020).
28. O'Halloran D., D'Souza F. (2020). Data is the new gold. This is how it can benefit everyone – while harming no one. World Economic Forum. July 29. <https://www.weforum.org/agenda/2020/07/new-paradigm-business-data-digital-economy-benefits-privacy-digitalization/?fbclid=IwAR1yn9oLkebGF79G79MqUKXciy_gPsMPCOdKwoNU E70RHcgstM1C3izLtNc> (03 October 2020).
29. Big Data. (2019). Statista. <<https://www.statista.com/study/14634/big-data-statista-dossier/>> (03 October 2020).
30. Carnelley P., Schwenk H. (2016). Big Data Turning Promise Reality. IDC. IDC White Paper. <<https://ru.scribd.com/document/343663115/Dell-Emc-Big-Data-Turning-Promise-Reality>> (03 October 2020).
31. Stamford C. (2017). Gartner Says Worldwide Public Cloud Services Market to Grow 18 Percent in 2017. Gartner. <<https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2017-02-22-gartner-says-worldwide-public-cloud-services-market-to-grow-18-percent-in-2017>> (05 October 2020).
32. Marr B. (2019). The 7 Biggest Technology Trends In 2020 Everyone Must Get Ready For Now. Forbes. September 30. <<https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2019/09/30/the-7-biggest-technology-trends-in-2020-everyone-must-get-ready-for-now/#4183f6092261>> (05 October 2020).
33. Mehta D., Hamke A-K. (2019). In-depth: Artificial Intelligence 2019. Statista Report. <<https://www.statista.com/study/50485/artificial-intelligence/>> (08 October 2020).
34. Marr B. (2019). The 10 Best Examples of How Companies Use Artificial Intelligence in Practice. Forbes. December 9. <<https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2019/12/09/the-10-best-examples-of-how-companies-use-artificial-intelligence-in-practice/#5889471d7978>> (10 October 2020).
35. Artificial Intelligence and robotics high on financial services agenda (2016). Consultancy.uk. 2016. July 06. <<https://www.consultancy.uk/news/12266/artificial-intelligence-and-robotics-high-on-financial-services-agenda>> (10 October 2020).
36. Schroer A. (2020). AI and the bottom line: 15 examples of artificial intelligence in finance. BuiltIn. March 25. <<https://builtin.com/artificial-intelligence/ai-finance-banking-applications-companies>> (10 October 2020).
37. Digital Economy Compass (2019). Statista. <<https://www.statista.com/study/52194/digital-economy-compass/>> (10 October 2020).

**ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ
ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ**



Отримано: 01 грудня 2020 р.

Прорецензовано: 11 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 14 грудня 2020 р.

e-mail: oksana.bercha@uzhnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-30-35

Берча О. М. Вплив коронавірусу на малий бізнес Польщі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 30–35.

УДК: 338.1

JEL-класифікація: M210

ORCID-ідентифікатор: 0000–0003–4117–2688

Берча Оксана Михайлівна,
старший викладач кафедри економіки і підприємництва
Ужгородського національного університету

ВПЛИВ КОРОНАВІРУСУ НА МАЛИЙ БІЗНЕС ПОЛЬЩІ

У статті здійснено аналіз окремих результатів опитування підприємств Польщі щодо впливу коронавірусу на їхню діяльність. Особлива увага приділена оцінці впливу коронавірусу на мікро та малі підприємства, їхній здатності вижити в умовах діючих на сьогоднішній день обмежень, вжитих для боротьби з коронавірусом державною владою. Виявлено тенденції більш сильного негативного впливу зазначених обмежень саме на малий бізнес, особливо в сфері будівництва та роздрібної торгівлі.

Ключові слова: коронавірус, малий бізнес, Польща, результати опитування.

Берча Оксана Михайлівна,
старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства
Ужгородского национального университета

ВЛИЯНИЕ КОРОНАВИРУСА НА МАЛЫЙ БИЗНЕС ПОЛЬШИ

В статье осуществлен анализ отдельных результатов опроса предприятий Польши о влиянии коронавируса на их деятельность. Особое внимание уделено оценке влияния коронавируса на микро и малые предприятия, их способности выжить в условиях действующих на сегодняшний день ограничений, принятых для борьбы с коронавирусом государственной властью. Определены тенденции более сильного отрицательного влияния указанных ограничений именно на малый бизнес, особенно в области строительства и розничной торговли.

Ключевые слова: коронавирус, малый бизнес, Польша, результаты опроса.

Oksana Bercha,
senior lecturer, Department of Business Economics
Uzhgorod National University

THE IMPACT OF CORONAVIRUS ON SMALL BUSINESS IN POLAND

Poland has suffered less economic damage from COVID-19 than many other countries, primarily due to the rapid response aimed at supporting enterprises and population. The Polish government has adopted a set of laws – the Anti-Crisis Shield, which, in particular, provides a number of specific tools to support entrepreneurs due to the spread of coronavirus. About 90% of Polish enterprises are micro and small enterprises, of which more than half are service sector enterprises. The article analyzes selected results of a survey of Polish enterprises on the impact of coronavirus on their activities. Particular attention is paid to assessing the impact of coronavirus on micro and small enterprises (depending on the number of employees), their ability to survive in the existing restrictions applied to control coronavirus by the Polish government, currently in effect. According to the study, the thesis that small business is characterized by technological, production, management flexibility, which allows to respond quickly and in a timely manner to external influences, is not entirely true. The tendencies of stronger negative influence of the specified restrictions on small business, especially in the field of construction and retail trade, are revealed. In particular, micro and small enterprises are less likely to work remotely than medium and large enterprises; if the current restrictions imposed by public authorities to control the coronavirus continue, there is a threat to small enterprises' survival; the largest decline in product orders is forecasted for the current month (compared to the situation if there was no pandemic).

Key words: coronavirus, small business, Poland, survey results.

Постановка проблеми. Нині проблема стабільності економіки, що пов'язана з пандемією коронавірусу, хвилює не тільки науковців, представників органів влади усіх рівнів та бізнесового середовища, але й усіх без винятку свідомих громадян в усіх країнах світу. Важливим є розуміння поточної ситуації, зокрема

в сфері господарювання, з метою планування, окреслення і втілення у життя адекватних рішень, спрямованих на формування підходів стосовно протистояння викликам, пов'язаних з коронавірусом. Загальновідомим є той факт, що малий бізнес відіграє значну роль в економіці будь-якої країни. Вважається, що малий бізнес здатний до швидкої адаптації, гнучкості, зміни напрямків діяльності, мобільності на ринку, у сфері впровадження інновацій, швидкого пошуку додаткової робочої сили, відсутності бюрократизму в управлінні, тобто до реагування на перманентність змін. Розуміння впливу коронавірусу на розвиток малого бізнесу з вивчення досвіду сусідньої Польщі уможливить розуміння сутності прийняття адекватних рішень для врегулювання проблемних питань, що є аналогічними для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових виданнях питання впливу коронавірусу на розвиток економіки будь-якої країни поки відображено недостатньо, що зумовлено новизною цього явища. Заслуговує на увагу дослідження С. Свешнікова, В. Бочарнікова, О. Полякової [1], у рамках якого науковці розглядають питання впливу пандемії коронавірусу «Covid-19» на гальмування світових фінансово-економічних процесів. Розгляд теоретико-практичних аспектів впливу коронавірусу на розвиток малого бізнесу набуває актуальності.

Мета і завдання дослідження: вивчити вплив коронавірусу на ведення господарської діяльності (зокрема на мікро та малі підприємства) в Польщі, виявити тенденції оцінки зазначеного впливу з боку суб'єктів господарювання та пошук можливих напрямів розвитку малого бізнесу в нових умовах адаптивного карантину.

Методологія дослідження сформована на основі оцінювання статистичних результатів опитування (жовтень 2020 р.) щодо впливів пандемії коронавірусу на діяльність підприємств в Польщі. В межах опитування виявлено роль та місце такого впливу на розвиток мікро та малих підприємств. У процесі наукового пошуку застосовано порівняльний, структурний та графічний методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. В економічному огляді ОЕСР Польщі від 04 грудня 2020 р. відмічено, що, хоча Польща зазнала менших економічних збитків від Covid-19, ніж багато інших країн (рис. 1), проте ймовірність збільшення економічної нерівності та зниження рівня життя все ще залишається. Зокрема, криза непропорційно вплинула на слабкі регіони, малий бізнес та низькокваліфікованих працівників. В огляді відзначається, що нині має місце швидка реакція держави, спрямована на підтримку фірм та домогосподарств для запобігання економічного шоку. Разом з тим, залишаються невизначеними тривалість економічного спаду та темпи відновлення від пандемії [2].

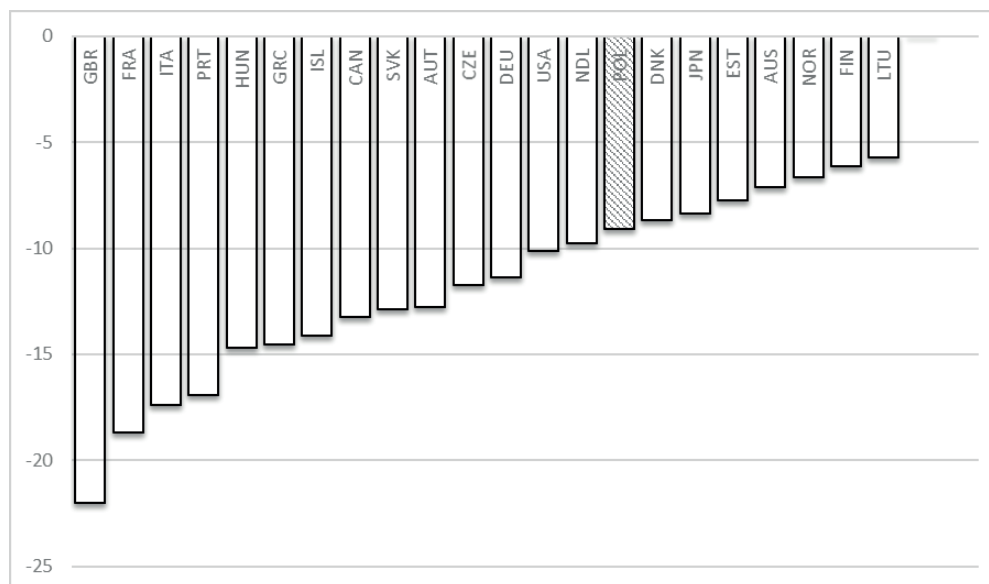


Рис. 1. Початковий вплив кризи Covid-19 – зміна реального ВВП, 2 кв. 2020 р. до 4 кв. 2019, %

Джерело: Організація економічного співробітництва і розвитку [2].

Дослідження засвідчують, що станом на 2018 р. на території Польщі нараховувалося 2,15 млн підприємств, з яких 91,1 % становили мікро та малі підприємства. Кількість працюючих на підприємствах – 9,9 млн осіб, в тому числі 5,2 млн осіб на мікро і малих підприємствах. У 2017 р. підприємствами згенеровано майже три четверті (72,3 %) ВВП Польщі, найбільший внесок у ВВП був у мікропідприємств

(30,3 %) [3]. Відмічене дає підстави стверджувати про вагомість ролі малого бізнесу в економічному та соціальному розвитку Польщі. Однак, такою була ситуація до негативних впливів на розвиток економіки, пов'язаних з пандемією коронавірусу.

З огляду на відмічене постає необхідність оцінювання підприємствами впливу коронавірусу на провадження бізнесу. Оскільки частка мікро та малих підприємств сфери послуг становить більшу частину (52,0 %) загальної їх кількості [3], то в межах цього дослідження розглядатимемо зазначену сферу.

За результатами проведеного в жовтні 2020 р. статистичного опитування [4] підприємств Польщі щодо впливу коронавірусу на їхню господарську діяльність можна стверджувати, що у сфері послуг найпесимістичніші очікування мають місце у малих підприємствах.

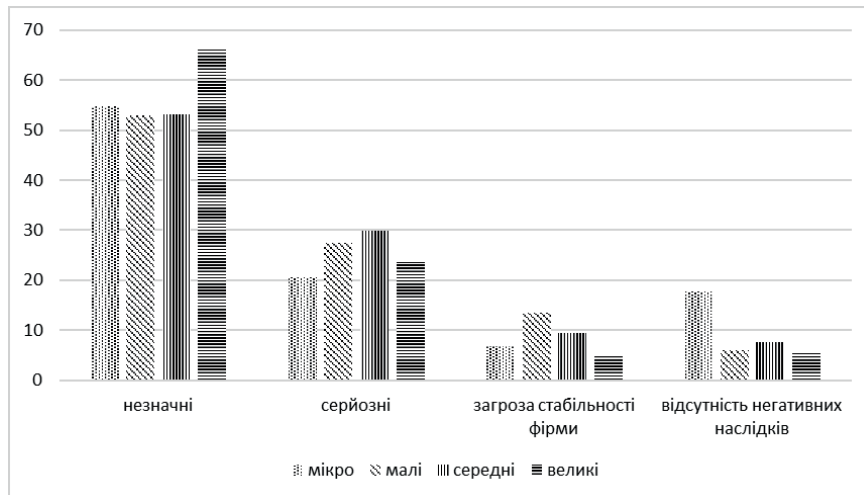


Рис. 2. Наслідки пандемії коронавірусу та їх вплив на діяльність підприємств сфери послуг Польщі в жовтні 2020 р.

Джерело: побудовано автором на основі [4].

Найбільша частка підприємств всіх груп відмітила, що наслідки пандемії у жовтні матимуть незначний вплив на їхню діяльність. Стосовно впливу негативних наслідків пандемії, то 40,9 % малих підприємств оцінили їх як серйозні та такі, що загрожують стабільності фірми. Разом з тим, відповідна оцінка негативних наслідків пандемії становила 27,4 % серед мікропідприємств, що є найменшим у групі. Також серед мікропідприємств найбільшою є частка підприємств, що заявили про відсутність негативних наслідків пандемії (рис. 2).

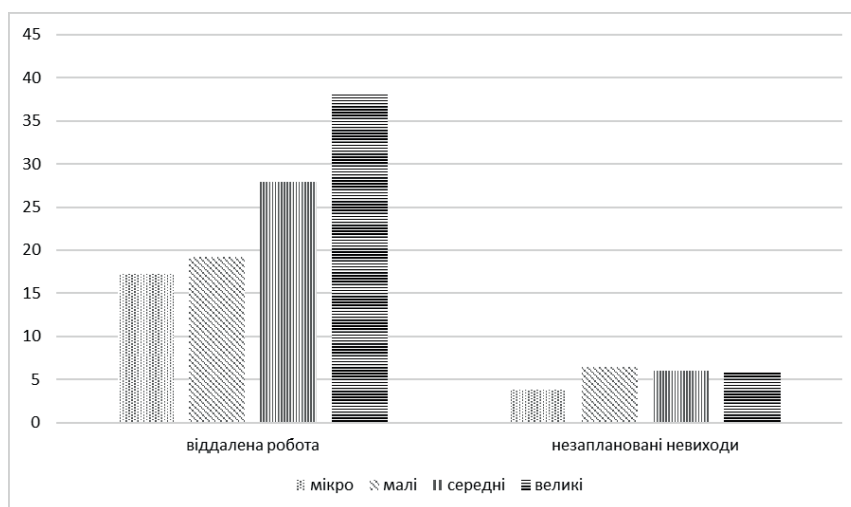


Рис. 3. Частка працівників підприємства сфери послуг Польщі в жовтні 2020 р., які підпадають під вказані ситуації

Джерело: побудовано автором на основі [4].

Малим та мікропідприємствам Польщі (рис. 3) в меншій мірі притаманна віддалена робота, ніж середнім та великим, що свідчить про гірше пристосування до роботи в умовах пандемії і недостатню гнучкість в організації праці. Частка працівників, які вимушено не виходять на роботу з різних причин, є співставною для всіх підприємств, незалежно від їх величини. Однак найбільшою ця частка є на малих підприємствах.

Тенденції впливу обмежувальних дій, пов'язаних з Covid-19, зображено на рис. 4. Більшість підприємств усіх груп вважає, що в разі збереження діючих обмежень вони зможуть вижити більше шести місяців. В разі продовження обмежень, вжитих державними органами для боротьби з коронавірусом на поточному рівні, існує загроза виживанню в першу чергу для малих та мікропідприємств (рис. 4).

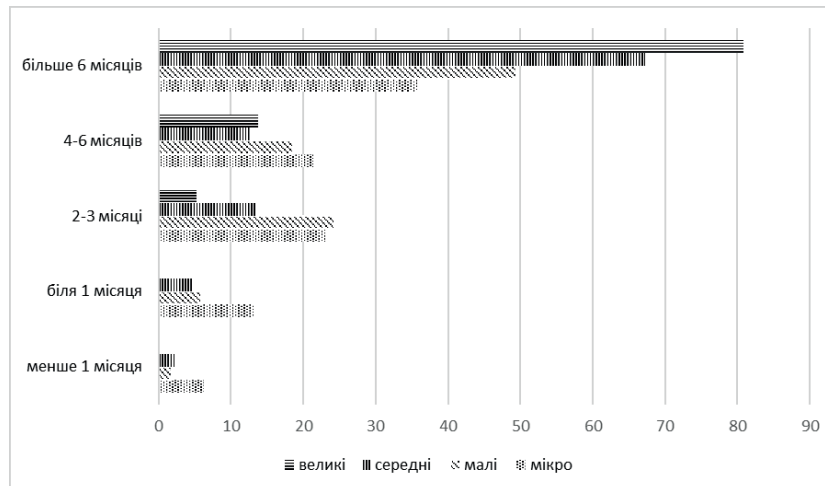


Рис. 4. Кількість місяців, впродовж яких змогла б вижити компанія (сфера послуг), якщо б поточні обмеження, вжиті для боротьби з коронавірусом, тривали б довший час

Джерело: побудовано автором на основі [4].

Також серед мікро та малих підприємств прогнозується найбільший спад замовлень на продукцію у поточному місяці (порівняно з ситуацією без пандемії) (рис. 5).

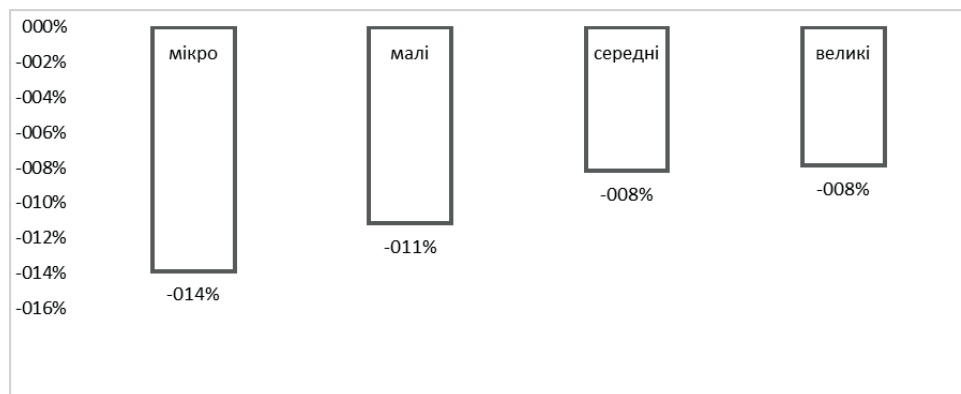


Рис. 5. Прогнозована зміна замовлень на продукцію підприємств сфери послуг у поточному місяці (порівняно з ситуацією, якби не було пандемії)

Джерело: побудовано автором на основі [4].

Окремі результати опитування малих підприємств Польщі щодо впливів пандемії коронавірусу для бізнесу подано у табл. 1.



Таблиця 1

Результати опитування малих підприємств Польщі щодо впливів пандемії коронавірусу для бізнесу

	Промисловість		Будівництво		Оптова торгівля		Роздрібна торгівля		Послуги	
	малі	мікро	малі	мікро	малі	мікро	малі	мікро	малі	
<i>Частка підприємств, для яких негативним наслідком пандемії коронавірусу в поточному місяці є загроза стабільності фірми</i>										
частка (%)	12,1	12,3	13,4	5,0	5,7	20,1	11,6	6,8	13,5	
<i>Частка працівників підприємства, що будуть охоплені в поточному місяці незапланованими прогулами</i>										
частка (%)	4,7	4,4	5,9	4,3	3,5	6,1	4,5	2,7	4,1	
<i>Прогнозована зміна замовлень на продукцію у поточному місяці (порівняно з ситуацією, якби не було пандемії)</i>										
зміна (%)	-11,2	-14,5	-14,0	-9	-7,2	-13,9	-7,6	-13,9	-11,2	
<i>Кількість місяців, що змогла б вижити компанія, якщо б поточні дії та обмеження, вжиті для боротьби з коронавірусом державною владою, тривали б довший час</i>										
менше 1 місяця	3,4	9	2,2	5,4	3,7	7,3	3,7	6,3	1,8	
біля 1 місяця	12,6	13,9	14,1	8,5	9,6	12,2	10,6	13,3	5,9	
2-3 місяці	41,9	46,1	39,7	26,2	29,9	40,5	29,4	23,2	24,3	
4-6 місяців	5,8	11,5	23,9	28,3	24,4	18,4	23,3	21,4	18,6	
більше 6 місяців	26,3	19,5	20,1	31,6	32,4	21,6	33,0	35,8	49,4	

Джерело: сформовано автором на основі [4].

Аналіз результатів опитування підприємств (табл. 1) засвідчує, що найбільшою частка підприємств, для яких існує потенційна загроза стабільності фірми (20,1 %), а також частка працівників підприємств, що будуть охоплені в поточному місяці незапланованими прогулами (6,1 %), є серед мікропідприємств в сфері роздрібно торгівлі. Водночас прогнозований спад замовлень на продукцію у поточному місяці (порівняно з ситуацією без пандемії) припадає на мікро (14,5 %) та малі (14,0 %) підприємства в будівництві. Найбільшою серед мікро і малих підприємств в розрізі сфер діяльності, які зазначили про можливість вижити протягом більше шести місяців, є частка малих підприємств сфери послуг (49,4 %).

Результати опитування дають додаткові підстави стверджувати, що мікро та малі підприємства виявилися менш пристосованими до роботи в нових економічних умовах. Враховуючи це та важливе значення малого бізнесу в соціальній стабільності та економічному зростанню Польщі, слід особливу увагу приділяти заходам регулювання та підтримки мікро та малих підприємств.

Урядом Польщі прийнято комплекс законів – Антикризовий щит, у якому, зокрема, передбачено низку конкретних інструментів підтримки підприємців у зв'язку з поширенням коронавірусу, а саме: державна допомога новоствореним підприємствам; можливість отримання позики з відстрочкою платежів; списання позики в разі, якщо підприємство вестиме господарську діяльність певний термін; пільги зі сплати соціального внеску для мікро та малих підприємств; надання компенсаційної допомоги працівникам та самозайнятим підприємцям у зв'язку з наслідками пандемії; необмежений доступ до інтернету для отримання інформації з урядових сайтів; підтримка електронних послуг у сфері охорони здоров'я та ін.

Крім того, до ініціатив уряду щодо запобігання негативного впливу коронавірусу на бізнес Польської агенцією розвитку підприємництва було запроваджено таке [3]: проведення навчальних відеоконференцій щодо роз'яснення рішень для підприємців в рамках Антикризового щита; врахування того, що в майбутньому може виникнути необхідність в додаткових інших рішеннях, викликаних коронавірусом. На основі цього запропоновано підприємцям конкурс «100 найкращих проєктів для підвищення рівня діджиталізації у компанії». Поширення кращих результатів цього конкурсу дасть можливість бізнесу впроваджувати інноваційні рішення, засновані на цифрових технологіях; проведення антикризового моніторингу дій урядів інших країн щодо зменшення впливу Covid-19 на підприємства з метою вивчення передового досвіду і можливості його використання.

Рекомендації, що містяться в економічному огляді ОЕСР Польщі, значну увагу приділяють підтримці малого бізнесу. Зокрема, пропонується [2]: нарощування інвестицій в цифрову економіку, в систему навчання дорослого населення з метою підвищення його кваліфікації, а також підтримку малим та середнім підприємствам Польщі, щоб вони могли створювати якісніші високооплачувані робочі місця; вжиття заходів щодо зниження оподаткування малих підприємств та низькокваліфікованих робітників, регуляторного навантаження на малі та середні підприємства, що допомогло б економічному зростанню на національному та міжнародному рівні

Висновки. Польща зазнала менших економічних збитків від Covid-19, ніж багато інших країн, в першу чергу завдяки швидкій реакції, спрямованій на підтримку фірм та населення. Дослідженням виявлено, що

теза про те, що малому бізнесу притаманна технологічна, виробнича, управлінська гнучкість, що дозволяє швидко та своєчасно реагувати на зовнішні впливи, не є цілком правильною. Найбільш вразливим до негативних наслідків пандемії виявився саме малий бізнес. Дослідження засвідчує необхідність консолідації зусиль щодо збереження та розвитку підприємств малого бізнесу як на рівні підприємств та їх об'єднань, так і на всіх рівнях державницьких інституцій. Необхідний пошук нових механізмів функціонування малих підприємств з врахуванням існуючого зарубіжного та вітчизняного досвіду в умовах адаптивного карантину, що може бути предметом подальших досліджень.

Література:

1. Свешніков С. В., Бочарніков В. П., Полякова О. В. Коронавірус і безпекове середовище: спроба неупередженого аналізу. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*. 2020. № 2–69. С. 22–29.

Svieshnikov, S.V., Bocharnikov, V.P., & Poliakova, O.V. (2020) Koronavirus i bezpekove seredovyshe: sproba neuperedzhenoho analizu [Coronavirus and safety environment: an attempt at unbiased analysis]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno stratehichnykh doslidzhen NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho*. [Collection of scientific works of the Center for Military Strategic Studies of Ivan Chernyakhovsky NGO], (2-69), 22-29. [in Ukrainian]

2. OECD, (2020). Poland: investing in a greener, fairer economy will strengthen recovery from COVID-19 crisis. *OECD*. <<http://www.oecd.org/poland/poland-investing-in-a-greener-fairer-economy-will-strengthen-recovery-from-covid-19-crisis.htm>> (2020, грудень, 04).

OECD, (2020). Poland: investing in a greener, fairer economy will strengthen recovery from COVID-19 crisis. *OECD*. <<http://www.oecd.org/poland/poland-investing-in-a-greener-fairer-economy-will-strengthen-recovery-from-covid-19-crisis.htm>> (2020, December, 04) [in English].

3. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, (2020). Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Warszawa 2020. *PARP*. <https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/ROSS-2020_30_06.pdf> (2020, листопад, 20).

Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, (2020). Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Warszawa 2020 [Report on the condition of the small and medium-sized enterprise sector in Poland, Warsaw 2020]. *PARP* [PAED]. <https://www.parp.gov.pl/storage/publications/pdf/ROSS-2020_30_06.pdf> (2020, November, 20) [in Polish].

4. Główny Urząd Statystyczny, (2020). Wpływ pandemii COVID–19 na koniunkturę gospodarczą – oceny i oczekiwania. *Główny Urząd Statystyczny*. <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/?fbclid=IwAR259FUslryyb_COD0FSsJ5_J9dIAaW3TwX2rYp8z2cdBFfgA9nAIBlArRc> (2020, листопад, 15).

Główny Urząd Statystyczny, (2020). Wpływ pandemii COVID–19 na koniunkturę gospodarczą – oceny i oczekiwania [Impact of the COVID-19 pandemic on the economic situation – assessments and expectations]. *Główny Urząd Statystyczny* [Central Statistical Office]. <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/?fbclid=IwAR259FUslryyb_COD0FSsJ5_J9dIAaW3TwX2rYp8z2cdBFfgA9nAIBlArRc> (2020, November, 15) [in Polish].



Отримано: 01 грудня 2020 р.

Прорецензовано: 10 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 14 грудня 2020 р.

e-mail: annazaporozhets2403@gmail.com

faisal89kh@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-36-42

Запорожець Г. В., Алхатіб Файсал. Методичні підходи та моделі прийняття адаптивних управлінських рішень у будівництві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 36–42.

УДК: 338.2

JEL-класифікація: M 11

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-7131-6817

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-0350-9051

Запорожець Ганна Володимирівна,

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова*

Алхатіб Файсал,

*аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ АДАПТИВНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У БУДІВНИЦТВІ

У статті здійснено аналіз методичних підходів до прийняття адаптивних управлінських рішень у будівництві з урахуванням європейських стандартів якості будівельної продукції. З'ясовано, що цивілізаційний вибір України, її головний пріоритет внутрішньої та зовнішньої політики полягає у повномасштабній інтеграції з Європейським Союзом. Зроблено висновок, що розв'язання проблем прийняття ефективних управлінських рішень менеджментом будівельних підприємств щодо якості продукції з урахуванням європейських стандартів базується на застосуванні операційних, маркетингових та економічних інструментів, які дозволяють вирішувати питання стратегічного розвитку підприємств будівельного комплексу України. Своєю чергою, шлях, який обрала економіка України, вказує на необхідність дотримання європейських стандартів якості виконуваних будівельних робіт, що значно ускладнено існуючим станом вітчизняних виробничих систем.

Ключові слова: методичні підходи, моделі, прийняття управлінських рішень, будівництво, будівельна продукція, стандарти якості.

Запорожець Анна Владимировна,

*кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и публичного администрирования
Харьковского национального университета городского хозяйства имени А.Н. Бекетова*

Алхатиб Файсал,

*аспирант кафедры менеджмента и публичного администрирования
Харьковского национального университета городского хозяйства имени А.Н. Бекетова*

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И МОДЕЛИ ПРИНЯТИЯ АДАПТАЦИОННЫХ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ

В статье проведен анализ методических подходов к принятию адаптационных управленческих решений в строительстве с учетом европейских стандартов качества строительной продукции. Выяснено, что цивилизационный выбор Украины, ее главный приоритет внутренней и внешней политики заключается в полномасштабной интеграции с Европейским Союзом. Сделан вывод, что решение проблем принятия эффективных управленческих решений менеджментом строительных предприятий по качеству продукции с учетом европейских стандартов, базируется на применении операционных, маркетинговых и экономических инструментов, которые позволяют решать вопросы стратегического развития предприятий строительного комплекса Украины. В свою очередь, путь, который выбрала экономика Украины указывает на необходимость соблюдения европейских стандартов качества выполняемых строительных работ, что значительно затруднено существующим положением отечественных производственных систем.

Ключевые слова: методические подходы, модели, принятия управленческих решений, строительство, строительная продукция, стандарты качества.



Hanna Zaporozhets,

*PhD of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

Alkhatib Faisal,

*graduate student of the Department of Management and Public Administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

METHODICAL APPROACHES AND MODELS OF ADAPTIVE MANAGEMENT DECISIONS IN CONSTRUCTION

The article analyzes the methodological approaches to making adaptive management decisions in construction, taking into account European quality standards for construction products. It was found that the civilizational choice of Ukraine, its main priority of domestic and foreign policy is full-scale integration with the European Union. The «4M» methodology is presented, which directly connects quality management with the use of the whole arsenal of management methods and management decision-making options. It is noted that one of the most important factors in the quality of construction products is effective inventory management, which reduces the duration of the production and the entire operating cycle reducing current costs for their preservation and freeing from current economic turnover of funds by reinvesting them in other assets. Ensuring this efficiency is achieved through the development and implementation of financial policies for inventory management. Emphasis is placed on the fact that one of the modern methods of making adaptive management decisions on the quality of construction products is benchmarking. Its' application is based on the characteristics of quality management systems, guided by international and national quality management standards. Benchmarking tools have been found in order to make effective management decisions and gain a lasting competitive advantage. It is concluded that taking into account European standards the solution of effective management decisions by the construction companies' product quality management, is based on the use of operational, marketing and economic tools that address the strategic development of construction companies in Ukraine. In turn, the path chosen by the economy of Ukraine indicates the need to comply with European standards of construction work quality, which is significantly complicated by the current state of domestic production systems.

Keywords: *methodical approaches, models, managerial decision making, construction, construction products, quality standards.*

Постановка проблеми. В умовах тривалого сповільнення темпів активізації будівельного ринку, пов'язаного із COVID-19, зменшення кількості будівельних проєктів, що підлягають підготовці та впровадженню, і відповідного зменшення обсягів будівельних робіт особливої уваги потребують питання прийняття якісних управлінських рішень у будівництві. Актуалізуючи потребу переходу систем організації будівництва на європейські стандарти якості, вкрай важливим вважається пошук інструментів, наукових підходів, методів та моделей прийняття управлінських рішень менеджментом будівельних підприємств.

Аналізостанніхдослідженьіпублікацій. Дослідженнямпитаньщодовикористаннятихчіншихмоделейтаметодівприйняттяуправлінськихрішеньзаймалосябагатовітчизнянихтазакордоннихнауковців. Серед них А. Асаул [1], Л. Гончарова [2], О. Поліський [3], Т. Саати [4], С. Цюцюра [5] та ін.

Проте, узагальнення аналізу методичних підходів та моделей прийняття ефективних управлінських рішень у будівництві вимагають ретельного опрацювання.

Мета статті: проаналізувати методичні підходи до прийняття адаптивних управлінських рішень у будівництві з урахуванням європейських стандартів якості будівельної продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття виважених та ефективних управлінських рішень безумно впливає на якість будівельної продукції та є одним з головних напрямів адаптивного управління підприємствами будь-якого виду економічної діяльності.

У загальному вигляді вибір методу прийняття управлінського рішення визначається обсягом, достовірністю та оцінкою інформації, що характеризує проблемну ситуацію. Оперативність інформації є неодмінною умовою своєчасності ухвалення управлінських рішень по забезпеченню якості продукції. Необхідна оперативність інформації забезпечується створенням і функціонуванням автоматизованих систем менеджменту якості продукції на базі використання сучасних інформаційних технологій.

Хотілось би зазначити, що умови, в яких приймаються управлінські рішення, полягають у тому, що будь-які зміни в організації підлягають визначеним закономірностям, а отже, формують цілий ряд чинників, що визначають процес прийняття управлінських рішень: зміст змін; доцільність тих чи інших інновацій; форми, характер, діапазон передбачуваних змін; ставлення керівника до інновацій [6].

На базі основних моделей прийняття управлінських рішень можна виділити різні види методів прийняття управлінських рішень стосовно управління будівельними підприємствами (рис. 1).

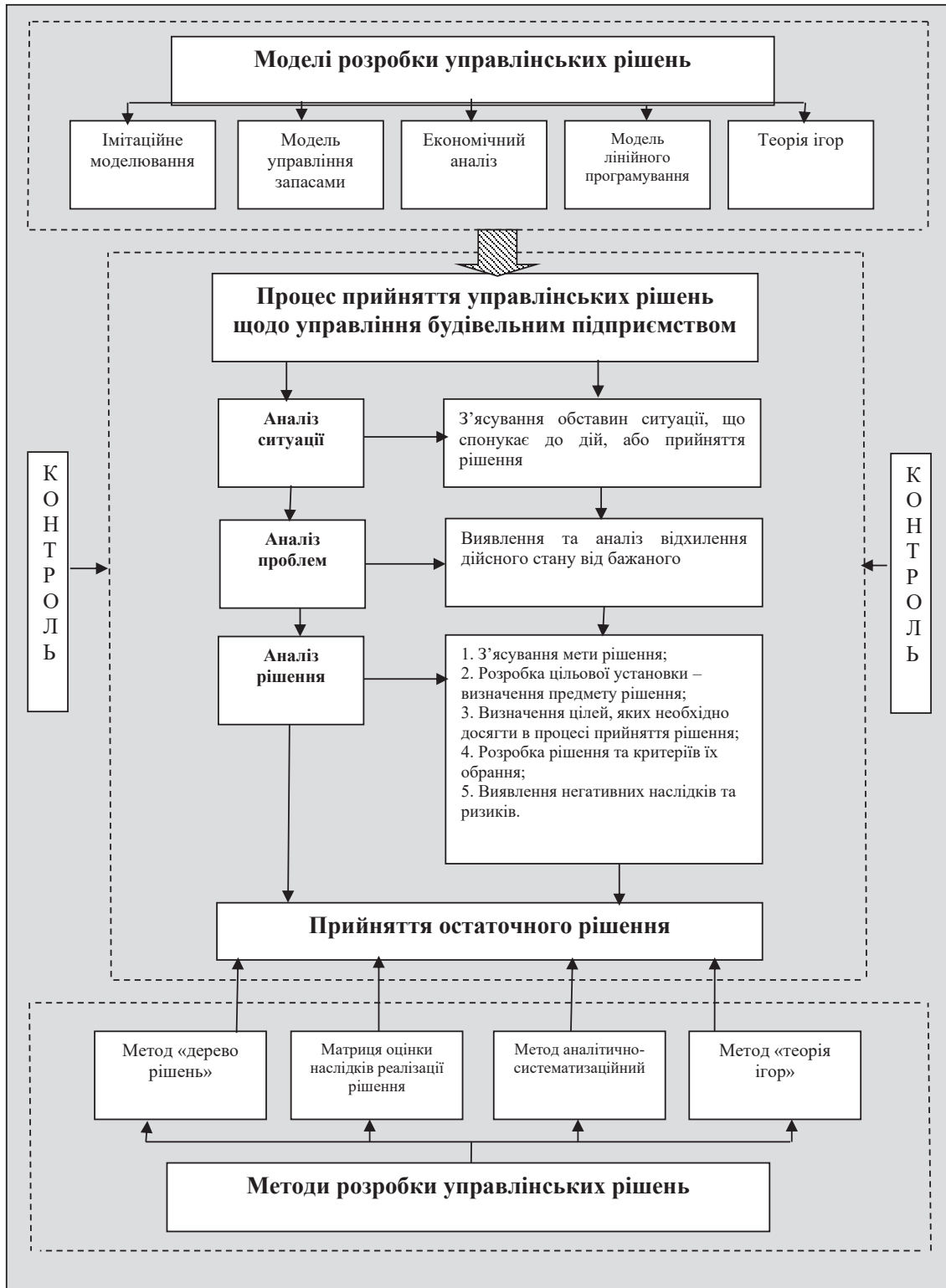


Рис. 1. Моделі та методи прийняття управлінських рішень у будівництві

Джерело: розроблено авторами.

Взагалі, якість будівельної продукції – це сукупність її властивостей та характеристик, що надають їй здатність задовольняти обумовлені або передбачувані потреби.

Впровадження системи управління якістю будівництва охоплює створення нормативно-технічної бази системи з урахуванням використання стандартних матеріалів і виробів; забезпечення планування підвищення якості будівництва; поліпшення економічного та матеріального стимулювання підвищення якості



будівництва; посилення ефективності контролю якості на всіх стадіях будівництва; створення об'єктивної і постійно діючої інформаційної бази про стан якості та врахування його рівня; передбачення організаційно-технічного забезпечення системи управління якістю будівництва [7].

У практиці управління якістю використовуються, в основному, економічні, адміністративні та соціально-психологічні методи управління якістю продукції. При цьому необхідно виділити так звані експертні методи, які останнім часом знаходять все більше застосування в управлінні та підтримці якості в сполученні з іншими методами управління [8].

Прийняття управлінських рішень для менеджменту підприємств щодо якості будівельної продукції базується на певних класифікаціях методів менеджменту та врахування їх видів у «М» методологіях управління якістю (табл. 1).

Представлена методологія «4М» прямо пов'язує управління якістю з використанням усього арсеналу методів менеджменту та варіантів прийняття управлінських рішень. Розвинені та розширені варіанти цієї методології, такі як «4М», «5М», «5М+1» або навіть «8М», розширяють підходи до застосування усього спектру методів менеджменту.

Таблиця 1

Класифікація методів менеджменту та врахування їх видів у «М» методологіях управління якістю [9]

	«М» методології управління якістю			
	4М	5М	5М+1	8М
Види методів менеджменту	М – Mensch (люди); М – Methode, (технологія); М – Maschine (обладнання); М – Material (матеріали)	М – Mensch (люди); М – Methode, (технологія); М – Maschine (обладнання); М – Material (матеріали); М – Mitwelt (довкілля)	М – Mensch (люди); М – Methode (технологія); М – Maschine (обладнання); М – Material (матеріали); М – Mitwelt (довкілля); I – Information (інформація)	М – Mensch (люди); М – Methode, (технологія); М – Maschine (обладнання); М – Material (матеріали); М – Mitwelt (довкілля); М – Money (фінанси); М – Management (методи управління); М – Messung (вимірювання)
Економічні	-	-	Пов'язані з урахуванням економічної інформації	Пов'язані з урахуванням факторів фінансового управління та загального управління якістю
Соціально-психологічні	Пов'язані з урахуванням людського фактора	Пов'язані з урахуванням фактора екології		Пов'язані з урахуванням фактора екології
Технічні	Пов'язані з увагою до технічної та технологічної документації і впровадження на її основі у виробництво		Пов'язані з урахуванням технічної інформації	Пов'язані з урахуванням технічної оцінки та вимірювання
Адміністративні	Пов'язані з урахуванням рівня управління під час прийняття рішень стосовно якості			

У практиці діяльності будівельних підприємств завдання максимізації маси прибутку зводиться до визначення такої комбінації витрат, коли прибуток найвищий з усіх можливих варіантів [10].

Для будівельних підприємств, які обтяжені виробничими фондами (значна частка постійних витрат), висока сила операційного важеля становить значну небезпеку: в умовах економічної нестабільності, падіння платоспроможності клієнтів і дії інфляції кожен відсоток зниження витрат обертається катастрофічним падінням прибутку і входженням підприємства в зону збитків. Більша частина варіантів вибору продуктивних управлінських рішень виявляється неможливою.

Ще одним важливим фактором якості будівельної продукції є ефективне управління запасами, яке дозволяє знизити тривалість виробничого і всього операційного циклу, зменшити поточні витрати на їхнє збереження, визволити з поточного господарського обороту частину фінансових засобів, реінвестуючи їх в інші активи. Забезпечення цієї ефективності досягається за рахунок розробки і реалізації фінансової політики управління запасами (рис. 2).

Запаси товарно-матеріальних цінностей у будівництві, що включаються до складу оборотних активів, можуть створюватися на підприємстві з різними цілями:

- забезпечення поточної виробничої діяльності (поточні запаси сировини і матеріалів);
- забезпечення поточної збутової діяльності (поточні запаси готової продукції);
- нагромадження сезонних запасів, що забезпечують господарський процес у майбутньому періоді (сезонні запаси сировини, матеріалів і готової продукції) і т.п.

Адже під час реалізації навіть добре запрограмованого та спланованого управлінського рішення можливі відхилення від фінансового плану чи бюджету. Причини доволі різноманітні й несподівані, як свідчить практика:

- перенесення строків реалізації рішень;
- потреба у навчанні та перенавчанні персоналу;
- потреба у послугах зовнішніх консультантів;
- потреби у додаткових адаптаціях існуючих методів тощо.

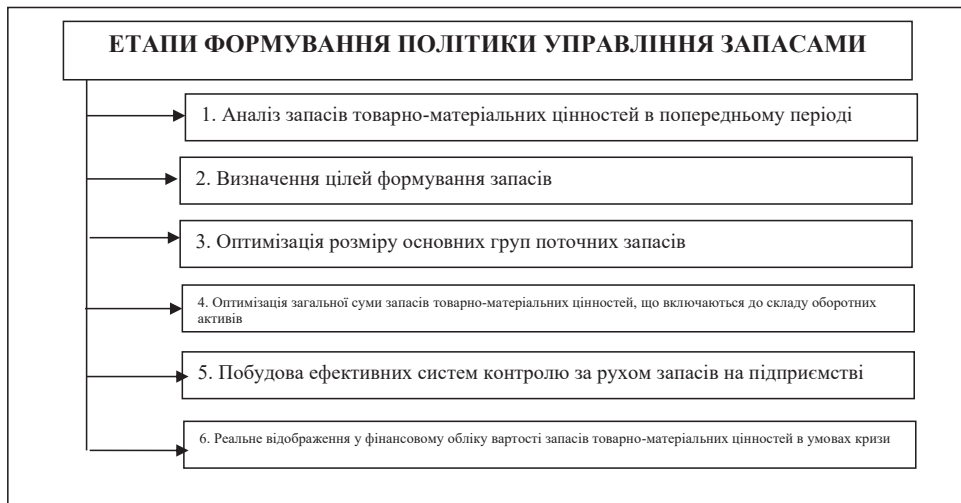


Рис. 2. Основні етапи формування політики управління запасами на будівельному підприємстві

Для економічного оцінювання окремих управлінських рішень у системі управління якістю на предмет їхньої ефективності, тобто співвідношення витрат на їх впровадження та ефектів, до яких вони можуть привести, виокремлено декілька груп.

I група. Комплексні методи управління якістю. До таких методів можна віднести системи на основі вимог Міжнародної організації зі стандартизації (ISO), TQM, Кайдзен тощо. Межі інтересів у цих методах доволі розмиті, мають більш теоретичне спрямування й часто переплітаються у питаннях впровадження у практику, філософії менеджменту, цілеспрямованості тощо.

II група. Методи менеджменту якості, які впроваджують у паралельних бізнес-процесах на підприємстві. Зазвичай їх впроваджують, щоб покращити ситуацію з якістю у процесах різних груп продукції або послуг підприємства. Окремі методи можуть підсилювати позиції менеджменту якості у слабко пов'язаних процесах підприємства.

III група. Методи, які впроваджують у послідовних процесах підприємства. У межах ланцюга створення вартості формуються методи, які можуть забезпечувати як синергійний ефект, так і зворотний для сфери якості.

Ще одним сучасним методом прийняття управлінських рішень щодо якості будівельної продукції є бенчмаркінг. Сьогодні вже сформовано загальні вимоги до адаптивності та гнучкості систем управління якістю якості підприємств, які доцільно використовувати для бенчмаркінгу.

Під поняттям «бенчмаркінг» розуміють вивчення та порівняння найкращої практики управління та постійного пошуку змін і покращення результатів фінансово-виробничої діяльності.

Для будівельних підприємств отримані внаслідок бенчмаркінгового дослідження результати можна використовувати для формування ефективних управлінських рішень та здобуття стійких конкурентних переваг. У практиці цього інструментарію використовують групи показників із різних джерел бізнес-моделей (табл. 2).

Таблиця 2

Інструментарій бенчмаркінгового порівняння бізнес-моделей (узагальнено авторами за [11,12])

№	Бізнес-моделі	Принципи
1	CSF (Critical Success Factors)	Система аналізу критичних чинників успіху компанії, яка дає змогу створювати і підтримувати конкурентні переваги
2	BSC (Balanced Scorecard)	Комплексна система моніторингу результатів бізнесу
3	TCA (Transaction Cost Analysis)	Система оцінювання витрат на координацію процесів
4	TBC (Time Based Competition)	Система оцінювання «тимчасової конкуренції», впровадження якої дає змогу координувати діяльність підприємства на ринку в часі
5	ABC (Activity Based Costing)	Управління собівартістю, основане на ідентифікації джерел витрат, розподілі й контролі накладних витрат за різновидами діяльності



Продовження таблиці 2

6	QFD (Quality Function Deployment)	Система розроблення нового продукту/послуг, що ефективно реагує на потреби споживачів
7	ROI (Return on investment)	Оцінювання окупності інвестицій, що дає змогу оцінити віддачу від внутрішніх і зовнішніх вкладень компанії
8	TTM (Time-to-market)	Час до виходу на ринок

Джерело: узагальнено авторами за [11, 12].

Для того, щоб забезпечити адаптивність та гнучкість системи управління якістю, необхідна всеохоплююча система оцінювання стану та перспектив змін. Такою системою може стати загальна система показників діяльності (Total Performance Scorecard) (TPS), яка поєднує такі концепції управління якістю: загальне управління (TQM); збалансовану систему показників (Balanced Scorecard, BSC); управління результативністю (Performance Management); управління компетенціями (Competence Management).

Наведені бізнес-моделі є адаптивними до вітчизняної системи управління якістю продукції будівельних підприємств та їх доцільно використовувати у процесі бенчмаркінгу.

Висновки. У роботі зроблено висновок, що розв'язання проблем прийняття ефективних управлінських рішень менеджментом будівельних підприємств щодо якості продукції з урахуванням європейських стандартів базується на застосуванні операційних, маркетингових та економічних інструментів, які дозволяють вирішувати питання стратегічного розвитку підприємств будівельного комплексу України. Своєю чергою, шлях, який обрала економіка України, вказує на необхідність дотримання європейських стандартів якості виконуваних будівельних робіт, що значно ускладнено існуючим станом вітчизняних виробничих систем.

Література:

- Асаул А. М., Коваль О. С. Основні напрями підвищення якості та ефективності розробки і прийняття управлінських рішень у підприємницьких структурах. *Економіка України*. 2012. № 11. С. 29–37. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/EkUk_2012_11_4.pdf.
- Asaul, A.M., Koval, O.S. (2012). Osnovni napriamy pidvyshchennia yakosti ta efektyvnosti rozrobky i pryiniattia upravlin'skykh rishen u pidpriemnytskykh strukturakh [The main directions of improving the quality and efficiency of development and management decisions in business structures.]. *Ekonomika Ukrainy [Ukraine economy]*. 11. 29 – 37. [in Ukrainian].
- Гончарова Л. О. Підвищення ефективності прийняття управлінських рішень на виробничому рівні. *Економіка будівництва і міського господарства*. 2013. Т. 9. № 1. С. 41–46.
- Honcharova, L. O. (2013). Pidvyshchennia efektyvnosti pryiniattia upravlin'skykh rishen na vyrobnychomu rivni [Improving the efficiency of management decisions at the production level]. *Ekonomika budivnytstva i miskoho hospodarstva [Economics of construction and urban economy]*. Т.9, № 1. 41-46. [in Ukrainian].
- Полінський О. М. Оцінка ефективності управлінських рішень. URL: http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics.htm (дата звернення: 10.09.2020).
- Polinskyi, O.M. (2008). Otsinka efektyvnosti upravlin'skykh rishen. < http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics.htm > (2020, September 10). [in Ukrainian].
- Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий. Москва : Радио и связь, 1993. 125 с.
- Saati, T.L. (1993). Prinyatie reshenij. Metod analiza ierarkhij [Decision making. Hierarchy analysis method]. М. : Radio i svyaz'. 125. [In Russian].
- Цюцюра С. В., Криворучко О. В., Цюцюра М. І. Теоретичні основи та сутність управлінських рішень. Моделі прийняття управлінських рішень. *Управління розвитком складних систем*. Київ, 2012. № 9. С. 50–58.
- Tsiutsiura, S.V., Kryvoruchko, O.V., Tsiutsiura, M.I. (2012). Teoretychni osnovy ta sutnist upravlin'skykh rishen. Modeli pryiniattia upravlin'skykh rishen [Theoretical foundations and essence of management decisions. Models of managerial decision making]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system [Management of complex systems development]*. К. 9. 50–58. [in Ukrainian].
- Воронков Д. К., Погорелов Ю. С. Развитие предприятия: управление изменениями та інновації : монографія. Харків : АДВАТМ, 2009. 436 с.
- Voronkov, D.K., Pohorielov, Yu.S. (2009). Rozvytok pidpriemstva: upravlinnia zminamy ta innovatsii [Enterprise development: change management and innovation]. *Monohrafiia*. Kh.: AdvAtm. 436. [in Ukrainian].
- Лісниченко Т. В. Використання нормативних документів в управлінні якістю будівництва автомобільних доріг загального користування. *Інфраструктура якості: перспективи та тенденції розвитку. Переваги застосування стандартів: IV Міжнародна науково-практична конференція. Тези доповідей* (Київ, 16 жовтня 2019 року). Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2019. С. 13–14.
- Lisnichenko, T.V. (2019). Vykorystannia normatyvnykh dokumentiv v upravlinni yakistiu budivnytstva avtomobilnykh dorih zahalnoho korystuvannia [Use of normative documents in quality management of construction of public roads]. *Infrastruktura yakosti: perspektyvy ta tendentsii rozvytku. Perevahy zastosuvannia standartiv: IV*



Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [Quality infrastructure: prospects and development trends. Advantages of application of standards: IV International scientific-practical conference]. Tezy dopovidei (Kyiv, 16 zhovtnia 2019 roku). Kyiv, DP «UkrNDNTs». 13 – 14. [in Ukrainian].

8. Всеобщее управление качеством : учебник для вузов. О. П. Глудкин, Н. М. Горбунов, А. И. Гуров, Ю. В. Зорин / под ред. О. П. Глудкина. Москва : Горячая линия. Телеком, 2001. 600 с.

Gludkin, O.P., Gorbunov, N.M., Gurov, A.I., Zorin, Yu.V. (2001). Vseobshhee upravlenie kachestvom [Total quality management]: Uchebnik dlya vuzov. Pod red. O.P. Gludkina. M.: Goryachaya liniya. Telekom. 600. [In Russian].

9. Шуляр Р. В. Забезпечення та підтримка гнучкості та адаптивності систем управління якістю бізнес-процесів підприємств. «Інтелект XXI». 2018. Вип. 5. С.153–158.

Shuliar, R.V. (2018). Zabezpechennia ta pidtrymka hnuchkosti ta adaptyvnosti system upravlinnia yakistiu biznes-protsesiv pidpriemstv [Providing and maintaining the flexibility and adaptability of quality management systems of business processes of enterprises]. Intelpekt XXI [Intelligence XXI]. Vypusk 5. 153-158. [in Ukrainian].

10. Измайлова К. В. Финансовый анализ. Київ : МАУП, 2001. 144 с.

Izmailova, K.V. (2001). Finansovyi analiz [Financial analysis]. K.: MAUP. 144. [in Ukrainian].

11. Козак Н. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності компанії. *Рынок капитала*. 2000. № 1–2. URL: <http://www.management.com.ua/ct/ct003.html> (дата звернення: 07.10.2020).

Kozak, N. (2000). Benchmarkinh yak instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti kompanii [Benchmarking as a tool to increase the company's competitiveness]. Ry`nok kapitala [Capital market]. № 1-2 <<http://www.management.com.ua/ct/ct003.html>> (2020, October 07). [in Ukrainian].

12. Мартинова О. В. Бенчмаркінг як інструмент удосконалення управління стратегічним розвитком підприємств. *Вісник ЖДТУ*. 2011. № 3 (57). С. 327–329.

Martynova, O. V. (2011). Benchmarkinh yak instrument udoskonalennia upravlinnia stratehichnym rozvytkom pidpriemstv [Benchmarking as a tool for improving the management of strategic development of enterprises]. Visnyk ZhDTU [Bulletin of ZhSTU]. 3(57). 327-329. [in Ukrainian].

Отримано: 18 листопада 2020 р.
Прорецензовано: 02 грудня 2020 р.
Прийнято до друку: 05 грудня 2020 р.
e-mail: vitalii.kovalchuk@oa.edu.ua

Ковальчук В. М. Теоретичні засади формування стратегії управління комунікаціями у закладах вищої освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 43–50.

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-43-50

УДК: 334.021

JEL-класифікація: I23, I25

ORCID-ідентифікатор: 0000-0001-6041-6217

Ковальчук Віталій Миколайович,*аспірант кафедри економічної теорії, менеджменту і маркетингу Національного університету «Острозька академія»*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАЦІЯМИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті здійснено узагальнення теоретичних засад формування стратегії управління комунікаціями у закладах вищої освіти України на основі визначення її складових та врахування особливостей використання комунікацій в освітньому просторі. Відзначено, що однією з особливостей формування стратегії управління комунікаціями у ЗВО є певні специфічні риси їх фінансово-економічної діяльності, які досить часто унеможливають всі намагання керівництва закладів розвивати своє інформаційно-комунікаційне забезпечення. Зроблено висновок, що запропоновані у роботі основні етапи формування та реалізації стратегії управління комунікаціями у ЗВО України дозволять менеджменту закладів вирішити ряд проблем стратегічного та тактичного характеру та дозволить розвивати власні комунікаційні стратегії.

Ключові слова: управління комунікаціями, формування стратегії, заклади вищої освіти, теоретичні засади, освітня послуга, рівень.

Ковальчук Віталій Николаевич,*аспірант кафедри экономической теории, менеджмента и маркетинга
Национального университета «Острожская академия»*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ КОМУНИКАЦИЯМИ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье проведено обобщение теоретических основ формирования стратегии управления коммуникациями в учреждениях высшего образования Украины на основе определения ее составляющих и учета особенностей использования коммуникаций в образовательном пространстве. Отмечено, что одной из особенностей формирования стратегии управления коммуникациями в УВО является определенные специфические черты их финансово-экономической деятельности, которые зачастую делают невозможным все попытки руководства заведений развивать свое информационно-коммуникационное обеспечение. Сделан вывод, что предложенные в работе основные этапы формирования и реализации стратегии управления коммуникациями в УВО Украины позволят менеджменту заведений решить ряд проблем стратегического и тактического характера и позволит развивать собственные коммуникационные стратегии.

Ключевые слова: управление коммуникациями, формирование стратегии, учреждения высшего образования, теоретические основы, образовательная услуга, уровень.

Vitalii Kovalchuk,*postgraduate student of the Department of Economic Theory, Management and Marketing
of the National University of Ostroh Academy*

THEORETICAL BASIS FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIONS MANAGEMENT STRATEGY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article summarizes the theoretical foundations for the formation of communication management strategy in higher education institutions of Ukraine determining its components and considering the application peculiarities of communications in the educational field. The author states that in conditions of fierce competition on the higher education market, effective management of communication is of great importance; the level of its development determines the quality of the educational process, financial and economic situation of education institutions and provides opportunities for our youth to obtain higher education in Ukraine. The formation and development of educational management are particularly important today in all countries, as the quality of education depends not only on the professional skill of a teacher and the student's desire to receive quality educational services but also on the quality of management of all educational activities. Communication management



is considered to be one of the most important tools for educational management. In the current difficult conditions of the pandemic, it can expand the opportunities of educational activities, preserve the scientific, financial and economic potential of the educational institutions, and introduce modern innovative forms of education following world standards of educational quality. Besides, communication management helps prevent corruption in the educational institutions, expand the interaction between educational institutions and employers bringing the domestic labour market closer to the civilized standards of the European Union. The author mentions that there are peculiarities of communication in the educational sphere and indicates certain problems associated with the specific features of the financial and economic activities of the educational institutions. The uncertainty of the external and internal environment of educational institutions and the constant lack of funds require communication management application not only in everyday learning but, to a greater extent, to advertise educational institutions, use modern interactive technologies to attract students, seek additional educational services. Therefore, the main stages of the formation and implementation of the communication management strategy in the educational institutions of Ukraine proposed in the article, will allow the management of institutions to solve several strategic and tactical problems and will develop their communication strategies.

Keywords: *communications management, strategy formation, educational institutions, theoretical basis, education service, level.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбуваються структурні зрушення майже у всіх сферах національної економіки. Освіта не є винятком, оскільки від якості освіти та надання освітніх послуг залежить розвиток кадрового потенціалу у всіх галузях національного господарства та рівень економічної безпеки країни.

В умовах жорсткої конкуренції на ринку вищої освіти великого значення набуває ефективне управління комунікаціями, рівень розвитку яких зумовлює якість освітнього процесу, фінансово-економічне становище ЗВО та можливості для нашої молоді отримати вищу освіту в Україні. Тому формування стратегії управління комунікаціями у ЗВО є першочерговим завданням сьогодення у рамках забезпечення якості та відповідності освіти світовим стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні можливості управління комунікаціями останні десятиріччя були в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків. Вагомий внесок у дослідження цього питання внесли Б. Берлесон [1], В. Бебик [2], Г. Почепцов [3], Л. Прус [4], П. Сміт [5], Е. Суровцева [6], А. Чічановський [7], Ян В. Виктор [8] та ін.

Проблеми та перспективи управління комунікаціями у закладах вищої освіти України розглядалися багатьма українськими вченими. Серед них І. Грищенко [9], С. Кудрявцева [10], М. Зацерківна [11], Н. Санакоєва [12], Н. Харитоновна [13], І. Шахіна [14] та ін. Однак, питання стратегічного управління комунікаціями в освітньому процесі, науково-економічне обґрунтування формування стратегії управління комунікаціями у ЗВО України не були досліджені в достатній мірі та потребують всебічного розгляду та опрацювання.

Мета статті: узагальнити теоретичні засади формування стратегії управління комунікаціями в закладах вищої освіти України на основі визначення її складових та врахування особливостей використання комунікацій в освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління комунікаціями у ЗВО України набуває особливого значення у зв'язку з євроінтеграційними процесами, що відбуваються в нашій країні. З одного боку, з'являється можливість розширити світовий простір для молоді, які бажають навчатися за кордоном, з іншого – першочерговим завданням для України є збереження людського ресурсу у вигляді високопрофесійних кадрів, які піднімуть українську економіку з колін, використовуючи наявний науковий і економічний потенціал.

Перш за все вважається необхідним визначитися із категоріальним апаратом дослідження, який складається із понять: комунікація, комунікаційне забезпечення, комунікаційне середовище ЗВО та стратегія управління комунікаціями.

Загальновідомо, що в широкому значенні термін «комунікація» означає зв'язок, спілкування, яке охоплює всі процеси людської діяльності. Але, на думку багатьох вчених, сьогодні ставлення до комунікації постійно змінюється та трансформується, оскільки ідея єдиного інформаційного простору зумовлює певні відносини між учасниками комунікаційного процесу.

Так, О. Селіванова, визначає комунікацію як цілеспрямований процес інформаційного обміну між двома і більше сутностями за допомогою певної знакової системи [15].

Інші дослідники поділяються на дві групи. Представники першої групи вважають, що під комунікацією слід розуміти смисловий аспект соціальної взаємодії, операції з інформацією, складник спілкування разом зі сприйняттям і взаємодією, спілкування особистостей за допомогою мовних і невербальних засобів з метою передати інформацію [16]. Представники другої схиляються до думки, що «комунікація – це тран-



сактантний (одночасний і рівноправний для мовця і слухача) символічний процес соціальної взаємодії, в якому відбувається координація смислів і дій (а саме їх породження, співвіднесення та узгодження)» [17].

Під внутрішніми комунікаціями розуміються канали зв'язку, за допомогою яких організація взаємодіє з внутрішньою цільовою аудиторією: організацією в цілому, окремим підрозділом, окремим працівником.

Зовнішня комунікація є системою заходів щодо інформування потенційних споживачів продукції (послуг) про їх наявність, асортимент та змінення умов їх отримання.

Основою комунікаційних процесів завжди була інформація, яка відкривала широкі можливості щодо наповнення каналів зв'язку між учасниками.

Складність сучасних комунікаційних процесів обумовлено середовищем, у якому вони здійснюються. На думку автора, під комунікацією у ЗВО слід розуміти системну взаємодію всіх зацікавлених учасників освітнього процесу (стейкхолдерів) на основі обміну даними з ціллю отримання певного економічного результату.

До основних складових комунікаційного процесу у ЗВО належать:

- процес навчання та викладання;
- процес керування ЗВО;
- комунікаційна діяльність його служб і підрозділів;
- комунікаційне середовище ЗВО.

Розвиток комунікаційного процесу визначається наявністю певного рівня забезпечення, який базується на кількості та якості інформації, оскільки вона є реальним соціальним ресурсом, здатним допомогти людині адаптуватися у житті в умовах невизначеності зовнішнього середовища та постійних змін, виробити нові стереотипи поведінки, що відповідають новим обставинам.

Узагальнюючи визначення різних науковців щодо поняття «інформація», погоджуємося із наступним визначенням. Інформація – це сукупність відомостей (даних), які сприймають із навколишнього середовища (вхідна інформація), видають у навколишнє середовище (вихідна інформація) або зберігають всередині певної системи, яка є важливим ресурсом соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку [18].

До інформаційного забезпечення ЗВО можна віднести взаємопов'язану сукупність знань та інформації щодо впливу зовнішніх та внутрішніх чинників на всі напрями освітньої та економічної діяльності.

Але сьогодні в Україні поряд із досягненнями інформатизації вищої освіти виявився комплекс проблем, серед яких головними є недосконалість матеріально-технічної бази вітчизняних ЗВО; відсутність єдиного підходу в обґрунтуванні і формуванні напрямів застосування інформаційно-комп'ютерних технологій у навчальний процес; недостатнє використання економічних стимулів для підвищення рівня компетентності професорсько-викладацького складу щодо освоєння нових технологій навчання та проведення науково-дослідних робіт.

Комунікаційне забезпечення визначається структурою управлінських засобів, які здійснюють кодування та передачу необхідних даних до споживачів освітніх послуг за умови існування зворотнього зв'язку.

Сучасний заклад вищої освіти існує в умовах жорсткої конкуренції, у зв'язку з цим йому необхідно завжди мати інформацію про кон'юнктуру ринку освітніх послуг, а також актуальні дані щодо умов заповнення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що використовуються як в освітньому процесі, так і у профорієнтаційній роботі.

В умовах пандемії Covid-19 дуже доречним, на думку автора, є власне визначення такого поняття, як «комунікаційне середовище ЗВО», завданням якого є забезпечення реалізації комунікаційного процесу та зворотнього зв'язку між його учасниками.

Еволюція комунікаційного середовища з точки зору соціології в інформаційному суспільстві характеризується обсягом, інформаційно-комунікаційною інтенсивністю, інтернет-комунікаціями та розвитком мегасуспільства, що визначається принципами комунікаційної взаємодії різних соціальних систем, структур, які породжені і підтримуються певними культурами та науковими досягненнями [19].

Вивчаючи історію наукової думки щодо еволюції цього терміну та специфічні умови і особливості функціонування закладів вищої освіти України, під комунікаційним середовищем ЗВО слід розуміти умови та технології збирання та передачі інформації різного характеру за допомогою інтерактивних засобів між учасниками освітнього процесу, які взаємодіють між собою.

Розвиток комунікаційних процесів у ЗВО неможливо уявити без використання сучасних технологій та інструментів управління, які в змозі значно вплинути на всі аспекти життєдіяльності закладів вищої освіти. Становлення та розвиток освітнього менеджменту сьогодні набуває особливого значення у всіх країнах світу, оскільки якість освіти залежить не тільки від майстерності викладача та бажання студента отримати якісну освітню послугу, а й від рівня управління всіма видами освітньої діяльності у ЗВО.



Виходячи з викладеного вище, управління комунікаціями вважається одним із найважливіших інструментів менеджменту освіти, який в існуючих складних умовах пандемії здатний:

- по-перше, розширити можливості освітньої діяльності;
- по-друге, зберегти науковий та фінансово-економічний потенціал ЗВО;
- по-третє, запровадити сучасні інноваційні форми навчання відповідно до світових стандартів якості освіти;
- по-четверте, сприяти запобіганню корупції у ЗВО;
- по-п'яте, поширити взаємодію між ЗВО та роботодавцями, що суттєво наблизить вітчизняний ринок праці до цивілізованих стандартів країн Євросоюзу.

Взагалі, «управління комунікаціями» є поняттям, що тривалий час було у центрі уваги дослідників, які зосереджувалися на застосуванні комунікаційних процесів в організації будь-якого виду економічної діяльності. Зосередимо увагу на управлінні комунікаціями у соціальній сфері, яка забезпечує рівень якості життя людини, створює умови для збереження генофонду країни та визначає стратегію розвитку суспільства.

Слушно зауважити, що управління комунікаціями у ЗВО – специфічна складова освітнього менеджменту, яка на основі управлінських, маркетингових і інформаційних технологій здійснює обмін інформацією, знаннями та інтелектуальною власністю в процесі формування і розвитку системи вищої освіти.

Інформатизація освітньої діяльності вимагає впровадження у вищу освіту інноваційних за змістом методів, засобів та форм професійної підготовки майбутніх фахівців нового покоління, створення потужної інформаційно-комунікаційної інфраструктури у ЗВО з розвиненим інформаційно-комп'ютерним освітнім середовищем, впровадження інтернет-технологій, електронного навчання, комунікаційних мереж (глобальних, національних, локальних).

Інформатизація та соціалізація суспільства вимагає певних кроків з боку держави щодо підвищення комфортності життя населення, якості освіти та виховання, задоволення потреб людей із обмеженими можливостями тощо. У зв'язку з цим формування стратегії управління комунікаціями у ЗВО України є тим інструментом, який дозволить обґрунтовано із соціальної та економічної точок зору провести певні зміни та визначити напрями та особливості організації вищої освіти в Україні.

Взагалі, стратегія управління є інструментом координації, який буде забезпечувати узгодження цілей, а у випадку виникнення протиріч сприятиме досягненню компромісів, допомагатиме здійснювати діагностику діяльності організації, визначаючи причини відхилень між результатами та цілями (причини стратегічних розривів); наявність сформованої стратегії підвищуватиме адаптивну готовність організації до непередбачених змін, демонструючи зв'язок між її функційними підрозділами та сприятиме обґрунтованому управлінню [20].

Стратегія управління комунікаціями у ЗВО України базується на Законі України «Про вищу освіту», у якому зазначено, що автономія ЗВО – це «самостійність, незалежність і відповідальність закладу вищої освіти у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим Законом» [21]. Тобто, ЗВО має право обирати ті види комунікацій, які, на думку керівництва, дадуть можливість для розвитку освітньої діяльності, підвищення якості надання освітніх послуг та збереження контингенту здобувачів вищої освіти.

Але є два вагомні фактори, які стримують розвиток стратегічного управління комунікаціями у системі вищої освіти України. Перший фактор – це правова неврегульованість значного кола суспільних відносин з питань інформаційно-комунікаційного забезпечення вищої освіти.

Другий фактор – відсутність належного фінансування з боку держави інформаційно-комунікаційних процесів у ЗВО та непривабливість ринку вищої освіти для інвестування.

Стратегія управління комунікаціями у ЗВО перш за все формується на основі комунікаційної політики, яка визначає його місію по відношенню до комунікаційного середовища та освітнього простору на макрорівні. Метою комунікаційної політики ЗВО є здійснення ефективної взаємодії об'єкта комунікацій з суб'єктами комунікативного простору. Реалізація цілей комунікаційної політики складається із чотирьох напрямів, які визначають результативність комунікаційного процесу (рис. 1).

На думку автора, у загальному вигляді стратегія управління комунікаціями у ЗВО України визначається як науково-економічне обґрунтування стратегічних перспектив розвитку вищої освіти України нового покоління на основі поєднання економічних механізмів господарювання із сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями та раціоналізації організаційних зв'язків внутрішнього та зовнішнього характеру.

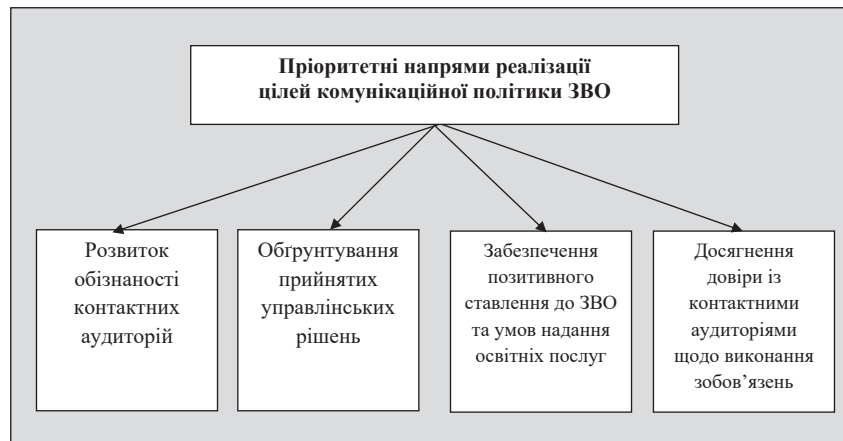


Рис. 1. Цілі комунікаційної політики ЗВО

Джерело: розроблено автором за [22].

Формування та реалізація стратегії управління комунікаціями у ЗВО України вимагають швидкої реакції на змінення зовнішнього та внутрішнього середовища, що потребує застосування всіх комунікаційних каналів, які б сприяли цілям комунікації та інструментів стратегічного менеджменту (рис. 2).

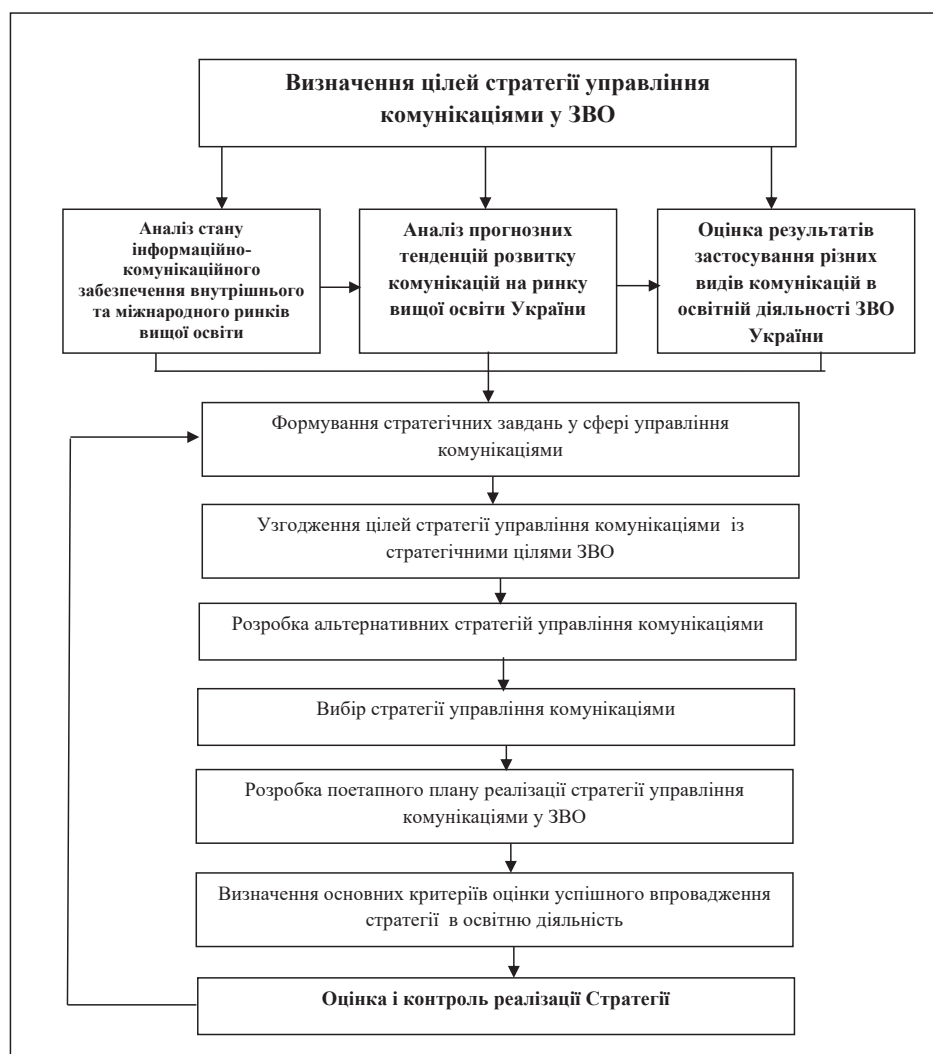


Рис. 2. Основні етапи формування та реалізації стратегії управління комунікаціями у ЗВО України

Джерело: розроблено автором.



Однією із особливостей формування стратегії управління комунікаціями у ЗВО є певні специфічні риси їх фінансово-економічної діяльності, які досить часто унеможливають всі намагання керівництва закладів розвивати своє інформаційно-комунікаційне забезпечення.

З іншого боку, невизначеність зовнішнього та внутрішнього середовища ЗВО та постійна нестача коштів потребує використання комунікацій не тільки в повсякденному навчальному процесі, а у більшій мірі для реклами закладу, використання сучасних інтерактивних технологій для залучення студентів, пошуку можливостей надання додаткових освітніх послуг.

Усі ці обставини є досить серйозним бар'єром для отримання високого рівня якості вищої освіти в Україні, оскільки, як показує досвід провідних країн світу, рівень освітньої діяльності досягається не тільки майстерністю професорсько-викладацького складу, а й наявністю належної матеріально-технічної бази та інформаційно-комунікаційного забезпечення.

Хотілось би відмітити, що при реалізації Стратегії велику увагу слід приділити оцінці і контролю, особливо фінансовому, оскільки комунікаційна складова освітньої діяльності завжди пов'язана із значним вкладанням коштів. Тому незалежно від того, хто буди фінансувати процес реалізації стратегії управління комунікаціями (держава, місцеві органи влади або приватні інвестори), доцільним є проведення комплексної оцінки результатів за всіма етапами.

Висновки. На основі проведеного дослідження теоретичних засад формування стратегії управління комунікаціями у закладах вищої освіти України зроблено висновок про наявність особливостей використання комунікацій в освітньому просторі та певних проблем, пов'язаних із специфічними рисами фінансово-економічної діяльності ЗВО. Відзначено, що невизначеність зовнішнього та внутрішнього середовища ЗВО та фінансові проблеми обмежують розвиток комунікаційних процесів.

Запропоновані в роботі основні етапи формування та реалізації стратегії управління комунікаціями у ЗВО України дозволять менеджменту закладів вирішити ряд проблем стратегічного та тактичного характеру, що дозволить розвивати власні комунікаційні стратегії.

Перспективою подальших досліджень має стати дослідження сучасного стану управління комунікаціями у ЗВО України та визначення пріоритетних напрямів стратегічного управління комунікаційними процесами у системі вищої освіти.

Література:

1. Берлесон Б. Коммуникация – это... URL: <http://www.com-management.narod.ru/> (дата звернення: 15.10.2020).
2. Berleson, V. Kommunikatsiya – eto... [Communication is ...] <<http://www.com-management.narod.ru/>> (2020, October 15) [In Russian].
3. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік релейшнз : монографія. Київ : МАУП, 2005. 440 с.
4. Bebyk, V. M. (2005) Informatsiino-komunikatsiyni menedzhment u hlobalnomu suspilstvi: psykholohiia, tekhnolohii, tekhnika publik ryleishnz. [Information and communication management in the global society: psychology, technologies, techniques of public relations]. Monohrafiia. K. : MAUP, 440 s. [in Ukrainian].
5. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер», 2006. 656 с.
6. Pochepstov, G. G. (2006.). Teoriya komunikatsii. [Communication theory]. M.: «Refl-buk», K.: «Vakler», 656. [In Russian].
7. Прус Л. Р. Комунікаційний менеджмент. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2009. № 1. С. 38–41.
8. Prus, L. R. (2009). Komunikatsiyni menedzhment. [Communication Management]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky. [Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences]. № 1, 38-41. [in Ukrainian].
9. Сміт П., Беррі К., Пулфорд А. Комунікації стратегічного маркетингу : навчальний посібник. Москва : Юніті-Дана, 2001.
10. Smit, P., Berri, K., Pulford, A. (2001). Komuniksatsii stratehichnoho marketynhu [Strategic marketing communications]: navchalnyi posibnyk. M.: Yuniti-Dana. [in Ukrainian].
11. Суровцева Е. С., Рубин Г. Я. Оценка эффективности деятельности по управлению организационными коммуникациями. *Организатор производства*. 2009. № 4. С. 47–49.
12. Surovtseva, E. S., Rubin, G. Ya. (2009). Otsenka effektivnosti deyatelnosti po upravleniyu organizatsionnymi kommunikatsiyami [Assessment of the effectiveness of organizational communications management]. Organizator proizvodstva [Production organizer]. № 4. 47-49. [In Russian].
13. Чічановський А. А., Старіш О. Г. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем : підручник. Київ : Грамота, 2010. 568 с.
14. Chichanovskyi, A.A., Starish, O.H. (2010). Informatsiini protsesy v strukturі svitovykh komunikatsiinykh system [Information processes in the structure of world communication systems]: Pidruchnyk. K.: Hramota. 568. [in Ukrainian].

8. Ян В. Виктор. Продвижение. Система коммуникации между предпринимателями и рынком / пер. с польского. Харьков : Изд-во Гуманитарный центр, 2003. 480 с.
- Yan, V. Viktor. (2003). Prodvizhenie. Sistema komunikatsii mezhdru predprinimatel'nyami i rynkom [Promotion. Communication system between entrepreneurs and the market]. Per. s polskogo. Kh.: Izd-vo Gumanitarnyi tsentr. 480. [In Russian].
9. Грищенко І. М., Крахмальова Н. А. Інструменти та форми маркетингової комунікації на ринку освітніх послуг. *Ефективність організаційно-економічного механізму інноваційного розвитку вищої освіти України*. Київ : Вісник КНУТД. Тем. 2012. Вип. 4. С. 300.
- Hryshchenko, I. M., Krakhmalova, N. A. (2012). Instrumenty ta formy marketynhovoї komunikatsii na rynku osvitnikh posluh. [Tools and forms of marketing communication in the market of educational services]. *Efektivnist orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu innovatsiinoho rozvytku vyshchoї osvity Ukrainy*. [The effectiveness of the organizational and economic mechanism of innovative development of higher education in Ukraine]. K.: Visnyk KNU TD. Tem. vup. №4. S. 300. [in Ukrainian].
10. Кудрявцева С., Колос В. Трансформація системи освіти України на основі впровадження сучасних комунікаційних технологій. *Праці семінару НЦІТН*. Київ, 2000. С. 9–13.
- Kudriavtseva, S., Kolos, V. (2000). Transformatsiia systemy osvity Ukrainy na osnovi vprovadzhennia suchasnykh komunikatsiinykh tekhnolohii. [Transformation of the education system of Ukraine on the basis of introduction of modern communication technologies]. Pratsi seminaru NTsITN. [Proceedings of the NCITN seminar]. K. 9-13. [in Ukrainian].
11. Зацерківна М. О. Зв'язки з громадськістю: основні поняття та етапи становлення у сфері вищої освіти. *Молодий вчений*. 2017. № 9 (49). С. 146–150.
- Zatserkivna, M. O. (2017). Zv'iazky z hromadskistiu: osnovni poniattia ta etapy stanovlennia u sferi vyshchoї osvity [Public relations: basic concepts and stages of formation in the field of higher education]. *Molodyi vchenyi* [A young scientist]. № 9 (49). 146-150. [in Ukrainian].
12. Санакоєва Н. Д., Кушнір В. О. Планування і реалізація рекламних кампаній у сфері освітніх послуг. *Молодий вчений*. 2014. № 6 (09). С. 194–196.
- Sanakoieva, N. D., Kushnir, V. O. (2014). Planuvannia i realizatsiia reklamnykh kampanii u sferi osvitnikh posluh [Planning and implementation of advertising campaigns in the field of educational services]. *Molodyi vchenyi* [A young scientist]. №6(09). 194-196. [in Ukrainian].
13. Харитонова Н. Д. Дуальная система образования в высшей школе: эффективность внедрения. *Электронный научно-методический журнал Омского ГАУ*. 2017. Спецвып. № 3. URL: <http://ejournal.omgau.ru/index.php/spetsvypusk-3/36-spets03/732-00317> (дата звернення: 13.02.2019).
- Kharitonova, N. D. (2017). Dual'naya sistema obrazovaniya v vy'sshej shkole: e'ffektivnost' vnedreniya [The dual education system in higher education: the effectiveness of implementation.]. *E'lektronny'j nauchno-metodicheskij zhurnal Omskogo GAU* [Electronic scientific and methodological journal of Omsk State Agrarian University]. Speczvy p. # 3. <<http://ejournal.omgau.ru/index.php/spetsvypusk-3/36-spets03/732-00317>> (2019, February 13). [In Russian].
14. Шахіна І. Ю. Визначення і напрями створення інформаційного освітнього середовища. URL: http://vestnik.kpi.kharkov.ua/files/Наукова_періодика/elits/2013/36-37 (дата звернення: 16.11.2020).
- Shakhina, I. Yu. Vyznachennia i napriamy stvorennia informatsiinoho osvithnoho seredovyshcha [Definitions and directions of creation of the information educational environment]. <http://vestnik.kpi.kharkov.ua/files/Наукова_періодика/elits/2013/36-37>. (2020, November 16). [in Ukrainian].
15. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
- Selivanova, O. O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 s. [in Ukrainian].
16. Батевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
- Batsevych, F. S. (2004). Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]. K.: Akademiia. 344 s. [in Ukrainian].
17. Матяш О. И. Межличностная коммуникация: теория и жизнь. Санкт-Петербург : Речь, 2011. 560 с.
- Mat'yash, O. I. (2011). Mezhlichnostnaya kommunikacziya: teoriya i zhizn' [Interpersonal communication: theory and life]. SPb.: Rech`. 560 s. [In Russian].
18. Пожуєв В. І. Осмислення місця і ролі інформації у сучасному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 4–13.
- Pozhuiev, V.I. (2010). Osmyslennia mistsia i roli informatsii u suchasnomu suspilstvi [Understanding the place and role of information in modern society]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA* [Humanitarian Bulletin of ZDIA]. Vypusk 42. 4 – 13. [in Ukrainian].
19. Швидка О. Б. Еволюція комунікаційного середовища як чинник розвитку інформаційного суспільства. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2010. Вип. 29. С. 50–58.
- Shvydka, O. B. (2010). Evoliutsiia komunikatsiinoho seredovyshcha yak chynnyk rozvytku informatsiinoho suspilstva [Evolution of the communication environment as a factor in the development of the information society]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury* [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture]. Vyp. 29. 50-58. [in Ukrainian].



20. Ковтун О. І. Стратегія підприємства. Львів : Новий Світ, 2006. 388 с.

Kovtun, O. I. (2006). Stratehiia pidpriiemstva [Enterprise strategy]. Lviv : Novyi Svit, 2006. 388 s. [in Ukrainian].

21. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 10.11.2020).

Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII [On higher education: Law of Ukraine of 01.07.2014 № 1556-VII]. <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>> (2020, November 10). [in Ukrainian].

22. Магалецький А. В. Комунікаційна політика як ефективний інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємств готельного господарства. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=391> (дата звернення: 15.11.2020).

Mahaletskyi, A.V. Komunikatsiina polityka yak efektyvnyi instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriiemstv hotelnoho gospodarstva [Communication policy as an effective tool to increase the competitiveness of the hotel industry]. <<http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=391>> (2020, November 15). [in Ukrainian].



Отримано: 26 листопада 2020 р.

Прорецензовано: 06 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 12 грудня 2020 р.

e-mail: 2123kondratenko@gmail.com

dmytro.novikov@kname.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-51-56

Кондратенко Н. О., Новіков Д. А. Теоретико-методичне забезпечення прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 51–56.

УДК: 338.2

JEL-класифікація: M 11

ORCID-ідентифікатор: 0000-0003-3305-9570

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-8023-7985

Кондратенко Наталія Олегівна,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова*

Новіков Дмитро Антонович,

*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки
Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

У статті запропоновано теоретико-методичне забезпечення прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу України. З'ясовано, що менеджментом промислових підприємств повинні прийматися якісні управлінські рішення щодо організаційної структури управління, процесу виробництва, розподілу фінансових ресурсів, розподілу повноважень тощо. Організація цього процесу повинна базуватися на науково обґрунтованому методичному забезпеченні, яке б відповідало сучасним вимогам ринку та євроінтеграційним процесам України. Відзначено, що основою прийняття управлінських рішень у промисловості є організаційно-ресурсний потенціал промислового комплексу України. Зроблено висновок, що однією з важливих умов якості та ефективності прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу є розвиток наявного організаційно-ресурсного потенціалу на основі використання сучасних методик його оцінки та врахування виробничої та економічної специфіки підприємств.

Ключові слова: управлінські рішення, промисловий комплекс, методичне забезпечення, підприємство.

Кондратенко Наталья Олеговна,

*доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры менеджмента и публичного администрирования
Харьковского национального университета городского хозяйства имени А.Н. Бекетова*

Новиков Дмитрий Антонович,

*кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики
Харьковского национального университета городского хозяйства имени А.Н. Бекетова*

В статье предложено теоретико-методическое обеспечение принятия управленческих решений для предприятий промышленного комплекса Украины. Выяснено, что менеджментом промышленных предприятий должны приниматься качественные управленческие решения по организационной структуре управления, процесса производства, распределения финансовых ресурсов, распределения полномочий и тому подобное. Организация этого процесса должна базироваться на научно обоснованном методическом обеспечении, которое бы удовлетворяло современным требованиям рынка и евроинтеграционным процессам Украины. Отмечено, что основой принятия управленческих решений в промышленности является организационно-ресурсный потенциал промышленного комплекса Украины. Сделан вывод, что одним из важных условий качества и эффективности принятия управленческих решений для предприятий промышленного комплекса является развитие имеющегося организационно-ресурсного потенциала на основе использования современных методик его оценки и учета производственной и экономической специфики предприятий.

Ключевые слова: управленческие решения, промышленный комплекс, методическое обеспечение, предприятие.



Natalia Kondratenko,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Management and Public Administration,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

Dmitry Novikov,

*PhD of Economics, senior lecturer at the Department of Economics,
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF MANAGEMENT DECISIONS FOR ENTERPRISES OF THE INDUSTRIAL COMPLEX

The article offers theoretical and methodological support for management decisions for the enterprises of the industrial complex of Ukraine. It was found that the management of industrial enterprises must make quality management decisions regarding the organizational structure of management, the production process, the distribution of financial resources, the distribution of powers, and so on. The organization of this process should be based on scientifically sound theoretical and methodological support that would meet modern market requirements and European integration processes of Ukraine. It is noted that the basis for making managerial decisions in industry is the organizational and resource potential of the industrial complex of Ukraine. It is noted that all management decisions made by industrial enterprises must be balanced, justified and supported by reliable information about the problems and prospects of development, as today the country has a situation that does not neglect the potential of industry and prospects for cooperation with European countries. Today, when the independence of industrial enterprises in making and implementing management decisions, their economic and legal responsibility for business results, significantly increases the role of financial analysis, which allows them to identify and use reserves to improve production efficiency, develop optimal development strategy for the company, reduce uncertainty and the risks inherent in doing business. It is concluded that one of the important conditions for quality and efficiency of management decisions for industrial enterprises is the development of existing organizational and resource potential based on the use of modern methods of its evaluation and taking into account the production and economic specifics of enterprises.

Key words: management decisions, industrial complex, methodical maintenance, enterprise.

Постановка проблеми. Промисловість є найважливішою галуззю національного господарства України, що створює основну частину національного доходу і валового суспільного продукту. Від розвитку промислового комплексу України значною мірою залежить рівень задоволення безпосередніх потреб населення.

Менеджментом промислових підприємств повинні прийматися якісні управлінські рішення щодо організаційної структури управління, процесу виробництва, розподілу фінансових ресурсів, розподілу повноважень тощо. Організація цього процесу повинна базуватися на науково обґрунтованому методичному забезпеченні, яке б відповідало сучасним вимогам ринку та євроінтеграційним процесам України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти прийняття управлінських рішень, зокрема для промислових підприємств, розглядалися багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Серед них І. Ансофф [1], В. Василенко [2], А. Воронкова [3], Ю. Маляревський [4], О. Ніпаліді [5], Ю. Погорелов [6], І. Сіменко [7] та ін.

Однак питання теоретико-методичного забезпечення прийняття управлінських рішень та його застосування у практики діяльності підприємств промислового комплексу України не були досліджені у достатній мірі та потребують опрацювання.

Мета статті: розвиток теоретико-методичного забезпечення прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальною рисою сьогодення є євроінтеграційні процеси, які торкаються всіх без винятку галузей національного господарства. Для промислового комплексу України європейський вибір ґрунтується на створенні кращих перспектив для інтеграційних процесів на рівні металургійних та машинобудівних компаній. Українські хімічні концерни зацікавлені у створенні Зони вільної торгівлі з ЄС та розраховують не тільки на зростання власного експорту, але й на імпорт з ЄС передових технологій, що дозволить прискорити модернізацію вітчизняних промислових підприємств, поліпшити якість та безпечність продукції.

Управлінські рішення та використання потенційних можливостей у промисловості – це найвищий рівень менеджменту, від якості якого залежить розвиток найбільш значимої галузі національного господарства.

Управлінський потенціал – це в першу чергу рівень інституційного, методичного, організаційного та технічного забезпечення управлінської діяльності. До того ж, управлінський потенціал у більшій мірі залежить від інтелектуального потенціалу організації, тобто від сукупності інтелектуальних здібностей працівників та можливості їх розкриття і використання. Отже, можна вважати, що управлінський потенціал є ядром загального економічного потенціалу промислового підприємства (рис. 1).

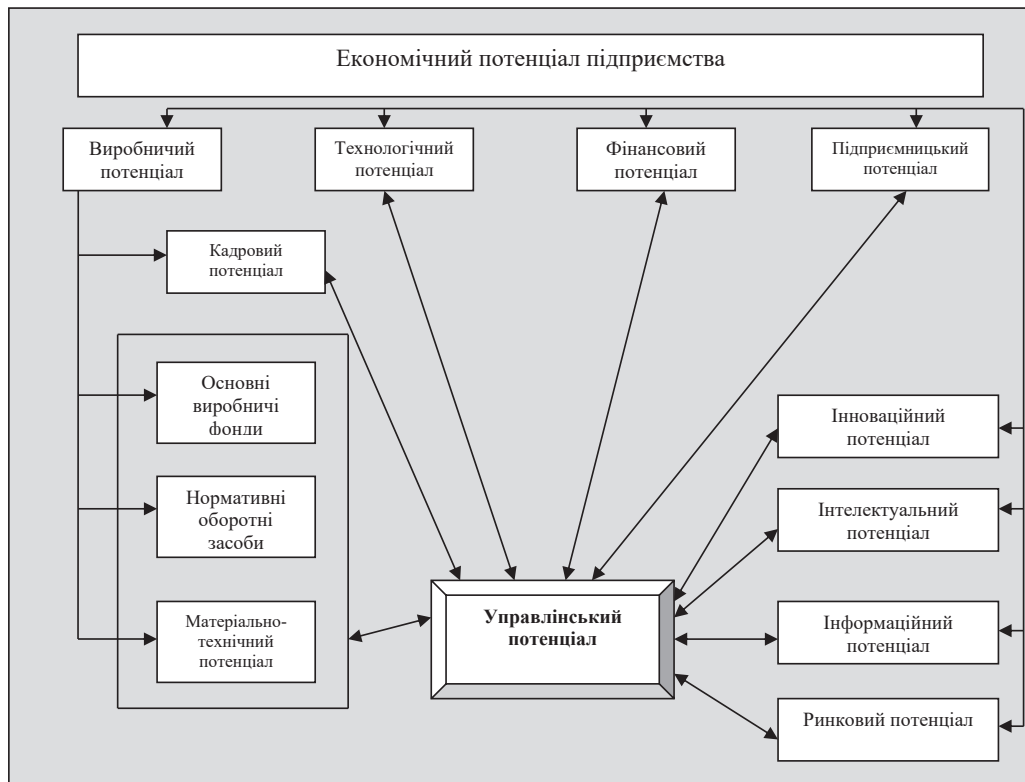


Рис. 1. Місце управлінського потенціалу в економічному потенціалі промислових підприємств

Вивчаючи знання та досвід щодо питань формування та управління організаційно-ресурсним потенціалом підприємств промислового комплексу, розглянемо 10 принципів, які визначені для цієї системи, і скористаємося теорією менеджменту, яка містить розмаїття підходів (табл. 1).

Суттєвий вплив на формування організаційно-ресурсного потенціалу підприємств промислового комплексу здійснюють чинники внутрішнього та зовнішнього середовищ, які умовно можна поділити на декілька груп:

Таблиця 1

Принципи управління організаційно-ресурсним потенціалом підприємств промислового комплексу

Принципи	Сутність принципу
Принцип цілеспрямованості	Полягає у відповідності всіх наявних функцій менеджменту місці та цілям підприємств: ефективний динамічний розвиток та підвищення ринкової вартості
Принцип ефективності	Раціональність управлінських дій щодо забезпечення формування та реалізації організаційно-ресурсного потенціалу підприємств
Принцип комплексності	Комплексний підхід до взаємодії всіх ієрархічних ланок управління та врахування всіх можливих наслідків управлінських рішень
Принцип наукової обґрунтованості	Використання законодавчої бази у сфері системи менеджменту організаційно-ресурсного потенціалу підприємств
Принцип гнучкості системи управління	Здатність коригування цілей і завдань та рішучість в зміні прийомів менеджменту в умовах непередбачуваних ситуацій в контексті управління організаційно-ресурсним потенціалом підприємств
Принцип адаптивності	Здатність процесу управління швидко пристосовуватися до сучасних динамічних умов зовнішнього та внутрішнього середовища та коригувати всі необхідні параметри
Принцип систематичності	Розгляд системи управління організаційно-ресурсним потенціалом з позиції системи, яка повинна складатися з сукупності елементів, які забезпечують реалізацію управлінських впливів: вхід, вихід, об'єкт, суб'єкт, певні обмеження, прямий та зворотній зв'язок
Принцип своєчасності	Своєчасність приймання управлінських рішень у відповідності до планованих термінів для досягнення поставлених цілей
Принцип безперервності	Оперативне вирішування виникаючих проблем стійкості (будь-якого етапу «організаційно-ресурсної кризи»), безперервний моніторинг діючих систем управління

I група. Чинники мікросередовища, які формуються на рівні підприємств та зумовлені їх виробничими, організаційними та ресурсними характеристиками;



II група. Чинники макросередовища – чинники зовнішнього впливу. Ці чинники виникають за межами підприємств (галузевий, державний та світовий рівні). До цієї групи чинників входять економічні, соціальні, політичні та юридичні умови, що завжди виникають та будуть виникати з боку державних органів, банків, інвесторів, політичних сил та громадських організацій [8].

III група. Епізодичні чинники, які характеризуються спонтанністю, непостійністю та низьким рівнем прогнозованості. Вони можуть виникати як у внутрішньому, так і у зовнішньому середовищах промислових підприємств.

На формування та управління організаційно-ресурсним потенціалом промислового підприємства впливають ряд факторів.

До макроекономічних факторів можна віднести глобалізацію економіки; поширення нових технологій та темпи науково-технічного прогресу; посилення конкуренції на ринку; розвиток інформаційних та інноваційних технологій; зміни у системі управління; зміни на ринку праці тощо.

До внутрішніх факторів формування та управління організаційно-ресурсним потенціалом підприємств промислового комплексу належать початкові умови функціонування підприємства; умови реалізації створеного продукту і умови грошового обігу; умови формування фінансових ресурсів підприємства [9].

Фактори та умови формування різних елементів організаційно-ресурсного потенціалу підприємств промислового комплексу наведено у табл. 2.

Багатогранність та складність виробничого процесу вимагає комплексного підходу до управління організаційно-ресурсним потенціалом підприємств промислового комплексу. Процес управління організаційно-ресурсним потенціалом включає кілька етапів: формування, використання та розвиток.

На стадії формування організаційно-ресурсного потенціалу промислового комплексу проводиться виявлення можливостей підприємств та їх ресурсів, які були б здатні підвищити конкурентоспроможність промисловості та виявити наявні резерви.

Таблиця 2

Фактори та умови формування елементів організаційно-ресурсного потенціалу підприємств промислового комплексу

Складові ОРП	Умови	Фактори
1	2	3
Виробничий	Законодавство України Науково-технічний прогрес Економічний розвиток країни та регіону Соціокультурні фактори Темпи розробки нової продукції Постачальники та відносини з ними Екосередовище	Орієнтація на найновітніші досягнення в технології галузі Зміна постачальників Зношені основні виробничі фонди
Кадрові	Законодавство України Глобалізація ринку праці Соціокультурні фактори Рівень заробітної платні Діяльність профспілок	Зміни тенденцій у мотивації співробітників (в конкретній галузі) Поширення заходів з підвищення кваліфікації (різноманітних курсів підвищення кваліфікації) Поліпшення умов праці
Інноваційний	Законодавство України в галузі інновацій Стан інноваційного клімату держави Державна підтримка інноваційних процесів Державні інвестиції в інновації	Особливості інноваційної діяльності підприємств Розвиненість і гнучкість оргструктури управління інноваційною діяльністю Система мотивації Інформаційне забезпечення інноваційних процесів
Інформаційний	Законодавство України в галузі інформаційних технологій Інформаційна безпека на державному рівні	Наявність інформаційного ресурсу Оптимальність подання інформації Встановлення меж «надмірності» Збір і збереження інформації Опрацювання і поширення інформаційних ресурсів
Фінансовий	Законодавство України в галузі оподаткування Транспортні тарифи Обмінний курс Рівень інфляції Ставки банківського процента	Розвиток сектора банківських послуг Досягнення економії за рахунок впровадження нових технологій Нові можливості реінвестування прибутку Необхідність витрат на капітальне будівництво Можливість отримання державного кредиту Збільшення можливостей страхування
Управлінський	Стан ринку праці Законодавство України Міжнародні події Партнери підприємства PR-діяльність підприємства та його конкурентів	Нові інформаційні системи управління підприємствами Поширення курсів підвищення кваліфікації Поширення нових організаційних способів управління

Що стосується використання організаційно-ресурсного потенціалу, то його можна відзначити як «залучення» до роботи необхідних ресурсів, які були виділені на попередньому етапі.

Розвиток потенціалу підприємств – це його «наращування» за рахунок виділених резервів та прагнення вийти на найбільш високий рівень у галузі.

Слід зауважити, що всі управлінські рішення, які приймаються підприємствами промислового комплексу, повинні бути виваженими, обґрунтованими та підкріпленіми достовірною інформацією щодо проблем та перспектив розвитку, оскільки сьогодні в країні склалася така ситуація, яка не дозволяє нехтувати потенційними можливостями промисловості та перспективою співпраці із європейськими країнами.

Ресурсне забезпечення підприємства – це комплекс заходів із забезпечення підприємства ресурсами відповідного виду і складу, що включає механізми пошуку, отримання, зберігання, накопичення, планування, обліку, використання і витрат. Структура ресурсного забезпечення для кожної організації є індивідуальною, виходячи із специфіки галузі, у якій вона функціонує, рівня економічного розвитку, стану потенціалу розвитку, вибраної стратегії подальшого розвитку тощо [10]. На думку авторів, управління організаційно-ресурсним потенціалом підприємств промислового комплексу Харківського регіону повинно мати стратегічний характер, тобто передбачати розробку системи заходів, за допомогою яких можна було б не тільки визначити сучасний стан потенціалу господарюючих суб'єктів, а й втілювати необхідні зміни заради підвищення їх конкурентоспроможності та формування стійких конкурентних переваг.

Процес управління прийняття управлінських рішень у такій важливій галузі національного господарства, як промисловість завжди був та залишається багатоетапним. З'ясовано, що головними серед цих етапів є визначення наявного потенціалу, резервів та розробка заходів щодо використання останніх.

Як вже було зазначено у дослідженні, підґрунтям прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу України є визначення потенційних можливостей розвитку та виявлення економічних та організаційних резервів. Методичне забезпечення прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу має вигляд алгоритму (рис. 2).

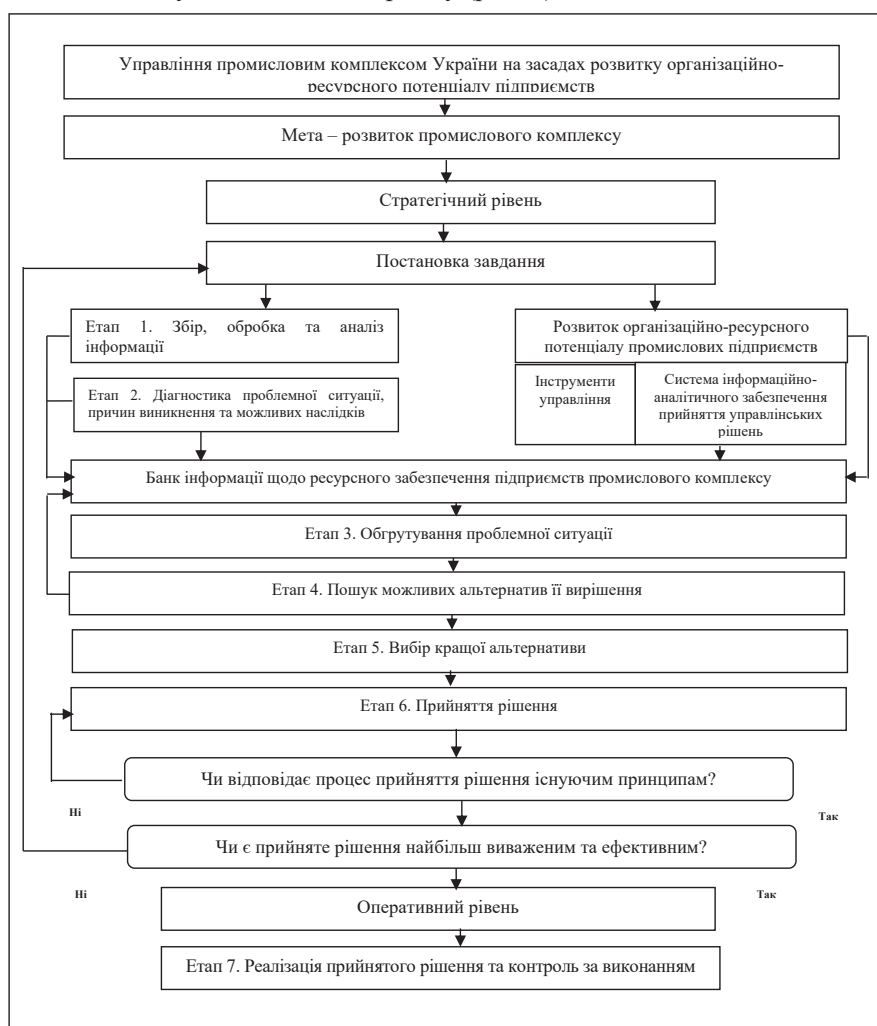


Рис. 2. Алгоритм прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу України



Наведений алгоритм є послідовністю етапів, операцій і процедур, між якими існують прямі і зворотні зв'язки, а їх реалізація відбувається з метою забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу України.

Висновки. Зроблено висновок, що однією з важливих умов якості та ефективності прийняття управлінських рішень для підприємств промислового комплексу є розвиток наявного організаційно-ресурсного потенціалу на основі використання сучасних методик його оцінки та врахування виробничої та економічної специфіки території.

Література:

1. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва : Экономика, 1989. 519 с.
Ansoff, I. (1989). *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management]. Moskva : E'konomika. 519. [In Russian].
2. Василенко В. А. Менеджмент устойчивого развития предприятия : монография. Киев : Центр учебной литературы, 2005. 648 с.
Vasilenko, V. A. (2005). *Menedzhment ustojchivogo razvitiya predpriyatiya* [Management of sustainable development of the enterprise] : monografiya. Kiev : Czentr uchebnoj literatury`. 648. [In Russian].
3. Воронкова А. Е., Калюжна Н. Г., Отенко В. І. Управлінські рішення у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства: організаційний аспект : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. 427 с.
Voronkova, A. E., Kaliuzhna, N. H., Otenko, V. I. (2008). *Upravlinski rishennia u zabezpechenni konkurentospromozhnosti pidpriemstva: orhanizatsiinyi aspekt* [Management solutions in the secure competitiveness of the enterprise: organizational aspect] : monohrafiia. Kharkiv : VD «INZhEK». 427. [in Ukrainian].
4. Маляревський Ю. Д., Фартушняк О. В., Цибулько Д. І. Організаційно-економічне забезпечення технічного переозброєння промислових підприємств : монографія. Харків : ФОП Александрова К. М., 2016. 256 с.
Maliarevskiy, Yu. D., Fartushniak, O. V., Tsybulko, D. I. (2016). *Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia tekhnichnoho pereozbroiennia promyslovykh pidpriemstv* [Organizational and economical safety of technical re-disposal of industrial enterprises] : monohrafiia. Kharkiv : FOP Aleksandrova K. M. 256. [in Ukrainian].
5. Ніп'яліди О. Прийняття управлінських рішень, аналітичний і інформаційний аспект. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія Економіка*. 2001. № 7. С. 176–179.
Nipialidi, O. (2001). *Pryiniattia upravlinskykh rishen, analitychnyi i informatsiinyi aspekt* [Acceptance of management decisions, analytical and informational aspect]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii Ekonomika* [Scientific Notes of the Ternopil Sovereign Pedagogical University IM. V. Hnatiuk. Series of Economics]. №7. 176-179. [in Ukrainian].
6. Погорелов Ю. С. Вибір способів розвитку підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 4. Т. 2. С. 79–85.
Pohorielov, Yu. S. (2015). *Vybir sposobiv rozvytku pidpriemstva* [The choice of ways to develop the enterprise]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* [Bulletin of Khmelnytsky National University]. № 4., Т. 2. 79–85. [in Ukrainian].
7. Сіменко І. В. Якість систем управління підприємствами: методологія, організація, практика : монографія. Донецьк : ДонНУЕТ, 2009. 349 с.
Simenko, I. V. (2009). *Yakist system upravlinnia pidpriemstvamy: metodolohiia, orhanizatsiia, praktyka* [Quality of enterprise management systems: methodology, organization, practice] : monohrafiia. Donetsk : DonNUET. 349. [in Ukrainian].
8. Ареф'єва О. В., Харчук Т. В. Економічні засади формування потенціалу підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 7. С. 71–76.
Arefieva, O. V., Kharchuk, T. V. (2008). *Ekonomichni zasady formuvannia potentsialu pidpriemstva* [Economic principles of enterprise potential formation]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Current economic problems]. № 7. 71-76. [in Ukrainian].
9. Коренков О. В. Управління потенціалом розвитку промислових підприємств : дис. канд. екон. наук.: 08.06.01. Київ, 2003. 237 с.
Korenkov, O. V. (2003). *Upravlinnia potentsialom rozvytku promyslovykh pidpriemstv* [Management of potential of development of industrial enterprises]: dys. kand. ekon. nauk.: 08.06.01. K.. 237. [in Ukrainian].
10. Полянська А. С. Ресурсне забезпечення розвитку організацій в сучасних умовах господарювання. URL : <http://www.pdaa.com.ua/np/pdf/81.pdf> (дата звернення: 22.09.2020).
Polianska, A. S. *Resursne zabezpechennia rozvytku orhanizatsii v suchasnykh umovakh hospodariuvannia* [Resource support for the development of organizations in modern business conditions]. <<http://www.pdaa.com.ua/np/pdf/81.pdf>> (2020, September 22). [in Ukrainian].



Отримано: 23 листопада 2020 р.
Прорецензовано: 02 грудня 2020 р.
Прийнято до друку: 10 грудня 2020 р.
e-mail: kuzmakoleg2312@gmail.com
DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-57-63

Кузьмак О. І., Шайдюк А. С. Сучасні маркетингові технології як інструмент ефективного управління підприємствами в умовах глобалізації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 57–63.

УДК: 658:339.138

JEL-класифікація: F 20; M 31

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-1950-8416

Кузьмак Олег Іванович,

*доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу
Луцького національного технічного університету*

Шайдюк Артур Сергійович,

*аспірант кафедри економіки, екології та практичного підприємництва
Європейського університету*

СУЧАСНІ МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено важливість та необхідність застосування сучасних маркетингових технологій у діяльності підприємств в умовах конкурентного глобального середовища. Зокрема, розглянуто зміст, специфіку, особливості та ознаки формування маркетингових технологій. Обґрунтовано мету та напрями застосування маркетингових технологій та їх вплив на конкурентоспроможність вітчизняних підприємств як на внутрішньому, так і глобальному ринках.

Ключові слова: глобалізація, інтеграція, маркетингові технології, конкурентоспроможність, ефективність, управління, бренд.

Кузьмак Олег Іванович,

*доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры маркетинга
Луцкого национального технического университета*

Шайдюк Артур Сергеевич,

*аспирант кафедры экономики, экологии и практического предпринимательства
Европейского университета*

СОВРЕМЕННЫЕ МАРКЕТИНГОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье исследованы важность и необходимость применения современных маркетинговых технологий в деятельности современных предприятий в условиях конкурентной глобальной среды. В частности, рассмотрены содержание, специфику, особенности и признаки формирования маркетинговых технологий. Обоснованно цели и направления применения маркетинговых технологий и их влияние на конкурентоспособность отечественных предприятий как на внутреннем, так и глобальном рынках.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, маркетинговые технологии, конкурентоспособность, эффективность, управление, бренд.

Oleh Kuzmak,

*Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of department of Marketing
Lutsk National Technical University*

Artur Shaidyuk,

graduate student at the department of Economics, Ecology and Practical Entrepreneurship European University

MODERN MARKETING TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR EFFECTIVE BUSINESS MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION



Globalization through increased trade liberalization and the development of new technologies has led to a sharp increase in trade and economic turnover of goods and services, as well as an increase in the exchange of financial resources.

Accordingly, effective marketing, which would take into account the various factors of the environment and the peculiarities of integration processes, becomes one of the tools to provide the prerequisites for competitive advantage in both national and global markets.

At the same time, the use of modern marketing technologies in the management of marketing activities allows companies to increase turnover, become more personalized and become attractive to consumers. And, most importantly, not only the interface between brands and consumers is changing, but the correct application of marketing technologies allows modern companies to improve their financial situation, strengthen their position and facilitate integration into competitive global markets.

The purpose of the study is to develop theoretical provisions and practical recommendations on the field, meaning and features of modern marketing technologies, their impact on the commercial activities of enterprises and strengthening competitive positions in domestic and global markets.

The article examines the importance and necessity of the modern marketing technologies application in the activities of modern enterprises in a competitive global environment. In particular, the content, specifics, features of the formation of marketing technologies are considered. The purpose and directions of the marketing technologies application and their influence on competitiveness of domestic enterprises both in the domestic and global markets are substantiated.

The conducted research gives grounds to conclude that marketing technologies are important for the effective operation of domestic enterprises. Proper selection and correct application of modern marketing technologies allows companies to improve marketing management processes, expand the target audience, increase sales, strengthen their market position, increase their image and brand interest in national and international markets.

Key words: globalization, integration, marketing technologies, competitiveness, efficiency, management, brand.

Постановка проблеми. У сучасному економічному середовищі глобалізація розглядається як одна з найважливіших сил, що впливає на економіку. Визнано, що світова економіка стала більш інтегрованою завдяки процесу глобалізації [1]. Реддінг визначає, що глобалізація може інтерпретувати інтеграцію ринку товарів і послуг, інтеграцію ринку капіталу, культурний обмін, міграційну політику та різні поєднання цих елементів [2].

Найпомітніші наслідки глобалізації, безумовно, впливають на світову, а зокрема і національну економіку. Глобалізація через посилену лібералізацію торгівлі та розвиток новітніх технологій призвела до різкого збільшення торговельно-економічного обороту товарів та послуг, а також до зростання обміну фінансовими ресурсами. У багатьох випадках походження товарів стало другорядним і географічна відстань більше не є перешкодою для багатьох послуг. Відповідно, ефективний маркетинг, який би максимально враховував різноманітні чинники оточуючого середовища, а також особливості інтеграційних процесів, стає одним із інструментів забезпечення передумов для отримання конкурентних переваг як на національному, так і на глобальних ринках. При цьому, застосування сучасних маркетингових технологій в управлінні маркетинговою діяльністю дозволяє підприємствам нарощувати обсяги товарообороту, більш персоналізуватись та ставати привабливими для споживача. І що головне – змінюється не лише інтерфейс між брендами та споживачами, а правильне застосування маркетингових технологій дозволяє сучасним підприємствам покращити фінансовий стан, зміцнити свої позиції та полегшує інтегруватись у конкурентні світові ринки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відмітити, що проблемні питання теорії маркетингу, складових, інструментів, а також ролі та значення маркетингових технологій в діяльності підприємств досліджені у працях вітчизняних і зарубіжних вчених і фахівців, зокрема: К. Альохіна, О. Андреевої, Дж. Даніелса, С.Ілляшенка, Ф. Котлера, Т. Левітта, М. Новікової, М. Портера, Дж. Райанса, Т. Циганкової та ін. В їх роботах досліджено сутність маркетингу, особливості застосування елементів та маркетингових інструментів в діяльності підприємств, подано різні підходи до вирішення питань розвитку маркетингу й управління маркетинговими процесами. Однак, у більшості досліджень мало уваги приділено саме особливостям застосування сучасних маркетингових технологій в контексті глобальних викликів.

Огляд наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів вказує на дискусійні положення і певні розбіжності розуміння та трактування щодо сутності маркетингових технологій, систематизації чинників, які впливають на їх впровадження у діяльності підприємств, а також формування стратегії управління підприємствами із застосуванням маркетингових технологій.

Мета і завдання дослідження: розробити теоретичні положення та практичні рекомендації щодо ролі, значення та особливостей застосування сучасних маркетингових технологій, їх впливу на комерційну діяльність підприємств та зміцнення конкурентних позицій на вітчизняному та на глобальному ринках.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток національної економіки в умовах європейської інтеграції та глобалізації, котра з кожним роком набуває всебічного розвитку, характеризуються рядом особливостей. Ситуація на ринку різко набуває іншого вектору, зокрема, стрімкий розвиток світових рин-



ків забезпечує надзвичайно великий асортимент стандартизованих споживчих товарів. При цьому світові корпорації, орієнтовані на цю нову реальність, отримують вигоду від величезної економії за рахунок надзвичайно великих масштабів виробництва, розподілу, маркетингу та управління. Як правило, це дозволяє їм впливати, а саме: знижувати ціни на світових ринках, що в багатьох випадках не дає шансів на ефективний та сталий розвиток конкурентів, котрі живуть за старими традиціями, а подекуди призводить до їх «знищення». Тобто, зникли звичні відмінності в національних чи регіональних уподобаннях, практично проходять часи, коли компанія могла продавати минулорічні моделі або ж менші версії вдосконалених продуктів у менш розвинених країнах світу, і минули часи, коли ціни, націнки та прибуток за кордоном були, як правило, вищими, ніж у нас.

Варто зауважити, у сучасному бізнесі відбувається зміщення пріоритетів від «функційних» до «інноваційних» продуктів, які являють собою останнє слово техніки або моди, попит на них важко передбачити, а їх життєвий цикл значно коротший. Сучасна ситуація на ринках змінюється і характеризуються особливостями, притаманними розвитку світових ринків. По-перше, спостерігається вибухове зростання пропозиції, що виражається як в різкому збільшенні кількості товарних груп, так і в їх наповненні. Товарний достаток змушує компанії робити певні зусилля, щоб утриматися на ринку. По-друге, в умовах товарного достатку споживач стає все більш досвідченим. Класичний підхід в сегментації часто вже не спрацьовує [3, с. 182].

По-третє, відбувається зміна інформаційного поля, яке виражається у фрагментації каналів інформації нових каналів і нових можливостей при використанні старих каналів донесення інформації до споживача: інтернет-маркетинг, електронні табло і ін. По-четверте, це внутрішньо-корпоративний пресинг та бажання керівництва і власників підвищити ефективність бізнесу. Проводиться агресивна маркетингова політика, яка часто не приносить очікуваних результатів.

Як результат, сучасним компаніям доводиться працювати в умовах надзвичайно динамічного і не завжди передбачуваного маркетингового середовища, що об'єднує в собі безліч взаємопов'язаних сил, які діють на різних рівнях господарського комплексу, в різних сферах людської діяльності та в природному середовищі. Ці сили проявляють себе як глобальні імперативи для маркетингової діяльності компаній. Перебуваючи в оточенні іноземних компаній як на своєму національному ринку, так і на зарубіжних ринках, будь-яке підприємство для підтримки високого рівня конкурентоспроможності в умовах численних глобальних викликів зобов'язане постійно удосконалювати маркетингові стратегії та технології. Ефективний маркетинг, що максимально враховує численні фактори внутрішнього і зовнішнього середовища, створює передумови для отримання конкурентних переваг як на вітчизняних так і на глобальних ринках [4, с. 30].

У той же час, незважаючи на значні напрацювання в галузі маркетингових досліджень, у практиці використання їх результатів у роботі сучасних господарюючих суб'єктів все ж таки існує безліч проблем. Зокрема, твердження класика маркетингу Ф. Котлера: «Маркетинг нині у поганому стані. Не теорія, а саме практика маркетингу...» [5, с. 13] – актуальне і сьогодні. Можна погодитись з думкою автора, що «смертні гріхи маркетингу» – це ті причини, чому маркетинг не працює, а саме: недостатня увага компаній щодо зосередженості на ринку, зорієнтованості на споживачів та розуміння своїх цільових споживачів; неналежне управління відносинами із зацікавленими сторонами та визначення своїх основних конкурентів; невміння компаній знаходити нові можливості; недосконалий процес маркетингового планування та здійснення товарної та сервісної політики; недостатня розвиненість навичок створення брендів та комунікації; недостатня організованість для ефективного та вмілого проведення маркетингу; неспроможність максимально скористатися технологічними досягненнями.

На сучасному ринку склалась ситуація, що традиційні, так звані «маркетингові формули успіху», все частіше перестають бути тим ключем, який відкриває двері до успіху підприємства за допомогою більш високої якості; більш досконалого обслуговування; більш низьких цін; більш високої ринкової частки; постійного удосконалення продукту; інноваційності продукції; динамічно зростаючих ринків; перевищення очікувань споживачів [6].

Для виправлення ситуації Ф. Котлер пропонує традиційні підходи замінити елементами нових маркетингових підходів: фокусуватись на цінностях, що існують протягом усього життя споживачів; оцінювати виконання як за маркетинговими, так і за фінансовими показниками; фокусуватись на задоволенні декількох груп акціонерів; управляти так, щоб всі співробітники були задіяні в маркетинговій діяльності підприємства; формувати бренд через всю діяльність компанії; робити акцент на «утриманні» споживачів; менше обіцяти, більше надавати; зробити ланцюжок цінностей одиницею аналізу [7].

Тобто сучасним фактором розвитку конкурентоспроможності вітчизняних підприємств як на національному, так і глобальному ринках є маркетингові технології, які активно використовуються як на кор-



поративному, так і на державному рівнях та сприяють покращенню глобального конкурентного статусу країн. За умов необхідності подолання кризових явищ та прискореного економічного розвитку України маркетингові технології стають вагомим важелем інтенсифікації використання потенціалу експортування вітчизняних підприємств на конкурентних засадах [8, с. 8].

Застосовуючи технології маркетингу, підприємство може працювати на цільовому сегменті, забезпечити та збільшити продаж і на ньому за рахунок глибокого розуміння потреб покупців успішно конкурувати з іншими компаніями, підвищити прибутковість або завоювати велику частку ринку в залежності від цілей [9].

Д. Форд та М. Сарен зазначають, що маркетингові технології включають в себе аналіз ринку, можливість адаптувати продукт і технологічні процеси до конкретних вимог, які були проаналізовані, та навички у галузі логістики, реклами і продажів. При чому, на їх думку, маркетингові технології – це знання способів транспортування продуктів і технологічних процесів для конкретного застосування і можливостей їх впровадження [10].

З метою ефективного функціонування, конкурентоспроможності та завоювання стійких позицій на ринку в світовій практиці особливої актуальності набувають маркетингові технології, які характеризуються науково обґрунтованими прийомами і методами, конструктивним підходом до використання наявного у господарюючого суб'єкта потенціалу і, що найголовніше, креативністю, творчим підходом до досягнення поставлених цілей [8, с. 16]. Особливості, специфіку та необхідність застосування основних маркетингових технологій, які варто застосовувати підприємствам з різними фінансовими, комунікаційними та технологічними можливостями у своїй діяльності, розкриємо нижче.

Управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM – Customer relationship management) – технологія управління всіма відносинами підприємства та взаємодією із наявними та потенційними клієнтами. Це інтегрований підхід до управління відносинами, зосереджений на утриманні клієнтів та розвитку відносин. Як маркетингова технологія CRM забезпечує можливість збирати, аналізувати та зберігати контактну інформацію про наявних та потенційних клієнтів, історію клієнтів та стан їхніх замовлень, визначити можливості продажів, фіксувати проблеми з обслуговуванням та керувати маркетинговими процесами і робити інформацію про кожну взаємодію з клієнтами доступною для будь-кого із підприємства, кому вона може знадобитися. На нашу думку, CRM – це не просто технологічні додатки для маркетингу, продажів та сервісу, а, навпаки, при повному та успішному впровадженні крос-функціональна, інтегрована технологія стратегія управління бізнес-процесами, яка максимізує взаємовідносини та охоплює всю організацію. Бізнес-стратегія CRM використовує маркетинг, операції, продажі, обслуговування споживачів, людські ресурси, НДДКР та фінансування, а також інформаційні технології та інтернет для максимізації вигідності взаємодії з клієнтами.

Підприємства, які успішно впроваджують CRM, отримують користь від прихильності клієнтів та довгострокової прибутковості. Крім того, повністю функційну CRM-систему можна вважати конкурентною перевагою, і це стосується не лише глобальних компаній, а й малих та середніх підприємств.

Технології вірусного та партизанського маркетингу. Вірусний маркетинг спрямований на поширення інформації про компанію, продукт чи послугу від людини до людини усно, через Інтернет або ж електронну пошту. Подібно вірусу, інформація про компанію, її продукти та послуги поширюється серед споживачів, клієнтів споживачів тощо, і швидко створюється величезна мережа. При цьому, стрімке поширення соціальних мереж, включаючи YouTube, Twitter, Instagram, Snapchat і Facebook, уможлиблюють та сприяють розвитку вірусному маркетингу та підвищують його ефективність.

Партизанські маркетингові кампанії демонструють творчі ідеї, представлені динамічно, нетрадиційними методами в місцях, де найменше очікували реклами, наприклад, мистецтво крейди на тротуарах. Партизанські маркетингові кампанії націлені здивувати, роздратувати, зачарувати та оживити споживача. При цьому, партизанський маркетинг більше відображає креативності маркетингологів, аніж відповідність маркетинговим бюджетам.

Вірусний і партизанський маркетинг корисні як самостійний маркетинговий інструмент або як частина масштабної кампанії, що використовує різні види маркетингу. Це особливо привабливо для малих підприємств чи компаній, оскільки вірусний маркетинг може бути дешевою альтернативою традиційним маркетинговим зусиллям.

Маркетингові інтернет-технології – це комплекс соціальних та управлінських процесів, які спрямовані на якнайповніше задоволення потреб споживачів у мережі Інтернет при формуванні пропозиції та системи обміну товарів і послуг за допомогою інформаційних комунікаційних технологій [11, с. 64]. Бюджет на застосування інтернет-технологій є відносно невеликим, і, що важливо, забезпечуються охоплення надзвичайно великої кількості цільової аудиторії, навіть недосяжної за інших умов, і при



цьому забезпечується чітка адресність. Крім того, забезпечується безперешкодний та миттєвий доступ на будь-який ринок – чи то регіональний, чи то національний, у реальному масштабі часу оцінюється ефективність бізнесу тощо.

Торговий маркетинг (trade marketing) націлений на підвищення ефективності взаємодії всіх суб'єктів маркетингового каналу від виробника до кінцевого покупця, що в результаті призводить до зростання кількості продажів, впізнаваності продукції серед покупців, залучення нових клієнтів. Іншими словами, торговий маркетинг – це маркетингова стратегія B2B, спрямована на потрапляння товару на полиці магазинів за рахунок переконання інших підприємств визнати цінність вашого товару і що допомога у продажі товару в підсумку допоможе їм також отримувати додаткові доходи.

В цілому можна виділити наступні особливості застосування технологій торгового маркетингу: щоб забезпечити баланс між попитом та пропозицією продукції, торговий маркетинг сприяє збільшенню закупівель на рівні ланцюга поставок; ефективний торговий маркетинг спонукає роздрібних торговців просувати товар виробника над товаром конкурента, що дає конкурентну перевагу в довгостроковій перспективі; торговий маркетинг забезпечує прибутковість для підприємців, які не дуже обізнані в кінцевих споживачах своєї продукції; за допомогою торгового маркетингу можуть бути встановлені та підтримані хороші та довгострокові взаємовідносини з ключовими рівнями ланцюга поставок, що збільшує шанси на продаж продукції у майбутньому; торговий маркетинг вважається чудовою стратегією для зростання бізнесу, якщо є мало шансів на ремаркетинг або перепродаж продукції споживачам.

Інтегровані маркетингові комунікації (ІМС) – це маркетингова технологія, яка передбачає інтеграцію всіх комунікативних інструментів (корпоративні комунікації, реклама, особисті продажі, стимулювання збуту, прямий маркетинг, інтерактивний маркетинг, рекламні акції, пропаганда і ін.), щоб вони працювали разом в гармонії. Всі ці засоби комунікації в сукупності працюють краще, і для підприємства це забезпечує узгодженість і уніфікацію повідомлень, просування бренду і залучення аудиторії.

В широкому розумінні інтегровані маркетингові комунікації (ІМС) – це процес, який включає управління та організацію всіх «агентів» в процесі аналізу, планування, впровадження та контролю всіх контактів маркетингових комунікацій, засобів масової інформації, повідомлень та рекламних інструментів, орієнтованих на вибрану цільову аудиторію таким чином, щоб отримати найбільшу віддачу та узгодженість зусиль маркетингових комунікацій у досягненні заздалегідь визначених цілей маркетингових комунікацій продукту та корпорації [12, с. 4].

Хоча інтегровані маркетингові комунікації вимагають великих зусиль, вони дають багато переваг. Технологія застосування ІМС незамінна як для компаній B2C (Business to Consumer – бізнес для споживача), так і для компаній B2B (Business to Business – бізнес для бізнесу). Інтегрована комунікація забезпечує взаємодію з клієнтами і допомагає їм пройти різні етапи процесу покупки, підприємство одночасно зміцнює свій імідж, розвиває діалог і відносини з клієнтами. Це особливо важливо для підтримки цінності бренду, оскільки сучасні споживачі очікують, що зможуть взаємодіяти з брендами до, під час і після покупки або послуги. Можливість утримати клієнта дає потужну конкурентну перевагу, в результаті зростають шанси збільшити продажі і прибуток, заощадивши при цьому фінанси, час і емоції.

Брендинг – це один з найважливіших аспектів будь-якого бізнесу – великого чи малого, роздрібного продажу та B2B. Брендінг – це процес, який дає розуміння щодо специфіки та особливостей конкретної організації, компанії, товарів чи послуг шляхом створення та формування бренду у свідомості споживачів. Це стратегія, розроблена організаціями, щоб допомогти цільовій аудиторії швидко ідентифікувати та відчувати саме їхній бренд, а також наштовхнути споживачів вибирати свою продукцію, а не продукцію конкурентів. Простіше кажучи, бренд – це обіцянка підприємства для клієнтів. Він повідомляє їм, чого вони можуть очікувати від пропонованих товарів та послуг, і відрізняє пропозицію підприємства від пропозицій конкурентів. Брендінг як маркетингова технологія застосовується з метою залучення та втримання клієнтів та інших зацікавлених сторін, пропонуючи продукт, який завжди відповідає тому, що обіцяє бренд.

При цьому важливо пам'ятати, що, як правило, продукти мають обмежений життєвий цикл, а бренди, якщо ними вміло управляти, зберігаються вічно. І коли підприємство точно визначить, ким (чим) воно є, ким (чим) споживачі мають його сприймати як бренд, стає набагато легше виставляти та продавати його на ринку. Послідовне стратегічне брендування призводить до закріплення конкурентних позицій на ринку і надає переваг пропонованій продукції саме через бренд, що в свою чергу дозволяє отримувати значно вищу ціну за товари чи послуги, яку споживачі готові платити в порівнянні з ідентичними небрендовими товарами.

Крос-маркетинг (cross marketing), або перехресне просування (cross-promotion) – це маркетингова стратегія, коли два або більше підприємств чи брендів об'єднуються, просувають одна одну або виконують



спільну маркетингову діяльність для розширення цільової аудиторії і збільшення обсягу продаж. Іншими словами, крос-маркетинг – це процес реклами товару чи бренду за кількома каналами маркетингу. Це перспективна стратегія, яка допомагає розширити охоплення бренду, створити більш цільову рекламу та пов’язує потенційних партнерів для подальших досягнень обох підприємств, що співпрацюють. При цьому дуже важливо вибрати правильного партнера, в іншому випадку підприємство може зазнати збитків, завдаючи шкоди власному бренду. Пошук правильного партнера є головним чинником завоювання зацікавленості споживачів обох підприємств партнерів.

Використання перехресного маркетингу надає певні переваги і при правильному застосуванні перехресний маркетинг може призвести до успіху підприємства, а саме: працюючи з «правильним» партнерським бізнесом, перехресний маркетинг зміцнює ім’я (бренд) підприємства; при використанні технології перехресного маркетингу, як правило, об’єднуються клієнти обох підприємств партнерів, що забезпечує підвищену ймовірність збільшення продажів; можливість створення мереж та створення афілійованих осіб, а це завжди прекрасний спосіб зміцнити та розширити видимість та впізнаваність підприємства; необхідні витрати на маркетингову програму розподіляються між двома бізнесами, що в результаті робить її набагато дешевшою для обох підприємств партнерів.

При правильному застосуванні цих технологій компанія здатна обрати цільовий сегмент, знизити витрати та ризики, пов’язані з виходом на ринок, збільшити прибутки від діяльності, підвищити рівень конкурентоспроможності власної продукції на ринку, а також підвищити власний імідж на національному та міжнародних ринках. Крім того, ефективне застосування зазначених технологій призводить до оцінки можливостей та цілей компанії; вибору найоптимальніших, найліпших сегментів ринків; визначення та задоволення актуальних потреб та побажань споживачів; отримання та підтримки конкурентних переваг по відношенню до конкурентів; адаптації та/або модифікації продукції до потреб закордонного ринку та споживачів; мінімізації ризиків та витрат, пов’язаних з виходом на ринки; можливості оцінити рівень прибутків компанії та спрогнозувати потреби споживачів у майбутньому.

Висновки. Проведені дослідження дають підставу зробити висновки, що маркетингові технології є важливими для ефективної діяльності вітчизняних підприємств. Правильний підбір та застосування сучасних маркетингових технологій дає можливість підприємствам вдосконалити процеси управління маркетинговою діяльністю, розширити цільову аудиторію споживачів, збільшити обсяги продаж, зміцнити свої позиції на ринку, підвищити власний імідж та зацікавленість брендом на національному та міжнародних ринках.

Крім того, успішна діяльність підприємств в умовах як національних, так і глобальних ринків вимагає не тільки застосування сучасних маркетингових технологій, а й чіткого розуміння особливостей та принципів сучасних міжнародних економічних відносин, тенденцій і динаміки процесів, що відбуваються на світових ринках, усвідомлення закономірностей розвитку системи управління підприємницькою діяльністю і створення дієвих механізмів впливу на ринкову ситуацію. На жаль, в умовах сучасності складається така ситуація, що, опинившись в жорстких конкурентних умовах, управлінський менеджмент значної частини сучасних підприємств ще не набув достатнього досвіду, а подекуди і взагалі не готовий до виваженої і адекватної управлінської протидії підприємствам конкурентам.

Література:

- Neuland, E., Hough, J. (1999). Globalisation of the world economy: The need for global strategies and mindsets for South African management. Paper delivered at the EBM Conference Port Elizabeth.
- Neuland, E., Hough, J. (1999). Globalisation of the world economy: The need for global strategies and mindsets for South African management. Paper delivered at the EBM Conference Port Elizabeth. [in English].
- Redding, S. (1999). Dynamic comparative advantage and the welfare effects of trade. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 15-39.
- Redding, S. (1999). Dynamic comparative advantage and the welfare effects of trade. *Oxford Economic Papers*, 51(1), 15-39. [in English].
- Новікова М. М. Маркетингові дослідження сталого розвитку в умовах глобальних викликів : монографія. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : Видавництво «Точка», 2018.
- Novikova, M.M. (2018). *Marketing research of sustainable development in the context of global challenges*. Kharkiv. nats. un-t mis'k. hosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv : Vydavnytstvo "Tochka". [in Ukrainian].
- Гордеева Т. Ф. Трансформація технологій міжнародного маркетингу за сучасних трендів глобальних ринків. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. С. 30–34. URL: <http://global-national.in.ua/archive/8-2015/07.pdf> (дата звернення: 22.11.2020).
- Gordeeva, T.F. (2015). *Transformatsiya tekhnolohiy mizhnarodnoho marketynhu za suchasnykh trendiv hlobal'nykh rynkiv*. [Transformation of international marketing technologies in the current trends of global markets]. *Hlobal'ni ta*



natsional'ni problemy ekonomiky. [Global and National Economic Problems], 8, 30-34 <<http://global-national.in.ua/archive/8-2015/07.pdf>> (2020, November, 22). [in Ukrainian].

4. Котлер Ф. 10 смертних гріхів маркетингу: Ознаки і методи вирішення. Київ : ВД «Києво Могилянська академія», 2006.

Kotler, P. (2006). *10 smertnykh hrikhiv marketynhu: Oznaky i metody vyrishennya*. [10 Deadly Sins of Marketing: Signs and Solutions]. Kyiv. VD “Kyuevo Mohylyans'ka akademiya”. [in Ukrainian].

5. Бойетт Дж. Гуру маркетинга. Каким быть маркетингу в третьем тысячелетии; пер. с англ. Москва : Эксмо, 2004.

Boyette J. (2004). *Guru marketinga. Kakim byt' marketingu v tret'yem tysyacheletii; per. s angl.* [Marketing guru. What to be like for marketing in the third millennium; per. from English.]. Moscow: Eksmo. [in Russian].

6. Котлер Ф., Картаджайя Х., Сетиаван А. Маркетинг 3.0: от продуктов к потребителям и далее – к человеческой душе; пер. с англ. А. Ю. Заякина. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2012.

Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, I. (2012). *Marketing 3.0: ot produktov k potrebitelyam i daleye – k chelovecheskoy dushe* [Marketing 3.0: From Products to Customers to the Human Spirit]. Moscow: Al'pina Biznes Buks. [in Russian].

7. Циганкова Т., Щенко А. Маркетингові технології формування конкурентоспроможності експорту компанії. *Міжнародна економічна політика*. 2017. № 1 (26). С. 7–27.

Tsygankova, T., Ishchenko, A. (2017). *Marketynhovi tekhnolohiyi formuvannya konkurentospromozhnosti eksportu kompaniy*. [Marketing technologies for the formation of export competitiveness of companies]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*. [International Economic Policy], 1 (26), 7-27. [in Ukrainian].

8. Ильичева И. В. Маркетинговые технологии : учебно-методическое пособие. Ульяновск : УлГТУ, 2012.

Ilyicheva I.V. (2012). *Marketingovyye tekhnologii: uchebno-metodicheskoye posobiye*. [Marketing technologies: training manual.]. Ulyanovsk: UIGTU. [in Russian].

9. D. Ford, M. Saren. (2001). *Managing and Marketing Technology*. Thompson Learning, London, 50.

D. Ford, M. Saren. (2001). *Managing and Marketing Technology*. Thompson Learning, London, 50. [in English].

10. Шалева О. І. Електронна комерція : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2014.

Shaleva, O.I. (2014). *Elektronna komertsiya: navch. posibnyk*. [E-commerce: textbook. way.]. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury. [in Ukrainian].

Pickton, D. (2010). What is integrated marketing communications? Integrating ‘integrated marketing communications’:3 Models, 4Cs, 4Es, 4Ss, and a Profile <<https://www.researchgate.net/publication/313361674>> (2020, November, 30).

Pickton, D. (2010). What is integrated marketing communications? Integrating ‘integrated marketing communications’:3 Models, 4Cs, 4Es, 4Ss, and a Profile <<https://www.researchgate.net/publication/313361674>> (2020, November, 30). [in English].



Отримано: 28 листопада 2020 р.

Прорецензовано: 10 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 15 грудня 2020 р.

e-mail: oled.pasko@snaeu.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-64-73

Oleh Pasko, Zhang Li. Exploring the hotspots and frontiers of corporate governance in emerging markets: a bibliometric analysis based on Web of Science Core Collection and CiteSpace. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 64–73.

УДК: 336.76:658.114

JEL-класифікація: G34

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-6275-5885

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-4837-8630

Oleh Pasko,*PhD in Economics, Associate Professor**Chair for accounting and taxation,**Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine***Zhang Li,***Lecturer, Xinxiang Vocational and Technical College: Xinxiang, China**PhD student, Chair for accounting and taxation,**Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine*

EXPLORING THE HOTSPOTS AND FRONTIERS OF CORPORATE GOVERNANCE IN EMERGING MARKETS: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS BASED ON WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION AND CITESPACE

Through using co-citation analysis, this paper presents a general picture of the research hotspots and research frontiers in corporate governance in emerging markets. Paper's sample for analysis consists of 2980 original research articles and review articles dated 2000-2019, retrieved from Web of Science Core Collection. With the help of the whole variety of tools, CiteSpace offers authors conduct a visual domain analysis of corporate governance in emerging markets research. The findings allow authors to conclude that current research hotspots are corporate governance, emerging markets, corporate social responsibility, firm performance, ownership structure, etc. Besides, thirteen still active terms are collected from the Strongest Citation Bursts that can be considered as the research fronts of corporate governance in emerging markets. The latest citation bursts that smoothly flow into the present are: panel data (2017-2019), Indian firms (2017-2019), moderating role (2017-2019) and institutional ownership (2017-2019) and the longest citation burst streak are associated with audit committee (2016-2019).

This study has provided a scientometric review that could be valuable to those who are interested in this topic and complement other types of research in this field.

Key words: Corporate governance, emerging markets, Citespace, Web of Science Core Collection, knowledge map.

Пасько Олег Віталійович,*кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування
Сумського національного аграрного університету***Лі Чжан,***викладач Професійно-технічного коледжу Сінсяня (м. Сінсянь, Китай),
аспірант кафедри бухгалтерського обліку та оподаткування
Сумського національного аграрного університету*

ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРЯЧИХ ТЕМ ТА КОРДОНІВ ДОСЛІДЖЕНЬ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА РИНКАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ: БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ НА ОСНОВІ WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION ТА CITESPACE

Використовуючи аналіз спільного цитування, ця стаття представляє загальну картину дослідницьких гарячих точок та кордонів досліджень у галузі корпоративного управління на ринках, що розвиваються. Вибірка дослідження складається з 2980 оригінальних дослідницьких статей та оглядових статей за 2000–2019 рр., отриманих із Web of Science Core Collection. За допомогою цілого ряду інструментів CiteSpace автори здійснюють візуальний аналіз напрямів дослідження корпоративного управління в країнах, що розвиваються. Отримані дані дозволяють авторам зробити висновок, що поточними гарячими точками досліджень є корпоративне управління, ринки, що розвиваються, корпоративна соціальна відповідальність, результати діяльності фірми, структура власності тощо. Крім

того, виділено тринадцять ключових слів з найсильнішими сплесками цитування, які можна розглядати як напрямки досліджень корпоративного управління на ринках, що розвиваються. Останніми сплесками цитування, які плавно перетікають у теперішній час, є панельні дані (2017–2019), індійські фірми (2017–2019), модераторна роль (2017–2019) та інституційна власність (2017–2019) та найтриваліша серія сплесків цитування, пов'язана з аудиторським комітетом (2016–2019).

Дослідження являє собою наукометричний огляд, який може бути цінним для тих, хто цікавиться цією темою, та доповнити інші типи досліджень у галузі.

Ключові слова: корпоративне управління, ринки, що розвиваються, Citespace, Web of Science core collection, карта знань.

Пасько Олег Віталєвич,

кандидат економічних наук, доцент кафедри учета и налогообложения
Сумський національний аграрний університет, г. Суми, Україна

Ли Чжан,

преподаватель Профессионально-технического колледжа Синьсян (г. Синьсян, Китай)
аспирант, кафедра бухгалтерского учета и налогообложения,
Сумський національний аграрний університет, г. Суми, Україна

ИССЛЕДОВАНИЕ ГОРЯЧИХ ТЕМ И ГРАНИЦ ИССЛЕДОВАНИЙ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА РАЗВИВАЮЩИХСЯ РЫНКАХ: БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НА ОСНОВЕ WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION TA CITESPACE

Используя анализ общего цитирования, эта статья представляет общую картину исследовательских горячих тем и границ исследований в области корпоративного управления на развивающихся рынках. Выборка исследования состоит из 2980 уникальных исследовательских статей и обзорных статей за 2000-2019 года, полученных с Web of Science Core Collection. С помощью целого ряда инструментов CiteSpace авторы осуществляют визуальный анализ направлений исследования корпоративного управления в развивающихся странах. Полученные данные позволяют авторам сделать вывод, что текущими горячими точками исследований является корпоративное управление, развивающиеся рынки, корпоративная социальная ответственность, результаты деятельности фирмы, структура собственности и тому подобное. Кроме того, выделено тринадцать ключевых слов с сильнейшими всплесками цитирования, которые можно рассматривать как направления исследований корпоративного управления на развивающихся рынках. Последними всплесками цитирования, которые плавно перетекают в настоящее время, являются: панельные данные (2017-2019), индийские фирмы (2017-2019), модераторная роль (2017-2019) и институциональная собственность (2017-2019) и самая длительная серия всплесков цитирования это "связана с аудиторским комитетом (2016-2019).

Это исследование представляет собой наукометрический обзор, который может быть ценным для тех, кто интересуется этой темой, и дополнить другие типы исследований в этой области.

Ключевые слова: Корпоративное управление, развивающиеся рынки, Citespace, Web of Science core collection, карта знаний.

Introduction. Co-citation analysis is one of the widely utilized scientometric methods which helps to identify the intellectual structure as well as the evolution of a chosen research field (Yang, 2016). Resorting to various types of citation analysis (author, journal and document co-citation analysis) researchers can avail themselves of the opportunity to effectively analyze the evolution of the ever-evolving and emerging research topics they are active in as well as see the big picture of a knowledge base pertaining to a specific research area (Bornmann et al., 2018; Wei & Zhang, 2020).

In recent decades, various researchers have dedicated ever-escalating attention to the new trends and emerging topics in the domain of corporate governance (Kent Baker et al., 2020; Masulis & Zhang, 2019; Melón-Izco et al., 2019; Musleh Alsartawi, 2019; Stein & Zhao, 2019; Wu et al., 2019; Zaid et al., 2020). However, corporate governance is a rapidly growing and fast-moving interdisciplinary field of study, involving ownership, boards of directors, top management teams, and corporate governance practices and reform. It is still a staple of discussion in corporate boardrooms, academic meetings, and policy circles around the globe because corporate governance has become a mainstream concern (Bereskin et al., 2015; Gupta & Singh, 2018; Kim et al., 2020). Evidence shows that good corporate frameworks benefit firms, also if a country's governance system is weak voluntary and market corporate governance mechanisms have less effect (Avcin & Balcioglu, 2017). In the most recent financial crises, corporate sector's behaviour affects entire economies, corporate governance's deficiencies impact global financial stability. The corporate world recognizes the long-term consequences of weak corporate governance systems endanger the economy (Kim et al., 2020). How corporate governance regimes change with time and how this impacts firms are receiving more and more attention recently (Kim et al., 2020; Masulis & Zhang, 2019; Neville et al., 2019; Shan, 2019; Stein & Zhao, 2019). As research in these areas advances rapidly, it is critical to keep abreast of emerging trends and critical turns of the development of collective knowledge.



Against this background, this paper aims to find research hotspots and frontiers of corporate governance in emerging markets with a special focus on emerging markets. In this article, unless stated otherwise, the literature is reviewed as of December 2019. The Web of Science Core Collection has 1640 records between 2000 and 2019 based on a topic search of the term ‘corporate governance and emerging markets’ in titles, abstracts, author keywords, or keywords plus. If we expand retrieve but do not use the term ‘corporate governance and emerging markets’ explicitly, the number could be like 10 times higher. Although Web of Science Core Collection is not the biggest database in the world (Gusenbauer, 2019) for example we have found that there are 1,510,000 publications on corporate governance in emerging markets on Google Scholar and 1169 publications on Scopus, however, Web of Science filters the information and has strict criteria in use (unlike Google Scholar) to the content included in the database. Given this Web of Science Core Collection was chosen as a source for our study. Using CiteSpace software based on information obtained from the Web of Science Core collection, the article analyzes the period from 2010 to 2019.

The contributions of this paper are twofold. First, the paper contributes to the literature in terms of utilising quantitative as opposed qualitative research method which allows opening a new perspective on this research field. Besides, the mix of a literature review and a scientometric research method results in providing a high-view look at the progress of research in the field of corporate governance in emerging markets to researchers as well to practitioners.

The rest of this paper is organized as follows. The second section is devoted to elucidating the method of the paper including research method as well as data collection. Section 3 provides readers with the main finding of the study and paper concludes with the discussions and conclusions.

2. Method.

2.1. Research method.

In order to understand emerging trends and the knowledge structure of a research field, scientometrics is used to analyze scientific literature patterns. An array of science mapping tools are widely available to researchers and analysts, scientific publications in the literature are used as an input by science mapping tools to generate interactive visual representations of complex structures for statistical analysis and interactive visual exploration. Many science mapping techniques in terms of networks of co-cited references characterize the structure of intellectual knowledge and are originated from the idea of co-citation analyses. We utilize CiteSpace – a Java application for analyzing and visualizing co-citation networks, developed by C.M. Chen at Drexel University in 2004 (Chen, 2004). CiteSpace is a citation visualization analysis software that is “developed in the context of scientometrics and data visualization with a focus on analyzing the potential knowledge contained in scientific analysis” (Wang & Lu, 2020, p. 8175).

2.2. Data Collection.

The study utilizes a combination of the results from multiple topic search queries to the Web of Science Core Collection as input data to generate the review paper. First, we would like to ensure that currently widely used topic such as corporate governance, corporation governance, the company governs and the corporate government are covered by our topic search query. Thus, publications that mention any of these words group in their titles, abstracts, author keywords, or keywords plus lists have been included. This query generates 30,726 records of the types of Article or Review in English as Set #1 between 2000 and 2019.

Second, since the paper with a special focus on emerging markets, the second query focuses on the object of emerging markets, including topic terms such as emerging markets, emerging market, emerged markets and emerging. Also, publications that mention any of these words group in their titles, abstracts, author keywords, or keywords plus lists have been included. This query produces 583,379 records of the types of Article or Review in English as Set #2 between 2000 and 2019.

The final dataset is Set #3, containing 3118 bibliographic records of the types of Article or Review in English between 2000 and 2019 by using “and” combine Set #1 and Set #2.

3. Results.

3.1. Visualization and Analysis

The Set #3 contains 3118 records cited 26,229 references published in the range of 2000–2019, After filtering out less representative record types such as proceedings papers and Editorial Material, the dataset was reduced to 2980 original research articles and review articles. CiteSpace constructs networks of cited references by co-citation analysis function. To generate the landscape view (Figure 1), we used terms metadata in CiteSpace: (1) 1 year per slice from 2000 to 2019; (2) term type =noun phrases; (3) node type =term; (4) selection of top 100 most cited or occurred items from each slice; (5) pruning= pathfinder, pruning sliced networks, pruning the merged network.

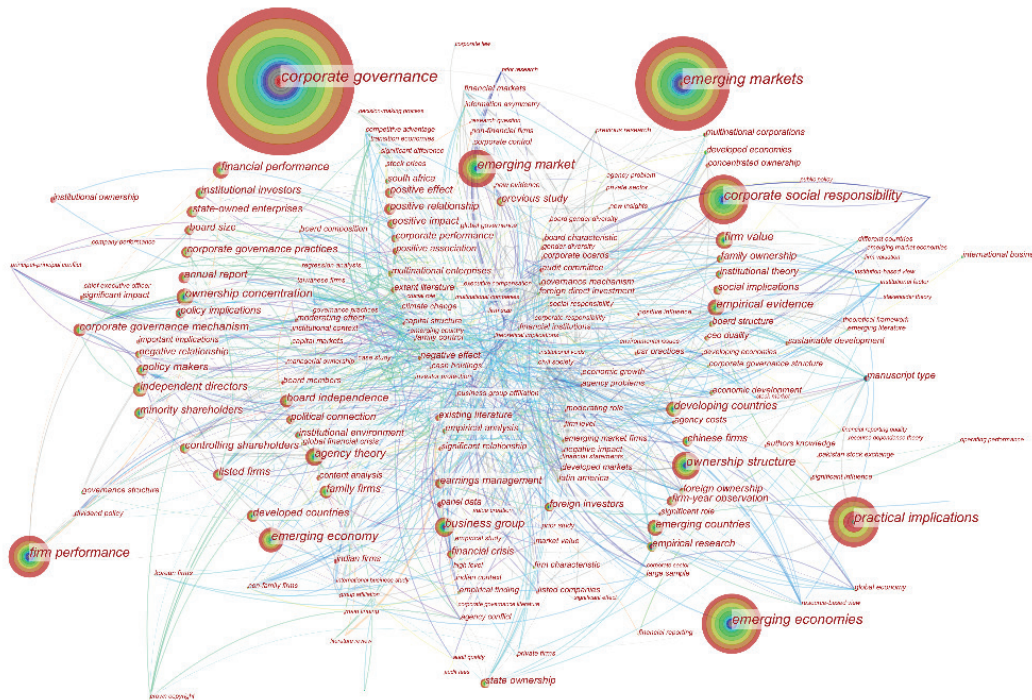


Figure 1. Hot keywords clustering.

The size of a node indicates how many citations the associated noun phrase received. Each node is depicted with a series of citation tree-rings across the series of time slices. The connectivity between the nodes represents how often they are cited by the same articles. It has been shown that networks formed in this way capture the research focus of the underlying scientific community (Chen C., 2012).

3.2. Research Hotspots

According to these citation counts, we can find the current research hotspot about corporate governance in emerging markets (Table 1). The top-ranked item by citation counts is corporate governance which has the largest circle with citation counts 643. Followed by emerging markets, emerging economies, corporate social responsibility, practical implications, firm performance, emerging market, ownership structure, emerging economy, business group, etc.

Table 1

Research Hotspots

Count	Noun phrases	Count	Noun phrases
643	corporate governance	95	ownership concentration
420	emerging markets	95	empirical evidence
268	emerging economies	90	agency theory
223	corporate social responsibility	90	firm value
217	practical implications	84	developing countries
200	firm performance	79	financial performance
180	emerging market	78	emerging countries
133	ownership structure	72	independent directors
124	emerging economy	70	board independence
97	business group	68	corporate governance mechanism

Analysed keywords permitted an overview of related topics in which corporate governance in emerging markets researchers have been employed. Four topics emerge from these most cited noun phrases. The most significant noun phrases are “corporate governance” and “emerging markets”. As Table 1 represents, studies related to these noun phrases are concerned with the actual behaviour of corporations, in terms of such measures as performance, efficiency, growth, financial structure, and treatment of shareholders and other stakeholders in emerging markets. The experience of family-controlled firms in emerging markets is drawn upon to illustrate the family-controlled firms’ competitive advantage (Carney, 2005). Klapper & Love propose investor protection and performance of corporate governance in emerging markets (Klapper & Love, 2004), whereas Baek, Kang, & Park suggest that

change in firm value during a crisis is a function of firm-level differences in corporate governance measures (Baek, Kang, & Park, 2004). A related agency problem is raised in the management field by Michael N Young, Peng, Ahlstrom, Bruton, & Jiang's article, where they introduce the principal-principal perspective corporate governance in emerging markets, particularly with majority owners such as families or the state (Michael N Young, Peng, Ahlstrom, Bruton, & Jiang, 2008).

The second line of research is the ownership structure and business group. The nature of the corporate governance problems importantly varies between countries and over time depending on ownership structures. The literature (Morck, Wolfenzon, & Yeung, 2005) suggests key determinants of economic entrenchment but has many gaps where further work exploring the political economy importance of the distribution of corporate control is needed. This study of W. Li & Zhang is first to directly examine the relationship between the dispersion of corporate ownership and CSR in emerging markets, depict that it is important to consider ownership type in assessing CSR in an emerging market where state ownership is still prevalent such as China (W. Li & Zhang, 2010). Bhaumik, Driffield, & Pal suggest that family firms and firms with concentrated ownership are less likely to invest overseas and that strategic equity holding by foreign investors facilitates outward FDI (Bhaumik, Driffield, & Pal, 2010). Khanna & Yafeh argue that business groups are responses to different economic conditions and that, from a welfare standpoint, they can sometimes be "paragons" and, at other times, "parasites" (Khanna & Yafeh, 2007).

The third line of research on corporate social responsibility. In this field Porter & Kramer propose social responsibility as an opportunity rather than as damage control or a PR campaign requires dramatically different thinking, become increasingly important to competitive success (Porter & Kramer, 2006). Shamir suggests that the moralization of markets further sustains, rather than undermining, neo-liberal governmentalities and neo-liberal visions of civil society, citizenship and responsible social action (Shamir, 2008). Brammer, Jackson, & Matten examine the potential contributions of institutional theory to understanding CSR as a mode of governance (Brammer, Jackson, & Matten, 2012).

The relationship of independent directors and empirical evidence the fourth and last research direction. D. A. Singh & Gaur suggest that firms need to balance the need for oversight with the need for advice while selecting independent directors (D. A. Singh & Gaur, 2009), whereas Jizi suggests that boards with higher female participation and independence boost the legitimacy of CSR reporting (Jizi, 2017). Black, De Carvalho, & Gorga suggest that country characteristics strongly influence both which aspects of governance predict firm market value, and at which firms that association is found (Black, De Carvalho, & Gorga, 2012).

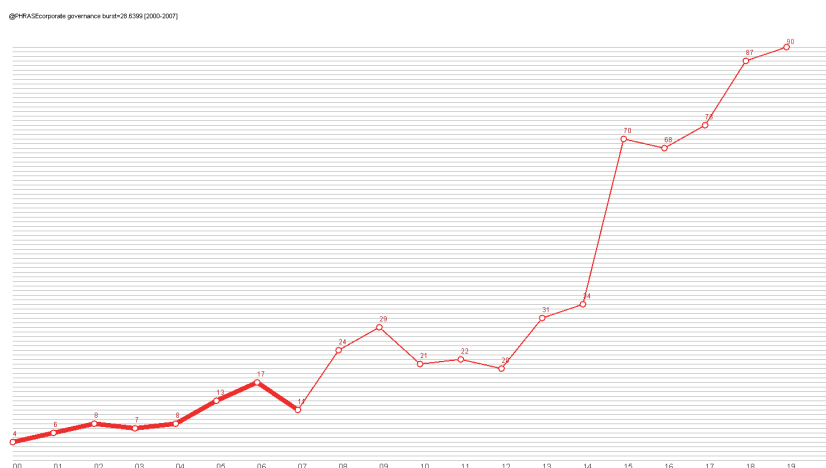


Figure 2. The history of corporate governance appearance

3.3. Research fronts

Burst detection is a computational technique that has been used to identify abrupt changes in events and other types of information (C. Chen, 2017). Citation rings (Figure 1) in red indicate the time slices in which citation bursts, or abrupt increases of citations, are detected. Citation bursts provide a useful means to trace the development of research focus. Figure 2 presents 13 terms that CiteSpace indicates to have the strongest citation bursts, which describe fast-growing topics with surging citations (Chen Y. & Wu, 2017). 13 still active terms are collected from the Strongest Citation Bursts that can be considered as the research fronts of corporate governance in emerging markets (Figure 3).



From Figure 3, we can see that corporate governance, emerging markets and business group not only research hotspots but also research fronts. These terms will sustain in the future, especially corporate governance with the strongest citation burst of 28.6399 from 2000 to 2007 and 643 citation counts, the word remains in use although the bursting period has passed and even more active than before (Figure 2). There are 87 citation counts in 2018 and 90 citation counts in 2019 involved in corporate governance. There are 54 and 81 citation counts in 2018 and 2019 related to emerging markets. 17 and 11 citation counts concerned with a business group in 2018 and 2019.

Terms	Year	Strength	Begin	End	2000 - 2019	counts (2018)	counts (2019)
corporate governance	2000	28.6399	2000	2007		87	90
panel data	2000	8.1264	2017	2019		15	6
policy implications	2000	7.7742	2009	2012		5	12
emerging markets	2000	7.5854	2002	2007		54	81
practical implications	2000	7.3566	2015	2017		42	37
indian firms	2000	5.1481	2017	2019		7	11
moderating role	2000	5.1106	2017	2019		8	8
business group	2000	4.7004	2005	2009		17	11
agency problem	2000	4.4929	2015	2016		7	8
institutional ownership	2000	4.4514	2017	2019		11	9
audit committee	2000	3.9538	2016	2019		7	8
minority shareholders	2000	3.5241	2010	2011		7	9
corporate governance practices	2000	3.2434	2015	2016		5	13

Figure 3. Citation Bursts detected

As new research interest, panel data, Indian firms, moderating role and institutional ownership occurred from 2017 to 2019 and audit committee occurred between 2016 and 2019. There are 15 citation counts in 2018 and 6 citation counts in 2019 involved in panel data, drawing on panel data and in-depth interviews, for example, Wang, Wijen, & Heugens examined the influence of the Chinese state at multiple levels on the environmental actions of publicly listed firms (Wang, Wijen, & Heugens, 2018). As an emerging market, there are more and more articles abstract Indian firms, examples are the effects of the institutional environment on firm performance (Zattoni, Pedersen, & Kumar, 2009) and the relationship between board structure and risk-taking behaviour of emerging market firms (D. Singh & Delios, 2017). The moderating role is another new research concerned with the moderating role of government regulation and organizational slack affect corporate environmental responsibility on financial performance (Li D. et al., 2017). Institutional ownership is focused specifically on the relationship between ownership structures and firm innovation performance (Choi, Lee, & Williams, 2011), conflicts between ownership concentration and aligning ownership and control (Lin & Chuang, 2011). An audit committee is relatively prolonged citation burst lasting from 2016 to 2019, it has been more actively pursued in corporate governance in emerging markets, concerning internal audit quality (Roussy & Brivot, 2016) and the relationship between engagement auditors, audit committee members and audit outcomes (He, Pittman, Rui, & Wu, 2017). This group of terms recently emerge and become current research and will lead future research directions need to take more focus.

The third strongest citation burst was policy implications and it has occurred between 2009 and 2012. For better investigate the relationship between internal governance structures and financial performance, (Jackling & Johl, 2009) concerns policy implications. Aharony, Wang, & Yuan highlight a potential additional investment risk has policy implications for China and other emerging markets (Aharony, Wang, & Yuan, 2010).



The agency problem is also a common problem in corporate governance, concerns firms' agency costs (Cuervo-Cazurra & Dau, 2009), secondary (principal-principal) agency problems (Singla, Veliyath, & George, 2014). Conflicts between controlling shareholders and minority shareholders have been identified as a major concern of corporate governance in emerging economies (Michael N. Young, Peng, Ahlstrom, & Bruton, 2002). Effectiveness protection for minority shareholders (Johnson, Boone, Breach, & Friedman, 2000) can improve corporate governance. But limited protection of minority shareholders intense traditional principal-agent problems (Dharwadkar, George, & Brandes, 2000).

Emerging countries face corporate challenges derived from weak institutional environments, which could partly be tackled by improving corporate governance practices. In this regards, Aguilera & Cuervo-Cazurra propose implications for convergence of corporate governance practices (Aguilera & Cuervo-Cazurra, 2009) and Garay & González give investors a quantitative tool of governance practices (Garay & González, 2008).

Discussions and Conclusions. Through using co-citation analysis, this paper presents a general picture of the research hotspots and research frontiers in corporate governance in emerging markets. Our sample for analysis consists of 2980 original research articles and review articles dated 2000-2019, retrieved from Web of Science Core Collection. We present with the help of the whole variety of tools CiteSpace offers a visual domain analysis of the corporate governance in emerging markets research. This study has provided a scientometric review that could be valuable to those who are interested in this topic. The study has confirmed that corporate governance in emerging markets research has grown significantly and will likely to sustain in the foreseeable future. Using CiteSpace allowed us to map the networks of co-citations in corporate governance in emerging markets research. The conclusions of this study are as follows.

First, the main findings allow us to conclude that current research hotspots are corporate governance, emerging markets, corporate social responsibility, firm performance, ownership structure, etc. Four main lines of research were identified: 1) the actual behaviour of corporations, in terms of such measures as performance, efficiency, growth, financial structure, and treatment of shareholders and other stakeholders in emerging markets; 2) ownership structure and business group; 3) corporate social responsibility; 4) The relationship of independent directors and empirical evidence the fourth and last research direction. This means that most studies in this area were related to these topics and they prevailed in the literature during the study period. This aspect of our study concerned the past, while the next, which also concerned the past, but the past, which grows into the future.

Second, through bursts detection of the research fronts, we find that corporate governance, emerging markets, panel data, policy implications, Indian firms, agency problem, institutional ownership, minority shareholders, audit committee and corporate governance practices represent the research trends and research fronts. We have detected those topics by analyzing the strongest citation bursts, which describe fast-growing topics with surging citations. Thirteen still active terms are collected from the Strongest Citation Bursts that can be considered as the research fronts of corporate governance in emerging markets. These terms will sustain in the future, especially corporate governance with the strongest citation burst of 28.63 from 2000 to 2007 and 643 citation counts, the word remains in use although the bursting period has passed and even more active than before. The latest citation bursts that smoothly flow into the present are: panel data (2017-2019), Indian firms (2017-2019), moderating role (2017-2019) and institutional ownership (2017-2019) and the longest citation burst streak are associated with audit committee (2016-2019).

Our findings should be considered along with its limitations. First, it is the restriction to the Web of Science Core Collection database only and study period limited to 2000-2019. Second aspect pertaining to exclusively papers in English was considered for analysis. Although it is the most widely used language in the world, at the same time we are aware that such approach excludes from the scope of research an array of information that could reveal new perspectives of interest to researchers. This should be kept in mind when making decisions based on our research. Finally, we only considered original articles and reviews, so this also limited the scope of our study due to exclusions from it all other research. Therefore, further studies could explore other databases, other times and literature in a language other than English. It would be very interesting to compare the results of such future research with the results of our study.

References:

1. Aguilera, R. V., & Cuervo-Cazurra, A. (2009). Codes of Good Governance. *Corporate Governance: An International Review*, 17(3), 376-387. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2009.00737.x> [The United States]
2. Aharony, J., Wang, J., & Yuan, H. (2010). Tunneling as an incentive for earnings management during the IPO process in China. *Journal of Accounting and Public Policy*, 29(1), 1-26. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2009.10.003> [The Netherland]
3. Avcin, M., & Balcioğlu, H. (2017). *Corporate Governance: A Model of Modern Corporate Governance Framework for the Better Governance of Companies* (pp. 207-234). <https://doi.org/10.1108/S2043-052320170000012009> [Germany]



4. Baek, J.-S., Kang, J.-K., & Park, K. S. (2004). Corporate governance and firm value: Evidence from the Korean financial crisis. *Journal of Financial Economics*, 71(2), 265-313. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(03\)00167-3](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(03)00167-3) [The Netherlands]
5. Bereskin, F. L., Kim, B., & Oh, F. D. (2015). Do credit rating concerns lead to better corporate governance? Evidence from Korea. *Pacific-Basin Finance Journal*, 35, 592-608. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2015.10.005> [The Netherlands]
6. Bhaumik, S. K., Driffield, N., & Pal, S. (2010). Does ownership structure of emerging-market firms affect their outward FDI? The case of the Indian automotive and pharmaceutical sectors. *Journal of International Business Studies*, 41(3), 437-450. <https://doi.org/10.1057/jibs.2009.52> [The United Kingdom]
7. Black, B. S., De Carvalho, A. G., & Gorga, É. (2012). What matters and for which firms for corporate governance in emerging markets? Evidence from Brazil (and other BRIK countries). *Journal of Corporate Finance*, 18(4), 934-952. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2011.10.001> [The Netherlands]
8. Bornmann, L., Haunschild, R., & Hug, S. E. (2018). Visualizing the context of citations referencing papers published by Eugene Garfield: a new type of keyword co-occurrence analysis. *Scientometrics*, 114(2), 427-437. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2591-8> [The Netherlands]
9. Brammer, S., Jackson, G., & Matten, D. (2012). Corporate social responsibility and institutional theory: New perspectives on private governance. *Socio-economic review*, 10(1), 3-28. <https://doi.org/10.1093/ser/mwr030> [The United Kingdom]
10. Carney, M. (2005). Corporate governance and competitive advantage in family-controlled firms. *Entrepreneurship theory and practice*, 29(3), 249-265. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2005.00081.x> [The United States]
11. Chen, C. (2004). Searching for intellectual turning points: Progressive knowledge domain visualization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101(Supplement 1), 5303-5310. <https://doi.org/10.1073/pnas.0307513100> [The United States]
12. Chen, C. (2012). Predictive effects of structural variation on citation counts. *Journal of the American Society for information Science and Technology*, 63(3), 431-449. <https://doi.org/10.1002/asi.21694> [The United States]
13. Chen, C. (2017). Science Mapping: A Systematic Review of the Literature. *Journal of Data and Information Science*. 2(2), 1-40. <https://doi.org/https://doi.org/10.1515/jdis-2017-0006> [China]
14. Chen, Y., & Wu, C. (2017). The hot spot transformation in the research evolution of maker. *Scientometrics*, 113(3), 1307-1324. <https://doi.org/10.1007/s11192-017-2542-4> [The Netherlands]
15. Choi, S. B., Lee, S. H., & Williams, C. (2011). Ownership and firm innovation in a transition economy: Evidence from China. *Research Policy*, 40(3), 441-452. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.01.004> [The Netherlands]
16. Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for information Science and Technology*, 62(7), 1382-1402. <https://doi.org/10.1002/asi.21525> [The United States]
17. Cuervo-Cazurra, A., & Dau, L. A. (2009). Promarket reforms and firm profitability in developing countries. *Academy of Management journal*, 52(6), 1348-1368. <https://doi.org/10.5465/amj.2009.47085192> [The United States]
18. Dharwadkar, B., George, G., & Brandes, P. (2000). Privatization in emerging economies: An agency theory perspective. *Academy of management review*, 25(3), 650-669. <https://doi.org/10.5465/amr.2000.3363533> [The United States]
19. Garay, U., & González, M. (2008). Corporate governance and firm value: The case of Venezuela. *Corporate Governance: An International Review*, 16(3), 194-209. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2008.00680.x> [The United Kingdom]
20. Gupta, P. K., & Singh, S. (2018). Corporate Governance Structures in Transition Economies – Issues and Concerns for India. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 66(6), 1459-1467. <https://doi.org/10.11118/actaun201866061459> [The Netherlands]
21. He, X., Pittman, J. A., Rui, O. M., & Wu, D. (2017). Do social ties between external auditors and audit committee members affect audit quality? *The Accounting Review*, 92(5), 61-87. <https://doi.org/10.2308/accr-51696> [The United States]
22. Jackling, B., & Johl, S. (2009). Board structure and firm performance: Evidence from India's top companies. *Corporate Governance: An International Review*, 17(4), 492-509. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2009.00760.x> [The United Kingdom]
23. Jizi, M. (2017). The influence of board composition on sustainable development disclosure. *Business Strategy and the Environment*, 26(5), 640-655. <https://doi.org/10.1002/bse.1943> [The United States]
24. Johnson, S., Boone, P., Breach, A., & Friedman, E. (2000). Corporate governance in the Asian financial crisis. *Journal of Financial Economics*, 58(1-2), 141-186. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(00\)00069-6](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(00)00069-6) [The Netherlands]
25. Kent Baker, H., Pandey, N., Kumar, S., & Haldar, A. (2020). A bibliometric analysis of board diversity: Current status, development, and future research directions. *Journal of Business Research*, 108, 232-246. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.11.025> [The Netherlands]
26. Khanna, T., & Yafeh, Y. (2007). Business groups in emerging markets: Paragons or parasites? *Journal of economic literature*, 45(2), 331-372. <https://doi.org/10.1257/jel.45.2.331> [The United States]
27. Kim, W. S., Kiymaz, H., & Oh, S. (2020). Do country-level legal, corporate governance, and cultural characteristics influence the relationship between insider ownership and dividend policy? *Pacific-Basin Finance Journal*, 64, 101457. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2020.101457> [The Netherlands]



28. Klapper, L. F., & Love, I. (2004). Corporate governance, investor protection, and performance in emerging markets. *Journal of corporate Finance*, 10(5), 703-728. [https://doi.org/10.1016/S0929-1199\(03\)00046-4](https://doi.org/10.1016/S0929-1199(03)00046-4) [The Netherlands]
29. Li, D., Cao, C., Zhang, L., Chen, X., Ren, S., & Zhao, Y. (2017). Effects of corporate environmental responsibility on financial performance: The moderating role of government regulation and organizational slack. *Journal of Cleaner Production*, 166, 1323-1334. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.08.129> [The Netherlands]
30. Li, W., & Zhang, R. (2010). Corporate social responsibility, ownership structure, and political interference: Evidence from China. *Journal of business ethics*, 96(4), 631-645. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0488-z> [The Netherlands]
31. Lin, C. P., & Chuang, C. M. (2011). Principal-principal conflicts and IPO pricing in an emerging economy. *Corporate Governance: An International Review*, 19(6), 585-600. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2011.00870.x> [The United Kingdom]
32. Masulis, R. W., & Zhang, E. J. (2019). How valuable are independent directors? Evidence from external distractions. *Journal of Financial Economics*, 132(3), 226-256. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2018.02.014> [The Netherlands]
33. Melón-Izco, Á., Ruiz-Cabestre, F. J., & Ruiz-Olalla, C. (2019). Determinants of good governance practices: the role of board independence. *Revista Espanola de Financiacion y Contabilidad*. <https://doi.org/10.1080/02102412.2019.1655336> [The United Kingdom]
34. Morck, R., Wolfenzon, D., & Yeung, B. (2005). Corporate governance, economic entrenchment, and growth. *Journal of economic literature*, 43(3), 655-720. <https://doi.org/10.1257/002205105774431252> [The United States]
35. Musleh Alstartawi, A. (2019). Board independence, frequency of meetings and performance. *Journal of Islamic Marketing*, 10(1), 290-303. <https://doi.org/10.1108/JIMA-01-2018-0017> [The United States]
36. Neville, F., Byron, K., Post, C., & Ward, A. (2019). Board Independence and Corporate Misconduct: A Cross-National Meta-Analysis. *Journal of Management*, 45(6), 2538-2569. <https://doi.org/10.1177/0149206318801999> [The United States]
37. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy and society: the link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard business review*, 84(12), 78-92, 163. <http://europaemc.org/abstract/MED/17183795> [The United States]
38. Roussy, M., & Brivot, M. (2016). Internal audit quality: a polysemous notion? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. <https://doi.org/10.1108/AAAJ-10-2014-1843> [The United Kingdom]
39. Shamir, R. (2008). The age of responsabilization: On market-embedded morality. *Economy and society*, 37(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/03085140701760833> [The United Kingdom]
40. Shan, Y. G. (2019). Managerial ownership, board independence and firm performance. *Accounting Research Journal*, 32(2), 203-220. <https://doi.org/10.1108/ARJ-09-2017-0149> [The United Kingdom]
41. Singh, D. A., & Gaur, A. S. (2009). Business group affiliation, firm governance, and firm performance: Evidence from China and India. *Corporate Governance: An International Review*, 17(4), 411-425. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2009.00750.x> [The United Kingdom]
42. Singh, D., & Delios, A. (2017). Corporate governance, board networks and growth in domestic and international markets: Evidence from India. *Journal of World Business*, 52(5), 615-627. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2017.02.002> [The United Kingdom]
43. Singla, C., Veliyath, R., & George, R. (2014). Family firms and internationalization-governance relationships: Evidence of secondary agency issues. *Strategic Management Journal*, 35(4), 606-616. <https://doi.org/10.1002/smj.2111> [The United States]
44. Small, H. (1973). Co-citation in the scientific literature: A new measure of the relationship between two documents. *Journal of the American Society for information Science*, 24(4), 265-269. <https://doi.org/10.1002/asi.4630240406> [The United States]
45. Stein, L. C. D., & Zhao, H. (2019). Independent executive directors: How distraction affects their advisory and monitoring roles. *Journal of Corporate Finance*, 56, 199-223. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.02.003> [The Netherlands]
46. Wang, R., Wijen, F., & Heugens, P. P. (2018). Government's green grip: Multifaceted state influence on corporate environmental actions in China. *Strategic Management Journal*, 39(2), 403-428. <https://doi.org/10.1002/smj.2714> [The United States]
47. Wang, W., & Lu, C. (2020). Visualization analysis of big data research based on Citespace. *Soft Computing*, 24(11), 8173-8186. <https://doi.org/10.1007/s00500-019-04384-7> [Germany]
48. Wei, F., & Zhang, G. (2020). Exploring the intellectual structure and evolution of 24 top business journals: a scientometric analysis. *The Electronic Library*, 38(3), 493-511. <https://doi.org/10.1108/EL-12-2019-0279> [The United Kingdom]
49. Wu, K., Sorensen, S., & Sun, L. (2019). Board independence and information asymmetry: family firms vs non-family firms. *Asian Review of Accounting*, 27(3), 329-349. <https://doi.org/10.1108/ARA-05-2018-0110> [The United Kingdom]
50. Yang, K.-C. (2016). Intellectual structure of trust in business and management: a co-citation analysis. *The Electronic Library*, 34(3), 358-370. <https://doi.org/10.1108/EL-07-2014-0121> [The United Kingdom]



51. Young, M. N., Peng, M. W., Ahlstrom, D., & Bruton, G. D. (2002). Governing the Corporation in Emerging Economies: A Principal-Principal Perspective. *Academy of Management Proceedings*, 2002(1), E1-E6. <https://doi.org/10.5465/apbpp.2002.7516497> [The United States]
52. Young, M. N., Peng, M. W., Ahlstrom, D., Bruton, G. D., & Jiang, Y. (2008). Corporate governance in emerging economies: A review of the principal–principal perspective. *Journal of management studies*, 45(1), 196-220. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2007.00752.x> [The United Kingdom]
53. Zaid, M. A. A., Abuhijleh, S. T. F., & Pucheta-Martínez, M. C. (2020). Ownership structure, stakeholder engagement, and corporate social responsibility policies: The moderating effect of board independence. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, csr.1888. <https://doi.org/10.1002/csr.1888> [The United States]
54. Zattoni, A., Pedersen, T., & Kumar, V. (2009). The performance of group-affiliated firms during institutional transition: A longitudinal study of Indian firms. *Corporate Governance: An International Review*, 17(4), 510-523. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2009.00761.x> [The United Kingdom]

**ФІНАНСИ,
ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ**



Отримано: 27 листопада 2020 р.
 Прорецензовано: 05 грудня 2020 р.
 Прийнято до друку: 10 грудня 2020 р.
 e-mail: vityukvo@gmail.com
 DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-75-79

Витюк В. О. Концепція створення 5 групи спрощеної системи оподаткування. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 75–79.

УДК: 336.221.4

JEL- класифікація: H25

ORCID ID: 0000-0002-4350-3922

Витюк Володимир Олегович,
 аспірант Національного університету «Острозька академія»

КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ 5 ГРУПИ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

У статті досліджено доцільність та актуальність створення 5 групи спрощеної системи оподаткування. Проаналізовано існуючі наукові розробки та ініціативи законодавців з цього питання. Запропоновано власну авторську концепцію такого реформування. Встановлено істотне зростання кількості зареєстрованих фізичних осіб-підприємців сектору ІТ за досліджуваний період 2018–2020 років. Доведено позитивний вплив зростання сектору ІТ на економічний розвиток України. Акцентовано увагу на можливості виділення ІТ-сектору в окрему групу ССО, і обґрунтовано практичну економічну доцільність такого рішення. Спрогнозовано подальше зростання ІТ-сектору за умови реалізації авторської концепції створення 5 групи ССО. Підкреслено необхідність формування позитивної податкової культури та справедливого встановлення ставок податку.

Ключові слова: фізична особа-підприємець, спрощена система оподаткування, ІТ-сектор, податкова культура.

Витюк Владимир Олегович,
 аспирант Национального университета «Острожская академия»

КОНЦЕПЦИЯ СОЗДАНИЯ 5 ГРУППЫ УПРОЩЕННОЙ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

В статье исследовано целесообразность и актуальность создания 5 группы упрощенной системы налогообложения. Проанализированы существующие научные разработки и инициативы законодателей по данному вопросу. Предложено собственную авторскую концепцию такого реформирования. Установлено существенный рост количества зарегистрированных физических лиц-предпринимателей сектора ИТ за исследуемый период 2018-2020 годов. Доказано положительное влияние роста сектора ИТ на экономическое развитие Украины. Акцентировано внимание на возможности выделения ИТ сектора в отдельную группу УСН и обоснованно практическую экономическую целесообразность такого решения. Спрогнозировано дальнейший рост ИТ сектора при условии реализации авторской концепции создания 5 группы УСН. Подчеркнута необходимость формирования положительной налоговой культуры и справедливого установления ставок налога.

Ключевые слова: физическое лицо-предприниматель, упрощенная система налогообложения, ИТ-сектор, налоговая культура.

Volodymyr Vytiuk,
 postgraduate student, The National University of Ostroh Academy

CONCEPT OF THE 5TH GROUP OF THE SIMPLIFIED TAX SYSTEM IMPLEMENTATION

The article researches the feasibility and relevance of implementating the 5th group of the simplified tax system. The existing scientific researches and legislative initiatives on this issue are analyzed. A significant increase of registered individual entrepreneurs in the Ukrainian IT industry has been detected (overall increase of registered entrepreneurs of the three main IT KVED for 2018-2020 increased to 44.27%, reaching 188,539 people).

It was noted that starting from the 1st half of 2019, KVED 62.01. Computer programming has surpassed retail trade and has taken the first position. The strong agreement about the need to shift perception of the simplified taxation system – from legitimate method of aggressive tax minimization to a tool for the development of small business and personal entrepreneurship has been reached.

The positive impact of the IT sector growth on the economic development of Ukraine has been proven. Main attention was focused on the possible extraction of the IT industry into a particular group of the simplified taxation system. The practical economic feasibility of such a decision was substantiated. The author's own concept of such a reform is proposed, which

provides for the creation of a particular 5th group of simplified taxation. Its main features are: turnover tax rate should be increased to 10% and preferential conditions for legal entities will be offered simultaneously.

The importance of canceling the "income ceiling" within the group was emphasized, while setting the income criterion at the level of 75% from the provision of IT services is needed. The absence of large Ukrainian IT legal entities with a permanent staff of employees is noted as a matter of fact. At the same time, the vast majority of actors apply "Business-to-business" schema.

The level of taxation of the IT sector in foreign jurisdictions has been investigated and compared to Ukrainian conditions. The preferential and discriminatory nature of legal tax regulation of individual entrepreneurs has been established. Further growth of the IT industry provided the implementation of the author's concept is predicted. The necessity of forming a positive tax culture and fair setting of tax rates was emphasized.

Key words: individual entrepreneur, simplified taxation system, IT industry, tax culture.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що спрощена система оподаткування в Україні на поточному етапі розвитку економіки потребує суттєвого та комплексного реформування. Одним із варіантів такого вдосконалення є створення нової 5 групи спрощеної системи оподаткування з особливими умовами для розвитку пріоритетних галузей економіки. До найбільш часто згадуваних в такому контексті належить ІТ-сфера, що, починаючи з 1991 р., розвивається бурхливими темпами та критично потребує оптимального оподаткування станом на зараз. Особливо варто підкреслити, що ІТ-сфера забезпечує значний обсяг експорту послуг та є вагомим джерелом валютної виручки. Також до безумовних плюсів необхідно віднести високий обсяг зарплат в цій сфері та конкурентні умови праці. Враховуючи вищенаведене, ефективність оподаткування ІТ-сфери перебуває в прямій залежності з економічним розвитком держави та підвищенням добробуту громадян. Також сфера ІТ дозволяє акцентувати увагу світової спільноти не тільки на переважно сировинному характеру української економіки, а й на інноваційній та прогресивній її частині, формуючи позитивний імідж всієї держави. Саме тому необхідно комплексно вивчити питання створення нової групи спрощеної системи оподаткування і оцінити доцільність та перспективи такого кроку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Спрощену систему оподаткування загалом та використання її фізичними особами-підприємцями досліджували досить багато вітчизняних науковців, зокрема В. Андрущенко, Л. Жолудь, О. Майстренко, Т. Острікова, Т. Чернякова та ін., які аналізували як теоретико-методологічну основу цієї системи оподаткування, так і практичну її реалізацію в сучасних українських умовах.

Однак питання реформування спрощеної системи оподаткування потребує подальшого дослідження загалом та розробки концепції ймовірного виділення в окремі групи частини секторів економіки. Особливо необхідно відзначити, що така реформа повинна впроваджуватися з мінімальним підвищенням податкового навантаження і забезпечувати його справедливе встановлення.

Мета і завдання дослідження: запропонувати комплексну концепцію запровадження 5 групи спрощеної системи оподаткування; розробка деталізованого концепту 5 групи спрощеної системи оподаткування з одночасним обґрунтуванням доцільності її впровадження та прогнозування макроекономічного впливу на економічний розвиток України.

Виклад основного матеріалу. Для початку дослідження необхідно проаналізувати ситуацію з кількістю зареєстрованих згідно офіційних даних ФОП, що працюють на спрощеній системі оподаткування загалом та представників ІТ-сектору зокрема. Для цього використаємо дані з порталу відкритих даних (табл. 1).

Згідно з аналізом даних табл. 1 необхідно відзначити таке: приріст зареєстрованих ФОПів згідно 3 основних ІТ КВЕДів за досліджуваний період 2018–2020 рр. склав 44,27 %, досягнувши показника 188539 осіб. Додатково варто відзначити, що, починаючи з 1 півріччя 2019 р., КВЕД 62.01. Комп'ютерне програмування потіснив з першої позиції роздрібну торгівлю в неспеціалізованих магазинах, досягнувши значення зареєстрованих ФОПів 135171 осіб з показником приросту 47,94 % за 2018–2020 рр. Особливо цей показник виділяється на фоні мінімального приросту загалом показника зареєстрованих ФОПів на 5,44 % за досліджуваний період. Також варто зауважити, що ІТ-сектор є вагомим джерелом надходження валютної виручки, оскільки значна кількість контрагентів та замовників є закордонними.

Вищенаведене однозначно підтверджує критичну важливу роль ІТ-сектору в контексті зайнятості ФОПів зокрема та розвитку економіки загалом. ІТ-сектор на перспективу за умови значного розвитку зможе нівелювати сприйняття економіки України як сировинного придатку розвинутих економік світу. Для цього наявні всі необхідні передумови, а саме: кваліфіковані працівники, лояльне оподаткування, відносно дешева вартість найму робочої сили, розвинута інфраструктура. Саме цьому необхідно докласти максимальних зусиль для покращення нормативно-правового регулювання галузі та підвищення ефективності її функціонування з одночасною інтеграцією в загальну економіку України.

Таблиця 1

Основні показники реєстрації фізичних осіб-підприємців за 2018–2020 рр.

Показники(Кведи) /періоди	1 півріччя 2018 р.	2 півріччя 2018 р.	1 півріччя 2019 р.	2 півріччя 2019 р.	1 півріччя 2020 р.	2 півріччя 2020 р.	Приріст за період, %
62.01 Комп'ютерне програмування	111036	118489	131834	146132	157925	170236	53,32
<i>у т.ч. зареєстровано</i>	91369	97155	107359	117376	125978	135171	47,94
<i>у т.ч. припинено</i>	19667	21334	24475	28756	31947	35065	78,29
62.02 Консультування з питань інформатизації	32267	33634	36149	38870	41398	43770	35,65
<i>у т.ч. зареєстровано</i>	22761	23497	24904	26263	27826	29254	28,53
<i>у т.ч. припинено</i>	9506	10137	11245	12607	13572	14516	52,70
63.11 Оброблення даних, розміщення інформації на веб-вузлах і пов'язана з ними діяльність	24220	25774	28568	31582	34342	37163	53,44
<i>у т.ч. зареєстровано</i>	16551	17622	19405	20843	22384	24114	45,70
<i>у т.ч. припинено</i>	7669	8152	9163	10739	11958	13049	70,15
Разом 3 основних ІТ КВЕДА	167523	177897	196551	216584	233665	251169	49,93
<i>у т.ч. зареєстровано</i>	130681	138274	151668	164482	176188	188539	44,27
<i>у т.ч. припинено</i>	36842	39623	44883	52102	57477	62630	70,00
Разом інше	4639852	4728996	4839942	4960381	5066223	5160754	11,23
<i>у т.ч. зареєстровано</i>	1681834	1710925	1705981	1712146	1725639	1722599	2,42
<i>у т.ч. припинено</i>	2958018	3018071	3133961	3248235	3340584	3438155	16,23
Разом всього	4807375	4906893	5036493	5176965	5299888	5411923	12,58
<i>у т.ч. зареєстровано</i>	1812515	1849199	1857649	1876628	1901827	1911138	5,44
<i>у т.ч. припинено</i>	2994860	3057694	3178844	3300337	3398061	3500785	16,89

Джерело: складено автором за даними [1].

В рамках існуючого законодавчого регулювання ІТ-сектор може використовувати як спрощену систему оподаткування, так і загальну, співпрацювати як з ФОПами, так і оформлювати штатних працівників в юридичні підприємства. Однак, враховуючи колосальну перевагу ССО і співпраці з ФОПами над іншими формами ведення діяльності, найбільш поширеною схемою стало оформлення ФОПа 3 групи. Податкове навантаження такого працівника складає виключно 5 % з обороту, який був задекларований, та сплата ЄСВ з показника мінімальної зарплати.

Згідно авторської концепції реформування ССО в цілому пропонується підвищити % оподаткування з обороту з 5 до 10, що є дозволить змістити акцент сприйняття ССО від законного методу агресивної податкової мінімізації на інструмент розвитку малого бізнесу та особистого підприємництва. При цьому важливо одночасно спростити та лібералізувати загальну систему оподаткування.

Для ІТ-сектору таке рішення не може вважатися єдино оптимальним, враховуючи специфіку галузі. Варто відзначити, що на цей час фактично відсутні в Україні великі юридичних фірми в галузі ІТ з набраним штатом працівників, а не з сукупністю укладених договорів підряду з масивом ФОПів. Наявна система оподаткування – як спрощена, так і загальна – не створює оптимальних умов для розвитку цієї індустрії. Численні ініціативи уряду та народних депутатів носять антисистемний та хаотичний характер та в основному не підтримуються профільними асоціаціями та експертами.

Тому, на наш погляд, найбільш ефективним рішенням є створення 5 групи спрощеної системи оподаткування для ІТ-сектору, що буде застосовуватися як для ФОПів, так і для юридичних осіб.

Умови авторської концепції запровадження 5 група ФОП виключно для ІТ-індустрії:

- застосовується як до ФОП, так і до юридичних осіб;
- для ФОП умови аналогічні 3 групі без встановлення стелі доходу, а саме 10 % з обороту;
- для юридичних осіб ставка оподаткування 10 % з обороту, база оподаткування згідно формули БО=Дохід-Фонд оплати праці (без встановлення стелі доходу, що дозволяє використовувати 5 групу ССО);
- обов'язкова умова не менше 75 % обороту від надання послуг ІТ;
- запровадження перехідного 3 річного періоду для плавного підняття ставки з нинішнього рівня 5 % до цільового показника 10 % (1 рік – 7,5 %, 2 рік – 9 %, 3 рік – 10 %);

- запровадження 10-річного мораторію на внесення змін до ССО у цій частині.
- У разі реалізації цієї концепції буде досягнуто комплекс позитивних результатів:
- формування великих ІТ-компаній з прозорою структурою власності і можливістю IPO;
- розвиток ІТ-індустрії;
- створення робочих місць з високою заробітною платою;
- стимулювання внутрішнього споживання та додатковий притік валютної виручки в економіку України.

Варто зауважити, що ІТ-спільнота досить негативно відноситься до будь-якого навіть економічно обґрунтованого підвищення оподаткування. Основним їхнім контраргументом є вища соціальна захищеність та краща інфраструктура в країнах з вищими ставками оподаткування, при цьому абсолютно ігнорується, що всі соціальні блага фінансуються з податкових відрахувань, в тому числі з ІТ-сектору. Другим і важливим фактором є ігнорування ІТ-спільнотою факту того, що оподаткування інших галузей на цьому етапі розвитку економіки України є значно вищим.

Для більшої наочності проаналізуємо оподаткування ІТ-фахівця за кордоном – у Німеччині. Одна з найбільш затребуваних професій у Німеччині – це програміст, що заробляє в середньому 5000 євро на місяць бруто. Податкова ставка в Німеччині варіюється від 14 % до 42 %, на яку впливає не тільки розмір зарплати, а й сімейний стан працівника. Також розмір цієї ставки може бути скоректовано на суму вирахування допомоги на дітей, що не підлягає оподаткуванню. Детальний розрахунок оподаткування ІТ-спеціаліста (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок податкового навантаження ІТ-спеціаліста в Німеччині

Показник	Особа, що не перебуває в шлюбі		Особа в шлюбі та з двома дітьми	
	Абсолютне значення, євро	Відносна вага, %	Абсолютне значення, євро	Відносна вага, %
Щомісячний дохід бруто	5000,00	100,00	5000,00	100,00
Прибутковий податок	1023,50	20,47	636,16	12,72
Внесок солідарності з новими федеральними землями	56,29	1,12	16,51	0,33
Відрахування в пенсійний фонд	465,00	9,30	465,00	9,30
Відрахування на страхування на випадок необхідності догляду	389,41	7,79	389,41	7,79
Відрахування на страхування на випадок безробіття	75,00	1,50	75,00	1,50
Загальна сума сплачених податків та відрахувань	2076,68	41,53	1638,50	32,77
Щомісячний прибуток	2923,32	58,47	3361,50	67,23

Джерело: складено автором за даними [2].

Як бачимо з даних вищенаведеної таблиці, податкове навантаження ІТ-спеціаліста в Німеччині є в рази вище за оподаткування українського ІТ-фахівця, досягаючи значення 41,53 %. Додатково варто відзначити, що в цьому розрахунку не враховано церковний податок в розмірі 9 %, що додатково сплачують представники католицької та протестантської громади.

Всі, хто обґрунтовує необхідність збереження нинішнього абсолютно преференційного та несправедливого оподаткування ІТ-індустрії невідповідністю соціальної складової та інфраструктури України рівню економік розвинутих країн, повинні розуміти рівень податкового навантаження в таких економіках. Тому встановлення ставки оподаткування після реформування згідно авторської концепції в 10 % та створення окремої 5 групи ССО для ІТ-сектору є оптимальним балансом інтересів всього суспільства і її окремої складової ІТ-спільноти в сучасних українських реаліях.

Додатково варто проаналізувати співвідношення рівня заробітної плати ІТ до вартості життя та рівня податкового навантаження. Для цього використаємо дані з країн, які користуються найбільшим попитом серед українських програмістів для потенційної та реальної міграції. Для відповідного аналізу згрупуємо дані щодо зарплати, рівня оподаткування та вартості життя (табл. 3).

Відповідно до вищенаведених даних місто Київ впевнено займає 1 місце по співвідношенню доходу-витрати при рівні середньої заробітної плати 2090 дол. США. Цей показник не є найвищим, однак дозволяє ІТ-спеціалістам при інших рівних умовах відчувати себе достатньо забезпеченими. Ці дані в комплексі ще раз підтверджують, що податкова ставка для ІТ-індустрії в Україні практично не має аналогів у світі і є дискримінаційною.

Підняття ставки податку до 10 % згідно авторської концепції реформування та створення окремої 5 групи ССО не тільки не погіршить сприятливі умови, але й дасть додатковий стимул для розвитку цього сектору економіки. На наш погляд, важливий не сам розмір ставки, а справедливість його встановлення

та рівність всіх учасників ринку, що в сукупності забезпечить довгостроковий розвиток як відповідного ІТ-сектору, так і економіки загалом.

Таблиця 3

Співвідношення зарплат програмістів, рівня оподаткування та вартості життя в містах світу

Міста світу / Показник	Чиста зарплата software developer, USD	Оподаткування зарплати, %	Співвідношення доходу до витрат включно з орендою	Витрати на інтернет, USD
Берлін	3886	25,5	2,3	38
Амстердам	3719	40,85	1,4	50
Сан-Франциско	3703	56	0,9	68
Оттава	3540	27,22	2	48
Лондон	3371	32	1,2	42
Вроцлав	2247	18	2	14
Київ	2090	5	2,7	5
Варшава	1989	18	1,6	15
Краків	1607	18	1,5	15
Талін	1280	53	1,1	27

Джерело: складено автором за даними [3–4].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє в повній мірі оцінити можливість реформування спрощеної системи оподаткування через впровадження нової 5 групи для ІТ-сектору.

Особливо важливою є динаміка розвитку ІТ-сектору, що за умови сприятливого законодавчого регулювання в середньостроковому періоді дозволить вивести цю галузь на провідне місце в структурі економіки України. Запропонована концепція вирішує комплекс поставлених завдань, а саме залишає сприятливі умови розвитку ІТ-галузі, стимулює створення великих юридичних підприємств, легалізує взаємовідносини між працівниками, компаніями та регулюючими органами.

Особливо важливим є також факт зміщення акценту сприйняття ССО від законного методу агресивної податкової мінімізації на інструмент розвитку малого бізнесу та особистого підприємництва, що є принципово важливою складовою в контексті майбутнього наукового дослідження, розробки та впровадження великої податкової реформи.

Підсумовуючи, варто зауважити, що вищенаведена авторська концепція не тільки забезпечить сталий економічний розвиток України, а й суттєво зменшить соціальну напруженість у суспільстві та формуватиме позитивну податкову культуру.

Література:

1. Відкриті дані щодо фізичних осіб-підприємців за 2018–2020 рр. (Міністерства Юстиції України). URL: <https://data.gov.ua/dataset/1c7f3815-3259-45e0-bdf1-64dca07ddc10> (дата звернення: 01.11.2020).

Vidkryti dani shchodo fizychnykh osib-pidpriyemtsiv za 2018-2020 rr. (Ministerstva Yustytysii Ukrainy) [Open data on individual entrepreneurs for 2018-2020 (Ministry of Justice of Ukraine)] < <https://data.gov.ua/dataset/1c7f3815-3259-45e0-bdf1-64dca07ddc10>.> [in Ukrainian] (01 november 2020).

2. Скільки податків платять громадяни Німеччини: шокуюча інфографіка (Інтернет-ресурс «Obozrevatel»). URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/business-and-finance/skilki-podatktiv-platyat-gromadyani-nimechchini-shokuyucha-infografika.htm> (дата звернення: 01.11.2020).

Skilky podatktiv platiat hromadyani Nimechchynu: shokuiucha infografika (Internet resurs “Obozrevatel”) [How much taxes do German citizens pay: shocking infographics (Internet resource “Obozrevatel”)] < <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/business-and-finance/skilki-podatktiv-platyat-gromadyani-nimechchini-shokuyucha-infografika.htm>.> [in Ukrainian] (01 november 2020).

3. В яких країнах «айтівціям» краще і де там місце України: порівняння податків і вартості життя (Інтернет-ресурс «Українська правда»). URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/10/664932/> (дата звернення: 01.11.2020).

V yakykh krainakh “aitivtsiam” krashe i de tam mistse Ukrainy: porivniannia podatktiv i vartosti zhyttia (Internet resurs “Ukrainska pravda”) [In which countries are IT better and where is Ukraine’s place: comparison of taxes and cost of living (Ukrainian Pravda Internet resource)] < <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/10/664932/>.> [in Ukrainian] (01 november 2020).

4. В каких странах и городах разработчики зарабатывают больше, если учесть налоги и стоимость жизни? (Інтернет-ресурс «Habr»). URL: https://habr.com/ru/company/habr_career/blog/479688/ (дата звернення: 01.11.2020).

V kakykh stranakh y horodakh razrabotchyky zarabatyvaiut bolshe, esly uchest nalozy y stoymost zhyzny? (Internet resurs “Habr”) [In which countries and cities do developers earn more when taxes and cost of living are taken into account? (Habr Internet resource)] < https://habr.com/ru/company/habr_career/blog/479688/.> [in Russian] (01 november 2020).

Отримано: 09 листопада 2020 р.

Прорецензовано: 01 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 06 грудня 2020 р.

e-mail: mhantsyak@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-80-85

Ганцяк М. О. Ринок державного боргу та інструменти фінансування дефіциту бюджету. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 80–85.

УДК: 336.27

JEL-класифікація: H63, H68

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-6136-3193

Ганцяк Михайло Олегович,*аспірант 2-го року навчання Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки*

РИНОК ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ТА ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ

У статті розглянуто проблематику визначення місця ринку державного боргу на фінансовому ринку та інструментів фінансування дефіциту бюджету. Обґрунтовується необхідність доповнення класифікаційних ознак для сегментації фінансового ринку у частині доповнення ознакою «ціль учасників ринку». Обґрунтовується цільова роль ринку державного боргу у залученні фінансових ресурсів для покриття дефіциту державного бюджету. Запропоновано структуру ринку державного боргу та визначено авторське поняття ринку державного боргу.

Ключові слова: боргові зобов'язання, державний борг, фінансовий ринок, ринок цінних паперів, ринок державного боргу.

Ганцяк Михаил Олегович,*аспірант 2-го года обучения Государственного научно-исследовательского института информатизации и моделирования экономики*

РЫНОК ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА И ИНСТРУМЕНТЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ДЕФИЦИТА БЮДЖЕТА

В статье рассмотрена проблематика определения места рынка государственного долга на финансовом рынке и инструментов финансирования дефицита бюджета. Обосновывается необходимость дополнения классификационных признаков для сегментации финансового рынка в части дополнения «цель участников рынка». Обосновывается целевая роль рынка государственного долга в привлечении финансовых ресурсов для покрытия дефицита государственного бюджета. Предложена структура рынка государственного долга и определено авторское понятие рынка государственного долга.

Ключевые слова: долговые обязательства, государственный долг, финансовый рынок, рынок ценных бумаг, рынок государственного долга.

Mykhailo Hantsiak,*PhD Student, State Research Institute for Informatization and Economic Modeling*

PUBLIC DEBT MARKET AND BUDGET DEFICIT FINANCING TOOLS

The purpose of the study is to substantiate the need to determine the essence and place of the public debt market in the financial market. Achievement is ensured by the implementation of tasks: systematization of views of domestic and foreign scientists on the essence of the place of public debt in the classification system of financial market segments; study of the structure of the financial market in terms of segments that ensure the implementation of debt financing of public debts; development of a theoretical approach to the structure of the public debt market.

The article considers and systematizes the views of scientists concerning the place of the state mortgage market in the financial market. The article substantiates the need to supplement the classification features for financial market segmentation in terms of complementing the target of market participants and identifying segments: the market for attracting financial resources to cover the state budget deficit (public debt market); the market for attracting financial resources to increase private capital. The concept of the public debt market is defined and its structure is proposed in general and detailed form. In general, the structure of the public debt market covers the debt securities market and the external credit market.

The government debt securities market is a segment of the securities market, which in turn can also be classified. The same can be said about the external segment of the credit market. However, if the government debt securities market is fully owned by the public debt market, then the external segment of the credit market is only partially owned. The detailed structure of the public debt market is also presented.

Conclusions are drawn and the directions of further scientific research in this direction are indicated.

Key words: debt obligations, public debt, financial market, securities market, public debt market.

Постановка проблеми. Процес залучення фінансових ресурсів для фінансування потреб дефіцитних бюджетів може відбуватися 4 шляхами, зокрема це: позики на ринку державного боргу, сплачені до бюджету податки та збори, емісія грошових знаків та їх аналогів, а також продаж державного майна. Ознаки ринкового залучення притаманні першому способу, попри існування окремих особливостей, що відрізняють процес залучення фінансових ресурсів на ринку державного боргу від процесу залучення фінансових ресурсів на кредитному ринку. Виникає об'єктивна потреба обґрунтування необхідності виокремлення сегменту фінансового ринку, який обслуговує залучення фінансових ресурсів для покриття державних дефіцитів та зумовлює виникнення та нарощення державного боргу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні науковці постійно вивчають проблеми управління державним боргом та зосереджують свої дослідження вивченню різних питань, що стосуються ринкового фінансування державного боргу, обігу і погашення державних боргових інструментів. У цьому контексті вирізняються праці О. І. Барановського, Т. П. Богдан, О. О. Борзенко, О. П. Заруцької, В. В. Корнеєва, Г. В. Кучер, І. О. Лютого, Т. В. Паєнтко, Ю. В. Пасічника, О. І. Петренко, Н. В. Приказюк, О. Д. Рожко та ін.

Втім, потребують уточнення питання щодо визначення сутності та місця ринку державного боргу у сучасній архітектурі фінансового ринку.

Мета і завдання дослідження: поглибити розуміння сутності та структури ринку державного боргу як частини фінансового ринку. Завдання зумовлюються метою, серед них: систематизація поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців щодо сутності місця державного боргу в сегментах фінансового ринку; вивчення структури фінансового ринку в частині сегментів, які забезпечують реалізації боргового фінансування державних боргів; розробка теоретичного підходу щодо структури ринку державного боргу.

Виклад основного матеріалу. Державний борг виникає внаслідок наявності бюджетного дефіциту та необхідності його фінансування у системі державних фінансів. Розбалансування обсягів доходів і видатків державного бюджету потребує їх врівноваження, чим і викликаються потреби фінансування бюджетного дефіциту.

Основним способом фінансування дефіциту державного бюджету є державний борг. Розглядаючи способи фінансування дефіциту державного бюджету, Т. В. Паєнтко розділяє залучення ресурсів на фінансовому ринку та державні позики, а також підкреслює, що варіант залучення коштів на фінансовому ринку має менше недоліків, ніж інші шляхи усунення бюджетного дефіциту, оскільки можна залучити кошти на ринкових умовах [1]. Проте, цей спосіб не позбавлений недоліків. Зокрема, на думку автора, це проявляється у тому, що формується борговий тягар, обслуговування якого і погашення передається наступним урядам.

Трактування сутності поняття «державний борг» міститься у Бюджетному кодексі України, де відзначається, що державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [2]. Позиція Міністерства фінансів України фокусує акценти на ключових ознаках класифікації державного боргу: строк погашення, тип боргового інструменту, ринок запозичення, валюта запозичення, тип відсоткової ставки (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація державного та гарантованого державою боргу

За строком погашення	За типом боргового інструменту	За ринком запозичення	За валютою запозичення	За типом відсоткової ставки
короткострокові;	кредити; цінні папери	внутрішній борг; зовнішній борг	в національній валюті; в іноземній валюті	з плаваючою відсотковою ставкою;
середньострокові;				з фіксованою відсотковою ставкою
довгострокові				

Джерело: побудовано автором за даними [3].

Розглядаючи структуру фінансового ринку, науковці виокремлюють складові (сегменти) ринки, які, в свою чергу, поділяють на субсегменти. В системі такої класифікації є місце ринку державних цінних паперів, у складі якого функціонує ринок державних боргових цінних паперів. Для обґрунтування необхідності виокремлення такого сегменту фінансового ринку, як ринок державного боргу, слід розглянути існуючі підходи.

В. В. Корнеєв, досліджуючи стійкість та класифікацію фінансових ринків, виокремлює низку їх класифікаційних ознак. Серед них в контексті акцентування важливості ринку державного боргу в системі ринків

звертається увага на ознаки «характеристика емітента» та «характеристика видів фінансових інструментів». За ознакою «характеристика емітента» і виокремлюється ринок державних фінансових активів. При цьому зазначається, що держава як емітент виходить на ринок з грошовими інтервенціями і випускає боргові зобов'язання у формі облігацій та інших інструментів [4]. Проте, переважно, як і підкреслює науковець, на вітчизняному ринку державних фінансових активів домінують боргові інструменти. В цьому руслі цей сегмент повністю заповнює ринок державного боргу, адже отримані від продажу емітованих державною фінансових інструментів кошти спрямовуються на фінансування бюджетного дефіциту і вбудовуються у його балансову структуру. Проте, класифікаційна ознака «характеристика видів фінансових інструментів» якраз і підкреслюється виокремленням сегменту ринку інструментів боргу. Фактично, за кожною класифікаційною ознакою ринок державного боргу органічно вписується у систему розподілу сегментів.

Між деякими структурними елементами світового фінансового ринку не можна провести чіткої межі. В його структурі тісне переплетіння та взаємозв'язок ринків є настільки сильними, що відокремлення чи визначення меж між ними є доволі умовним. Такі ж висновки можна робити з огляду на можливість виокремлення ринку державного боргу, який одночасно охоплює різні сегменти фінансового ринку. Проте, весь ринок державного боргу перебуває у межах боргового сегменту. При цьому, як наголошує Ю. В. Пасічник, важливими та актуальними є питання впливу ринку державного боргу не лише на фінансовий ринок, а й на економічне зростання в цілому [5]. Подібної точки зору дотримуються О. Д. Рожко [6] і А. О. Ходжаян [7].

Міжнародний ринок боргових зобов'язань цікавий з точки зору оцінювання строковості обігу фінансових інструментів. Різномісність обігу державних зобов'язань до їх погашення в значній мірі визначає стратегії держави як суверенного позичальника. На міжнародному ринку боргових зобов'язань обертаються як короткострокові боргові зобов'язання (з терміном погашення до 1 року), так і довгострокові боргові зобов'язання (термін погашення понад 1 рік).

Досліджуючи структуру міжнародного ринку боргових зобов'язань, О. О. Борзенко виокремлює конкретні їх види. Зокрема, це державний борг, тобто боргові зобов'язання центральних або місцевих органів влади; гарантований державою борг приватних фірм; приватний борг, не гарантований державою [8, с. 91]. У цьому контексті О. О. Борзенко ототожнює ринок державного боргу із певним сегментом фінансового ринку, де ціллю є залучення фінансових ресурсів для покриття дефіциту державного бюджету. При цьому ринок державного боргу займає ряд сегментів фінансового ринку, виходячи із різних класифікаційних ознак. Для виокремлення сегменту державного боргу варто зауважити, що держава як учасник ринку має особливу ціль – запозичення необхідних ресурсів на фінансовому ринку. В рамках класифікаційної ознаки «ціль учасників ринку» виокремлюються: ринок запозичення фінансових ресурсів для покриття дефіциту державного бюджету (ринок державного боргу); ринок запозичення фінансових ресурсів для інших цілей.

Вважаємо за необхідне обґрунтувати присутність ринку державного боргу в структурі сегментів фінансового ринку. З огляду на те, що більша частина ринку державного боргу позиціонується в межах ринку цінних паперів (фондового ринку) зосередимо увагу на ньому.

Н. В. Приказюк відзначає, що ринок державних цінних паперів являє собою важливу складову фінансового ринку будь-якої країни та наголошує, що уряди розвинутих країн використовують випуск державних цінних паперів як неемісійне джерело для фінансування дефіциту державного бюджету. У більшості країн провідну роль у загальній структурі державного боргу відіграють внутрішні державні цінні папери, які не становлять загрози їх економічній незалежності [9, с. 74].

Досліджуючи ринок державних цінних паперів, О. І. Петренко підкреслює, що подібно до компаній уряд може залучати кошти за рахунок продажу різних видів цінних паперів інвесторам. Але при цьому автор досліджує не лише боргові цінні папери, а й приватизаційні. В Україні існують такі види боргових державних цінних паперів [10, с. 17–18]:

- 1) облігації внутрішніх державних позик України (ОВДП);
- 2) облігації зовнішніх державних позик України (ОЗДП);
- 3) цільові облігації внутрішніх державних позик України (ЦОВДП);
- 4) казначейські зобов'язання України (КЗ).

Підкреслимо, що їх емісія та реалізація призводять до утворення і зростання державного боргу. Досліджуючи ціноутворення на ринку ОВДП, О. П. Заруцька виокремлює ринок державних цінних паперів (ДЦП) та відзначає, що його структура в умовах фінансово-економічної кризи зазнала кардинальних змін [11, с. 75]. Зміни полягають у зміщенні часток інвесторів в державні боргові інструменти, або ж структура пропозиції державних боргових інструментів.

Отже, сутнісно ринок державного боргу – це частина фінансового ринку з притаманними економічними відносинами між постачальниками і позичальниками ресурсів, де взаємопов'язані фінансові інструменти з фіксованою дохідністю забезпечують запозичення необхідних фінансових ресурсів для покриття дефіциту державного бюджету.

Структура ринку державного боргу за резидентністю і видами фінансових інструментів підрозділяється на два субсегменти: внутрішній ринок боргових цінних паперів та зовнішній кредитний ринок (рис. 1). Проте, якщо ринок державних боргових цінних паперів повністю асимілюється як частина ринку державного боргу, то зовнішній сегмент кредитного ринку лише частково. Це пояснюється можливістю залучення кредитних ресурсів на зовнішньому ринку не лише для фінансування потреб держави, а також включає і фінансування потреб суб'єктів господарювання.

На зовнішньому кредитному ринку держави як суверені позичальники в особі урядів здійснюють запозичення у міжнародних фінансових організацій чи інших урядів. Важливими зовнішніми кредиторами України є Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) та Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Японське агентство міжнародного співробітництва та Кредитна установа для відбудови (KfW).

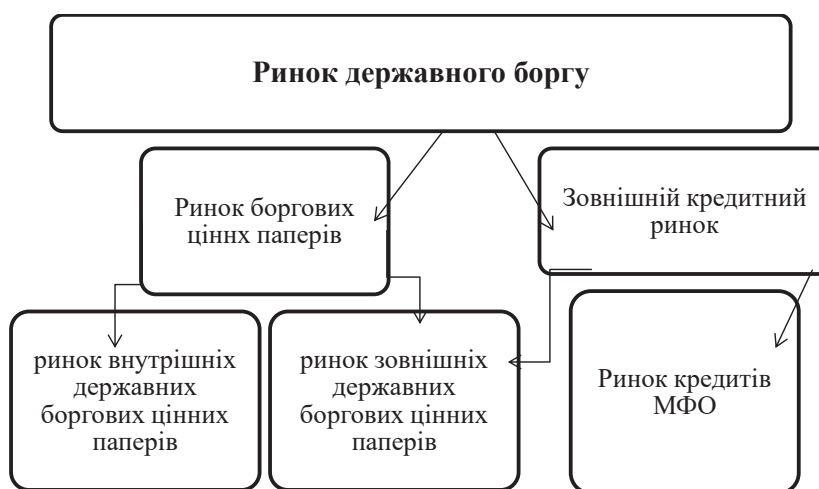


Рис. 2. Структура ринку державного боргу

Джерело: побудовано автором.

На внутрішньому ринку залучення фінансових ресурсів у вигляді позик та кредитів в сучасному світі майже не використовується. Для внутрішніх позик та кредитів така форма використовується при наданні фінансових ресурсів уряду від національного банку або ж для фінансування місцевих органів влади.

Станом на 30 вересня 2020 р. державний та гарантований державою борг України становив 2345,61 млрд грн, або 82,89 млрд дол. США, в тому числі державний та гарантований державою зовнішній борг – 1443,12 млрд грн (61,52 % від загальної суми державного та гарантованого державою боргу), або 51,00 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 902,49 млрд грн (38,48 %), або 31,89 млрд дол. США [12].

Характерною рисою державного боргу України є хронічне переважання зовнішніх запозичень над внутрішніми. Хоча спостерігається позитивна тенденція зменшення частки зовнішнього боргу. У 2019 р. зовнішня заборгованість України становила 1165,25 млрд грн, що склало 58,5 % усієї заборгованості. У порівнянні із 2015 р., коли зовнішні борги склали 1042,72 млрд грн, що становить 66,3 %, ситуація дещо налагодилась. Значна перевага зовнішньої заборгованості перед внутрішньою, окрім боргового навантаження, створює додаткові ризики.

Існує взаємозв'язок між рівнем розвитку економіки та часткою кредитів та позик у структурі державного боргу. Кредити та позики в сучасний час в більшій мірі прийнятні для найбільш слабозрозвинених країн світу. При цьому фахівці Світового банку, говорячи про ліквідність внутрішнього боргового ринку певної країни, відзначають, що створення високоліквідних автономних ринків, які будуть грати основну роль в перерозподілі ресурсів, виявились ілюзорними фактично у всіх країнах [13].

Проте, дослідження науковців вказують на відсутність залежності між структурою ринку державного боргу та іншими макроекономічними параметрами. Так, вивчаючи значний масив країн із економіками,

що формуються, та структуру їх боргів, К. Форсленд, Л. Ліма, У. Паніза підкреслюють отримання неочікуваних результатів: 1) незважаючи на наявність досліджень, де прослідковуються закономірності в структурі боргових ринків, великий набір контрольних змінних відіграє обмежену роль в поясненні відмінностей в структурі державного боргу; 2) інфляційна історія не робить статистично значущого впливу на склад державного боргу. Роль державного контролю в управлінні державним боргом має важливе значення. В країнах з низьким і середнім рівнем доходів при застосуванні контролю за рухом капіталу виявлено, що інфляційна історія робить негативний і статистично значущий вплив на частку внутрішнього боргу. Це свідчить про те, що контроль за рухом капіталу чинить негативний вплив на розвиток внутрішнього боргового ринку в країнах, що характеризуються високим рівнем довіри до політики, але може сприяти розвитку внутрішнього ринку облігацій в країнах, що характеризуються низьким рівнем довіри до політики [14, с. 208].

Інші дослідження (Дж. Бургер, Ф. Варнок) вказують на те, що частка внутрішнього ринку в структурі ринку державного боргу залежить від групи факторів. Так, низька інфляція, верховенство закону і розмір країни позитивно корелює з розвитком внутрішнього ринку державних облігацій, а бюджетний баланс та зростання ВВП негативно корелює з розміром ринку державних облігацій [15]. До інших факторів, що впливають на величину внутрішнього ринку державного боргу, Е. Боренстейн з колегами відносять відкритість торгівлі, загальний державний борг, інституційну якість, відсутність контролю над рухом капіталів і наявність приватного пенсійного забезпечення [16].

Найбільшим за обсягами ринком державних боргових цінних паперів із збереженням значної частки зовнішнього ринку є Сполучені Штати Америки (США). Другим за обсягом є ринок Японії, проте, на відміну від ринку США, частка зовнішнього ринку є не значною. Проблеми надмірного боргового навантаження та високих ризиків державного боргу, на думку багатьох експертів, набули критичного характеру [17]. З огляду на те, що ринок цінних паперів України сфокусований на забезпеченні обігу державних боргових інструментів [18], питання визначення місця ринку державного боргу на фінансовому ринку постійно актуалізується залежно від стану бюджетних періодів та кон'юнктурних обставин. Особливістю вивчення цього ринку є інструментальне фокусування вибору тих чи інших боргових інструментів, де ставка запозичення і дюрація їх обігу до погашення боргу визначають характеристики фінансової стійкості держави та її економічну безпеку.

Висновки. Таким чином, ринок державного боргу займає важливе і особливе місце у структурі фінансового ринку. Ринок державного боргу є сегментом фінансового ринку, де залучення необхідних фінансових ресурсів здійснюється для фінансування дефіциту державного бюджету. Належне функціонування цього ринку потребує формування і реалізації відповідної боргової політики держави, де дотримання національних інтересів повинно стати основою відносин (за можливості – рівнозважених) між кредиторами і позичальниками. Подальші наукові дослідження полягають в оцінці безпекових параметрів функціонування ринку державного боргу.

Література:

1. Паєнтко Т. В. Інституціональна природа дефіциту бюджету та державного боргу в Україні. *Економіка промисловості*. 2013. № 1–2 (61–62). С. 181–187.
2. Paientko T. V. (2013). Instytutsionalna pryroda defitsytu biudzhetu ta derzhavnoho borhu v Ukraini [Institutional nature of the budget deficit and public debt in Ukraine]. *Ekonomika promyslovosti*. [Industrial Economics], 1-2, 181-187. [in Ukrainian].
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20130101/find?text=%C4%E5%F0%E6%E0%E2%ED%E8%E9+%E1%EE%F0%E3> (дата звернення: 10.10. 2020).
4. Bjudzhetniy kodeks Ukraini [Budget Code of Ukraine]. 08.07.2010 № 2456-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20130101/find?text=%C4%E5%F0%E6%E0%E2%ED%E8%E9+%E1%EE%F0%E3>. [in Ukrainian]. (10 zhovten' 2020).
5. Стратегія та програма управління державним боргом: Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg_osn_inf (дата звернення: 10.10.2020).
6. Strategija ta programa upravlinnja derzhavnim borgom: Ministerstvo finansiv Ukraini. [Public debt management strategy and program: Ministry of Finance of Ukraine]. URL: https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg_osn_inf. [in Ukrainian]. (10 zhovten' 2020).
7. Корнеев В. В. Фінансові спекуляції та стійкість економічних систем. *Економіка і прогнозування*. 2008. № 2. С. 26.
8. Korneev V. V. (2008) Finansovi spekuljaciï ta stijkist' ekonomichnih sistem [Financial speculation and the sustainability of economic systems]. *Ekonomika i prognozuvannja*. [Economics and forecasting], 2, 26. [in Ukrainian].
9. Пасічник Ю. В. Вплив державного боргу на економічне зростання в країнах Вишеградської групи. *Економічний вісник*. 2019. № 3. С. 189–203.

Pasichnyk Yu. V. (2019). Vplyv derzhavnogo borhu na ekonomichne zrostannya v krayinax Vyshhegradskoyi grupy. [The impact of public debt on economic growth in the countries of the Visegrad group]. *Ekonomichnyj visnyk*. [Economic Bulletin]. 3, 189-203. [In English].

6. Рожко О. Д. Державний борг у забезпеченні економічного зростання. *Фінанси України*. 2003. № 1. С. 83-84.

Rozhko O. D. (2003) Derzhavniy borh u zabezpechenni ekonomichnogo zrostannja [Public debt in ensuring economic growth]. *Finansi Ukraini* [Finance of Ukraine], 1, 83-84. [in Ukrainian].

7. Ходжаян А. О. Боргова політика та її роль у забезпеченні макроекономічної стабільності. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 2. С. 224.

Hodzhaian A. O. (2010) Borgova politika ta її rol' u zabezpechenni makroekonomichnoї stabil'nosti [Debt policy and its role in ensuring macroeconomic stability]. *Aktual'ni problemi ekonomiki* [Actual problems of the economy], 2, 224. [in Ukrainian].

8. Борзенко О. О. Структурні деформації на світових фінансових ринках після 1990-х років : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 448 с.

Borzenko O. O. (2019). *Strukturni deformatsii na svitovykh finansovykh ryunkakh pislia 1990-kh rokiv: monohrafiia* [Structural deformations in global financial markets after the 1990s: Monograph]. Vinnytsia: TOV «TVORY». [in Ukrainian].

9. Приказюк Н. В., Моташко Т. П. Ринок державних цінних паперів: світовий досвід та вітчизняні реалії. *Фінанси України*. 2009. № 2. С. 73-81.

Prykaziuk N. V., Motashko T. P. (2009). Rynok derzhavnykh tsinnykh paperiv: svitovyi dosvid ta vitchyzniani realii [Government securities market: world experience and domestic realities]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine], 2, 73-81. [in Ukrainian].

10. Петренко О. І. Ринок державних цінних паперів: закономірності, проблеми та перспективи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 15. С. 18-24.

Petrenko O. I. (2013). Rynok derzhavnykh tsinnykh paperiv: zakonornosti, problemy ta perspektyvy [Government securities market: patterns, problems, and prospects]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investment: practice and experience], 15, 18-24. [in Ukrainian].

11. Заруцька О. П. Облігації внутрішніх державних позик в Україні: особливості ціноутворення в умовах недосконалої ринку. *Український соціум*. 2018. № 1 (64). С. 74-94.

Zarutska O. P. (2018). Oblihatsii vnutrishnikh derzhavnykh pozyk v Ukraini: osoblyvosti tsinoutvorennia v umovakh nedoskonalooho rynku [Domestic government loan bonds in Ukraine: pricing features in an imperfect market]. *Ukrainskyi sotsium* [Ukrainian society], 1(64), 74-94. [in Ukrainian].

12. Державний борг та гарантований державою борг: Боргова статистика Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavniy-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (дата звернення: 10.10. 2020).

Derzhavniy borh ta garantovaniy derzhavoju borg: Borgova statistika Ministerstva finansiv Ukraini. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavniy-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg>. [in Ukrainian]. (10 zhovten' 2020).

13. Глобализация и национальные финансовые системы / под ред. Дж. А. Хансона, П. Хонохана, Дж. Манджони; пер. с англ. Москва : Издательство «Весь Мир», 2005. С. 155.

Globalizacija i nacional'nye finansovye sistemy [Globalization and national financial systems]. Pod red. Dzh. A. Hansona, P. Honohana, Dzh. Mandzhoni (per. s angl). M.: Izdatel'stvo «Ves' Mir». [In Russian].

14. Kristine Forslund, Lylia Limab, Ugo Panizza The determinants of the composition of public debt in developing and emerging market countries. *Review of Development Finance*. №1. 2011. P. 207-222.

Kristine Forslund, Lylia Limab, Ugo Panizza (2011) The determinants of the composition of public debt in developing and emerging market countries. *Review of Development Finance*. 1, 207-222. [In English].

15. Burger John, Warnock Francis. Local currency bond markets. *IMF Staff Papers*, vol. 53, 2006. P.133-146.

Burger John, Warnock Francis (2006). Local currency bond markets. *IMF Staff Papers*, 53, 133-146. [In English].

16. Eduardo Borensztein, Kevin Cowan, Barry Eichengreen and Ugo Panizza Bond Markets in Latin America: On the Verge of a Big Bang?, Cambridge: MIT Press, MA (2008). 320 pp.

Eduardo Borensztein, Kevin Cowan, Barry Eichengreen and Ugo Panizza (2008), Bond Markets in Latin America: On the Verge of a Big Bang?, Cambridge: MIT Press, MA, 320. [In English].

17. Богдан Т. П. Стратегічне управління державним боргом в умовах нестійкої боргової позиції. *Фінанси України*. 2018. № 4. С. 75-92.

Bogdan T. P. (2018) Strategichne upravlinnya derzhavny'm borgom v umovakh nestijkoyi borgovoyi pozy'ciyi [Strategic public debt management under the unsustainable debt position]. *Finansy`Ukrayiny* [Finance of Ukraine]. 4, 75-92. [in Ukrainian].

18. Вергелюк Ю. Ю., Ганцяк М. О. Варіативність «ефекту витіснення» на ринку Державного боргу України. *Gesellschaftsrechtliche transformationen von wirtschaftlichen systemen in den zeiten der neo-industrialisierung : collective monograph ; herausgegeben vom Pasichnyk Yu. Nuremberg, Germany Verlag SWG imex GmbH, 2020. P. 46-54.*

Vergeljuk Ju. Ju., Gancjak M. O. (2020) Variativnist' «efektu vitisnennja» na rinku Derzhavnogo borhu Ukraini. [Variability of the “crowding-out effect” in the ukrainian public debt market]. *Gesellschaftsrechtliche transformationen von wirtschaftlichen systemen in den zeiten der neo-industrialisierung : collective monograph ; herausgegeben vom Pasichnyk Yu. Nuremberg, Germany Verlag SWG imex GmbH, P. 46-54.* [in Ukrainian].



Отримано: 21 листопада 2020 р.

Прорецензовано: 02 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 09 грудня 2020 р.

e-mail: movsvetlana@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-86-93

Мовчун С. В. Розвиток гендерної компоненти в системі пенсійного забезпечення в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 86–93.

УДК: 336.368.914

JEL-класифікація: H55, G23

ORSID ідентифікатор: 0000-0001-8268-8985

Мовчун Світлана Вікторівна,*науковий співробітник відділу дослідження прямого оподаткування Науково-дослідного інституту фіскальної політики
Університету державної фіскальної служби України***РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ КОМПОНЕНТИ
В СИСТЕМІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

У статті встановлено гендерні невідповідності діючої пенсійної системи в Україні порівняно з країнами ЄС. На основі з'ясування сутності гендерного бюджетування доведено доцільність вдосконалення вітчизняної пенсійної системи шляхом розвитку її гендерної складової. Це не лише сприятиме розв'язанню завдання належного соціального захисту, а й слугуватиме важливим підґрунтям нарощування інвестиційного потенціалу країни.

Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, гендерна компонента, гендерні відмінності.

Мовчун Светлана Викторовна,*научный сотрудник отдела прямого налогообложения
Научно-исследовательского института фискальной политики
Университета государственной фискальной службы Украины***РАЗВИТИЕ ГЕНДЕРНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ
В СИСТЕМЕ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В УКРАИНЕ**

В статье установлены гендерные несоответствия действующей пенсионной системы в Украине по сравнению со странами ЕС. На основе выяснения сущности гендерного бюджетирования доказана целесообразность совершенствования отечественной пенсионной системы путем развития ее гендерной составляющей. Это не только будет способствовать решению задачи надлежащей социальной защиты, но и будет служить важной основой наращивания инвестиционного потенциала страны.

Ключевые слова: пенсионная система, негосударственное пенсионное обеспечение, гендерная компонента, гендерные различия.

Svetlana Movchun,*researcher of the direct taxation research department
of the Research Institute of Fiscal Policy University of the State Fiscal Service of Ukraine***DEVELOPMENT OF THE GENDER COMPONENT
IN THE PENSION SYSTEM IN UKRAINE**

According to estimates of the demographic situation in Ukraine and in the world as a whole, the majority of elderly people are women, which is one of the aspects of gender characteristics. At the same time, at the age of women, they face problems, inappropriate for men, in almost all spheres of life, including employment and retirement. In this context, the spread of feminization of poverty among older age groups encourages the reform of the pension system in order to achieve its gender neutrality.

The article identifies gender inconsistencies in the modern pension system of Ukraine compared to EU countries. Based on the elucidation of the essence of gender budgeting, the expediency of improving the domestic pension system by developing its gender component has been proved. This will not only help solve the problem of proper social protection, but will also serve as an important basis for building the country's investment potential.

Key words: pension system, private pension provision, gender component, gender differences.

Постановка проблеми. Об'єктивною реальністю сьогодення є проблематика пенсійного забезпечення, яка в багатьох країнах постала в ряду основних обмежуючих чинників розвитку соціально-еконо-

мічних відносин, а тому перетворилася в одне із пріоритетних завдань, вирішення якого значною мірою визначає успішність всього процесу соціалізації світового суспільного розвитку.

В наукових колах не лише розвинених, але і країн з перехідною економікою, значну увагу привертає до себе з'ясування гендерних аспектів постаріння населення. Практично в усіх регіонах світу більшість осіб похилого віку становлять жінки, які в міру старіння стикаються з іншими, ніж чоловіки, проблемами в усіх сферах життя, включаючи трудову діяльність та пенсійне забезпечення [2, с. 55–63].

У цьому контексті дослідження гендерних проблем пенсійного забезпечення, що виникли в процесі реформування пенсійних систем, призводить до розвитку дискусій щодо їх гендерної нейтральності. Специфіка цих проблем зумовлюється поширенням фемінізації бідності у старших вікових групах, а це говорить про те, що більшість з аспектів пенсійних систем мають диференційований вплив на чоловіків і жінок [2]. Зважаючи на зазначене, очевидним є те, що сьогодні існує велика необхідність збору, використання і розповсюдження даних, які б відображали сучасну картину умов життя як чоловіків, так і жінок у соціумі, тобто враховуючи розподіл по гендеру. Адже один із основних критеріїв рівня розвитку будь-якої країни визначається станом людського розвитку, у тому числі непрацездатних та економічно неактивних.

В Україні дослідження гендерних відмінностей серед осіб похилого віку набуло особливої актуальності, оскільки країна переживає демографічну кризу в поєднанні з прискореним постарінням населення, а також військовими діями на Сході країни, що забирають життя активного, працездатного населення репродуктивного віку, а також збільшує кількість інвалідів, особливо чоловічої статі. Звідси в країні повинна бути постійно підвищена увага до посилення соціальної спрямованості економічних систем та адекватного реагування держави на формування якісних соціальних стандартів для усіх громадян з урахуванням гендерного підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розробці теоретичних аспектів гендерної політики та визначення шляхів її реалізації належать М. Баксаковій, Г. Герасеменко, В. Герасименку, Л. Кобелянській, О. Линдюк, Е. Лібановій, О. Макаровій, Т. Мельник та іншим науковцям. Визначальними практичними аспектами запровадження гендерного компонента в пенсійному забезпеченні України є Проекти USAID, аналітичні записки та звіти центру Розумкова.

Відаючи належне внеску вчених у розвиток визначеної проблематики, слід зазначити, що дослідження процесів формування соціально-демографічної політики в контексті постаріння населення і реформування пенсійної системи, що має особливості її прояву у специфічних сферах фінансових відносин, продовжує залишатися фрагментарним. Це пов'язано, насамперед, із недостатнім дослідженням гендерних аспектів цих проблем і потребою більш глибокого аналізу формування фінансової складової пенсійного забезпечення з урахуванням сукупності таких факторів: демографічні (народжуваність, смертність, міграція); охорона здоров'я (збільшення чисельності людей з інвалідністю); диференціація в оплаті праці жінок і чоловіків (жінки, у порівнянні з чоловіками, отримують меншу заробітну плату); зростання кількості дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування.

Зростання потреби у формуванні цілісного уявлення про фінансову складову пенсійного забезпечення з урахуванням гендерного компонента в умовах постійного дефіциту коштів у Пенсійному фонді України з теоретичних і практичних міркувань зумовили актуальність обраної теми дослідження, визначили його мету та завдання.

Мета статті: з'ясувати сутність гендерного бюджетування та підвищити його роль в удосконаленні системи пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно оцінок демографічної ситуації як в Україні, так і у світі загалом, більшість осіб похилого віку становлять жінки, що становить один із аспектів її гендерної характеристики. Водночас жінки в міру старіння стикаються з іншими, ніж чоловіки, проблемами майже у всіх сферах життя, включаючи трудову діяльність та пенсійне забезпечення. У цьому контексті поширення фемінізації бідності у старших вікових групах спонукає реформувати пенсійну систему задля досягнення її гендерної нейтральності.

Характерна системі пенсійного забезпечення в Україні асиметрія потребує вдосконалення механізмів формування й реалізації державної гендерної політики на всіх рівнях влади. При цьому, як зазначає О. Линдюк у своїй праці «Гендерні підходи у сфері пенсійного забезпечення державних службовців», «гендерна асиметрія формується під впливом факторів, серед яких:

1) фактори, пов'язані із особливостями побудови пенсійної системи, коли схеми і механізми функціонування цієї системи хоча б частково були диференційовані для чоловіків та жінок. Як правило, ціллю такої диференціації є спроба за допомогою пенсійної системи нівелювати відмінності гендерних ролей у трудовій та сімейно-побутовій сферах;

2) фактори, що ззовні впливають на пенсійну систему: демографічні процеси, гендерні ролі чоловіків і жінок у тих сферах життєдіяльності, які безпосередньо пов'язані з пенсійною системою через механізми збирання пенсійних внесків та формування пенсійних виплат» [1].

У цьому контексті зазначені фактори в системі державної служби можуть впливати як на користь чоловіків, так і на користь жінок, а у випадку спільних дій можуть як посилювати, так і послаблювати її [1].

Дещо по-іншому викладає свою думку Г. Герасименко щодо гендерних відмінностей пенсійної системи в Україні. Він вважає, що «...усі дослідження пенсійного реформування на основі гендерного підходу умовно можуть бути розподілені на два напрями. У рамках першого з них обґрунтовується необхідність реформування пенсійних систем з урахуванням внеску жінок до економічного розвитку у вигляді неоплачуваної домашньої праці. У рамках другого – аналізуються гендерні невідповідності пенсійних системі пошук шляхів їх вдосконалення з огляду на різні гендерні ролі чоловіків і жінок» [2, с. 55–63]. Також при цьому досліджуються особливості пенсійних систем в окремих країнах, які закріплюють нерівні можливості чоловіків і жінок щодо пенсійного забезпечення, а саме: 1) спеціальні правила, що перешкоджають доступу деяких категорій жінок до системи пенсійного забезпечення (наприклад, зайнятих неповний робочий час або тимчасово зайнятих); 2) положення, що обмежують доступ до пенсійного забезпечення для тих, хто вже став учасником пенсійної системи (встановлення мінімального періоду сплати пенсійних внесків або безперервного стажу); 3) особливості порядку розрахунку пенсій (використання всього трудового життя або його окремого відрізка) [2, с. 55–63].

Зауважимо, що стосовно гендерної невідповідності пенсійної системи обидва учених вважають: нівелювання відмінностей гендерних ролей у трудовій та сімейно-побутовій сферах; рівень вразливої зайнятості за статтю (безкоштовно працюючі члени сім'ї та самозайняті); диференціація оплати праці.

Вважаємо, що цей перелік потрібно доповнити трудовою міграцією населення та доходами за місцем роботи.

Так, відповідно до даних Обстежень з питань трудової міграції в Україні (МОП, 2013) 1,2 млн осіб (або 3,4 % населення віком від 15–70 років) були визначені як трудові мігранти за період з січня 2017 р. по червень 2012 р. Країнами, які обрали більшість українців для трудової міграції, є такі: Російська Федерація, Польща, Італія, Чехія, Іспанія, Угорщина та Португалія. Зазначимо, що заробітчанами є як чоловіки, так і жінки різних вікових груп. Проте, більшість із них – чоловіки (близько 2/3 від загальної кількості трудових мігрантів). Щодо розподілу за віковими групами, то частка чоловіків у віці 15–70 років становить 4,8 %, а жінок – 2,2 %. Наступна група дослідження – це мігранти молодшого віку (до 25–29 років). За результатами дослідження було з'ясовано, що в цій групі також переважає частка чоловіків (в 4,3 рази більше чоловіків, ніж жінок), але кількість жінок у 6,8 разів перевищує кількість чоловіків серед мігрантів віком 60–70 років [3, с. 59].

Сьогодні міжнародна міграція більшою мірою формується на основі попиту на послуги хатніх працівників, більший відсоток серед яких становлять жінки. Зазначимо, що 50,2 % від загальної кількості жінок-мігрантів займаються послугами хатніх працівників. За даними Обстеження з питань трудової міграції в Україні, лише 16,5 % хатніх працівників мали угоди, чим і підтверджували своє офіційне працевлаштування. Також жінки залучені до роботи в сільському господарстві та торгівлі. Чоловіки в основному зайняті на будівництві у всіх згаданих країнах (67,2 %), а також у сільськогосподарському секторі – 9,1 % [3, с. 59]. Проте, проблема полягає в тому, що більшість з них не мають офіційного працевлаштування, що пояснює їхню вразливість до порушення власних трудових прав.

У зазначеному контексті заслуговують на увагу причини, за яких населення України виїжджає за кордон, трудова міграція. Головна серед них – незадоволення оплатою праці і низький рівень соціального забезпечення. Так, розподіл українських трудових мігрантів за статтю та середнім на місяць заробітком у 2010–2012 рр. у США становив у чоловіків 996 дол. США, у жінок – 813 дол. США. В Україні таку середню зарплатню отримує дуже малий відсоток працездатного населення. Необхідно зауважити, що за даними Світового банку у 2014 р. мігранти переказали додому близько 9 млрд дол. США, що є найбільшою сумою в регіоні та становить 5,4 % ВВП [3, с. 59]. Зазначені дані розкривають одну із причин гендерної невідповідності вітчизняної пенсійної системи зарубіжним – міграція трудового населення. Очевидно, що за умов гідної оплати праці, затребуваності їх послуг на ринку праці та соціальної захищеності ніхто не мігрував з країни, а обов'язкові збори з їхньої зарплатні надходили б до Пенсійного фонду України, що позитивно впливало б на розмір майбутніх пенсій.

Серед наступних невідповідностей, які мають гендерну природу, – це доходи і бідність. Так, гендерний розрив між рівнями доходів є основним показником нерівності економічних можливостей статей, що також негативно впливає на пенсійне забезпечення. Як зазначає О. Линдюк, «найбільш яскраво проявляється тенденція «вертикальної» професійної сегрегації з аналізу представництва жінок на найвищих керівних

посадах у системі державної служби України. Так, за підсумками 2011 р. частка жінок державних службовців перших категорії, тобто на тому рівні, де приймаються відповідальні державні рішення, становила лише 14 %, що свідчить про вкрай обмежене представництво жінок серед високопосадовців. Водночас на рівні керівників другої та третьої категорій державних службовців питома вага жінок складала відповідно 30 % і 42 %, а на нижчих рівнях, за рахунок яких формується кадровий резерв державних службовців, перевищувала дві третини. У керівництві органів місцевого самоврядування на початок 2011 р. жодної жінки не було серед керівників першої категорії, лише 6 % становила частка жінок у складі керівників другої категорії, 13 % – у складі керівників третьої категорії. Лише на рівні керівників четвертої посадової категорії частка жінок наближалася до третини, у той час як на нижчих рівнях керівництва органів місцевого самоврядування жінки становили до 80% посадового складу» [1]

Узагальнюючи, стверджується, що проблеми гендерної асиметрії в пенсійному забезпеченні зумовлені дією таких чинників (безпосередньо пов'язаних із соціальним, економічним, правовим і соціокультурним статусом гендерних груп):

- більш низьким рівнем заробітної плати у жінок;
- меншим страховим стажем у жінок порівняно з чоловіками (за рахунок використання жінками протягом життя соціальних пільг);
- диференціацією віку виходу на пенсію;
- відмінностями в очікуваній тривалості життя жінок і чоловіків, що, з одного боку, суттєво скорочує кількість років, прожитих на пенсії, а з другого – погіршує матеріальне становище жінок пенсійного віку по втраті годувальника;
- диференціацією роботодавцем пенсійних відрахувань залежно від посади працівника (питома вага жінок серед керівників нижча їх питомої ваги серед зайнятих).

Серед пенсіонерів більшість складають жінки, що зумовлено сучасними демографічними процесами та збільшенням розриву в тривалості життя між чоловіками та жінками. Одночасно спостерігається відносне зменшення розміру пенсій жінок порівняно із чоловіками.

Незважаючи на досягнення українського законодавства щодо забезпеченні рівноправності чоловіків і жінок, фактично гендерні підходи у сфері пенсійного забезпечення державних службовців далекі від реалізації, особливо щодо прав жінок у сфері зайнятості» [1].

Поділяючи наведені позиції, вважаємо, що нерівність виявляється також у наданні роботодавцями переваги чоловікам у разі прийняття їх на роботу, особливо на керівні посади, при скороченні штатів вони збережуть саме за чоловіками робоче місце, щодо розміру заробітної плати, то у чоловіків вона буде вищою, ніж у жінок., що у подальшому позначиться на розмірі їх пенсій. Протягом своєї трудової діяльності жінки заробляють менше порівняно з чоловіками, тому сума їхніх внесків до пенсійної системи також значно менша, відповідно, і пенсія у них буде меншою.

З огляду на викладене, на наше переконання, запровадження гендерного бюджетного аналізу в системі пенсійного забезпечення в Україні допоможе вирішенню основних завдань, які дадуть змогу отримати адекватні пенсії. Як вже зазначалося, нині більшість країн бореться з соціальними, економічними і фінансовими наслідками старіння населення. Основними причинами цього демографічного зсуву є зниження народжуваності та збільшення тривалості життя. За таких умов фахівцями Мельбурн Mercer Global Pension Index і Європейської комісії були виокремлені завдання, що є загальними для багатьох країн ЄС, України це також стосується, і включають необхідність:

- підвищення пенсійного віку. На нашу думку, здійснення гендерного аналізу, а також проведення перепису населення в Україні дасть можливість більш обґрунтовано підійти до питання підвищення пенсійного віку та встановити гнучкий коридор виходу на пенсію;
- заохочення до більш високого рівня приватних заощаджень, щоб зменшити майбутню залежність від державної пенсії. Вважаємо за необхідне здійснювати гендерний аналіз у цьому аспекті, щоб дати громадянам наочну картину переваг накопичувальної складової пенсійної системи і зрозуміти, з одного боку, з якого віку краще брати у ньому участь, а з іншого – чи доцільно у віці 50 років брати участь у недержавних пенсійних фондах і за яких умов;
- збільшення співробітників і/або самозайнятих у приватних пенсійних схемах. У цьому контексті проведення гендерного бюджетного аналізу дасть змогу побачити, як вплине збільшення співробітників і самозайнятих осіб у приватних пенсійних схемах на їх розмір пенсій у майбутньому у розрізі вікових груп;
- зменшення відтоку з системи пенсійних накопичень до виходу на пенсію. Необхідно здійснювати гендерний аналіз задля контролю фінансів ПФУ, адже він фінансується не лише з обов'язкових зборів, страхових внесків, а також із податків, що пов'язані з господарською діяльністю.

– поліпшення управління приватних пенсійних планів і забезпечення більшої прозорості, щоб покращити довіру учасників цих планів [4; 5].

На нашу думку, вплив старіння населення може бути істотно пом'якшеним шляхом підвищення рівня зайнятості всіх людей пенсійного віку, а проведення гендерного аналізу ринку праці допоможе з'ясувати, в якій із сфер краще їм працювати. Зазначене дозволить отримувати їм додатковий відсоток до розміру пенсії.

Стосовно трудової міграції населення важливо зазначити, що на рівні ЄС прийнято «Меморандум Європейської комісії», в якому висвітлено зміни і доповнення до Директиви 2003/41/ЄС про професійні пенсійні фонди (відома також під назвою Директива про IORP). Цією директивою визначаються базові вимоги до професійних пенсійних фондів і систем нагляду за ними, включаючи правила, що вимагають від професійних пенсійних фондів інвестувати активи виважено в інтересах їх учасників і бенефіціарів. Метою Директиви 2003/41/ЄС є створення умов для початку формування єдиного ринку професійних пенсійних послуг. Головна ціль такого ринку полягає у забезпеченні громадянам можливості безперешкодно отримувати права на пенсію в разі, якщо вони переїжджають жити чи працювати до іншої країни ЄС [5, с. 21].

Ринок професійних пенсійних послуг містить чотири ключові завдання. 1. Забезпечення виваженості професійних пенсійних схем і кращого захисту їх учасників і бенефіціарів. Вирішення цього завдання пропонується шляхом впровадження:

- нових вимог до корпоративного управління, а саме до його функцій (управління ризиками, внутрішнього аудиту, актуарного підрозділу, гендерного аналізу);
- нових норм щодо політики оплати праці, забезпечивши регулярне розкриття суттєвої інформації про таку політику;
- самооцінки системи управління ризиками (через оцінку ризиків для пенсій за допомогою проведення гендерного аналізу);
- вимоги користуватися депозитарієм (як установи, що виконує функції безпеки і нагляду за активами учасників і бенефіціарів), зокрема, з метою мінімізації операційного ризику;
- посилення повноважень супервайзерів, зокрема щодо мережевого аутсорсингу і стрес-тестування.

2. Надання кращого інформування учасників і бенефіціарів пенсійних схем. Це завдання передбачає запровадження стандартної форми виписки про виплати з пенсійного рахунку у країнах ЄС, в якій учасник отримає просту та у зрозумілій формі інформацію про стан його рахунку й належні йому виплати. Метою виписки є допомога в прийнятті обґрунтованого рішення щодо:

- достатності пенсії (відповідаючи на запитання: «Чи потрібно мені заощаджувати більше, щоб мати таку ж якість життя після виходу на пенсію?»);
- інвестиційної стратегії (для відповіді на запитання: «Чи правильним є мій підхід до інвестування?»).

Тобто, така виписка допомагає учасникам пенсійних схем добре розуміти свої пенсійні права протягом трудової кар'єри у всіх країнах-учасниках ЄС. Останнє особливо важливо для дедалі зростаючої кількості працюючих, які отримують роботу в різних країнах ЄС.

3. Зняття перешкод для крос-кордонного надання послуг, щоб професійні пенсійні фонди і роботодавці могли повною мірою скористатися перевагами єдиного ринку професійних пенсійних послуг. Вирішення цього завдання професійному пенсійному фонду простіше управляти пенсійною схемою, яка підлягає регулюванню згідно із соціальним і трудовим законодавством іншої країни-учасниці ЄС, а також спростить процес переведення активів фонду з однієї до іншої країни-учасниці, встановивши порядок трансфертів таких активів. Інноваційні компанії, від малого і середнього бізнесу до транснаціональних корпорацій, зможуть скоротити витрати на персонал за рахунок ефекту масштабу, диверсифікації ризиків і нововведень.

4. Заохочування професійних пенсійних фондів до довгострокового інвестування в економічну діяльність, яка сприяє економічному росту, захисту природного середовища та створенню нових робочих місць. Вирішення цього завдання пропонується шляхом:

- модернізації інвестиційних правил. Професійним пенсійним фондам буде дозволено інвестувати у довгострокові фінансові активи, підтримуючи таким чином фінансування росту реального сектора економіки;
- внесення змін до чинних норм, що створюють перешкоди для інвестування. Це дозволить професійним пенсійним фондам здійснювати вільно інвестиції в об'єкти інфраструктури, кредити без рейтингів тощо. Значення таких заходів полягає в унеможливленні обмеження інвестування, особливо інвестицій на довгий строк, за винятком обмежень, що підлягають пруденційним нормативам [5, с. 23]

Вважаємо за доцільне розробити проект законодавчих актів, що дасть змогу бути Україні учасником єдиного ринку професійних послуг [6, с. 7].

Підсумовуючи, слід зазначити, що вдосконалення пенсійних систем і запровадження в них гендерної складової, що активно відбувається в країнах ЄС, не лише розв'язує завдання належного соціального захисту, а й слугує важливим підґрунтям нарощування інвестиційного потенціалу країн.

Щодо охоплення та гендерного розриву у системі недержавного пенсійного забезпечення зауважимо, що за результатами проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» в системі недержавного пенсійного забезпечення «станом на кінець 2018 р. налічується 855 300 учасників, що становить лише 5 % ринку праці в Україні. Слід відзначити, що близько 54 % є учасниками 3-го рівня двох недержавних пенсійних фондів. Перший професійний «Магістраль» – це НПФ Професійної спілки залізничників і транспортних будівельників державної адміністрації залізничного транспорту України, учасниками якого є 326 467 осіб, або 38 % всіх учасників 3-го рівня, станом на кінець 2018 р. [7]. Другий – відкритий НПФ «Європа», учасниками якого є 133 790 осіб, або 16 % всіх учасників. Якщо говорити про кошти, які знаходяться на рахунках учасників у середньому, то в НПФ «Магістраль» – це 118 грн, а в НПФ «Європа» – 215 грн, станом на 31.12.2018 р.» [8, с. 21].

На жаль, сьогодні в Україні не вдалося залучити до недержавного пенсійного забезпечення велику кількість учасників. Але на прикладі зазначених вище двох НПФ можна констатувати, що майже всі учасники є їхніми працівниками, пенсійні внески до фонду сплачують роботодавці, а самі учасники не приділяють значної уваги власним рахункам або на функціонування чи результати діяльності фонду.

У рамках даного проекту у 2017 р. було зроблено опитування громадської думки про реформування пенсійної системи, ставлення до пенсій, а також щодо видів заощадження та якому з них віддають перевагу респонденти в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Результати опитування респондентів у рамках проекту «Трансформація фінансового сектору»

Вид обізнаності респондентів	Кількість респондентів, %
<i>1. Питання про функціонування 3-го рівня недержавного пенсійного забезпечення</i>	
Добре обізнані про функціонування 3-го рівня	6%
Дещо знали про таку систему	34%
Практично нічого не знали про цю систему	53%
<i>2. Який вид заощадження найбільше відомий та чи мають заощадження взагалі</i>	
Мають заощадження	24%
Заощадження готівки у гривні	80%
Заощадження готівки в іноземній валюті	71 %
<i>3. Якому відомому виду заощадження віддають перевагу</i>	
Заощадження готівки в іноземній валюті	39%
Заощадження готівки в гривні	32%

Джерело: складено автором за [8, с. 21].

Таким чином у процесі опитування з'ясувалося, що низький рівень поінформованості негативно позначився на обізнаності респондентів про функціонування 3-го рівня недержавного пенсійного забезпечення як можливості заощадження коштів на пенсію. Це можна вважати великою помилкою рекламної/інформаційної компанії з боку НПФ, якої практично немає.

Також у рамках проекту було встановлено, що «...через низький рівень доходів більшість респондентів (57 %) відповіли, що не мають можливості заощаджувати на пенсію, зокрема 62 % респондентів-жінок і 52 % респондентів-чоловіків...» [8, с. 21].

У контексті зазначеного можна зробити висновок, що українці скептично ставляться до недержавних пенсійних фондів як до засобу пенсійних заощаджень, про що свідчать дані, наведені в табл. 2.

Як свідчать наведені дані, 54 % респондентів не бажають накопичувати кошти в НПФ і бути їхніми учасниками, що є наслідком низьких доходів населення, відсутності інформаційної/рекламної компанії з боку НПФ, поганої обізнаності населення про фінансові питання, загальної недовіри населення до фінансових установ тощо. Також необхідно відмітити те, що 18 % респондентів погодилися б стати учасниками недержавних пенсійних фондів за умови, що їхній роботодавець також буде сплачувати внески на їхню користь. З цього слідує висновок, що кожен учасник НПФ зацікавлений в тому, щоб не тільки він дбав про свою майбутню пенсію, а у ролі гаранта виступав роботодавець. Це спонукатиме до підвищення працевідачі найманих працівників, оскільки будуть враховані їхні інтереси і менший відсоток коштів прийдеться



заощаджувати зі свого доходу. Адже загальний відсоток до НПФ буде складатися з відсотків працівника і працедавця, що позитивно відобразиться на загальній сумі внесків.

Таблиця 2

Готовність накопичувати кошти в НПФ (% респондентів відповідної групи)

Респонденти відповідної групи	Так, погодився б робити внески за умови отримання податкової пільги на внески, %	Так, якщо мій роботодавець також буде сплачувати внески на мою користь, %	Ні, не хотів би, %	Важко відповісти, %
Усі респонденти	8	18	54	20
18–29 років	9	23	41	26
30–39 років	11	20	44	24
40–49 років	8	22	52	18
50–59 років	8	19	54	18
60–69 років	7	9	68	16
Понад 70 років	4	6	74	17

Джерело: складено автором за [8, с. 22–23].

Цікавим фактом є те, що, за даними Нацкомфінпослуг, «...за статевою ознакою у кожній віковій групі більшість учасників НПФ – чоловіки (у середньому 58 % загального числа всіх учасників, а жінок – 42 %). Серед вигодонабувачів НПФ віком від 60 років і старше частка жінок становить лише 32 %» [8, с. 22].

Великим недоліком Нацкомфінпослуг є те, що «квартальні та річні звіти про 3-й рівень не містять жодної інформації про середній та медіанний баланси на пенсійних рахунках НПФ за демографічними ознаками (вікові групи та стать), рівнем доходів або періодичністю сплати внесків. Ця інформація також відсутня у звітах НПФ і на веб-сайтах адміністраторів пенсійних фондів» [8, с. 23].

Проте, як свідчить міжнародний досвід, накопичувальні пенсійні системи, де враховано гендерний компонент, можуть спонукати до передбачення та вирішення проблем, які виникають в процесі гендерного розриву. Наприклад, Австралійська накопичувальна пенсійна система існує з 1992 р., і в якій врахований гендерний компонент свідчить про те, що «середній залишок на пенсійному рахунку жінок передпенсійного віку (60–64 років) у 2015–2016 рр. був на 42 % меншим (157 050 дол.), ніж у чоловіків такого самого віку (270 710 дол.) [9]. На частку австралійських чоловіків припадав 61 % всіх пенсійних заощаджень, а жінок – 39 %. Понад 80 % жінок у країні не мають достатніх пенсійних заощаджень для комфортного життя після виходу на пенсію. Крім того, самотні жінки після виходу на пенсію наражаються на великий ризик бідності, стресів через проблеми з житлом та втрату житла» [10].

Так, у США жінки після виходу на пенсію також мають більше проблем з фінансовою безпекою, ніж чоловіки. «Це підтверджується даними звіту Компанії пруденційного страхування (Prudential Insurance Company) [8, с. 23], де вказано, що соціальні виплати зі страхування жінкам на 23 % менші, ніж чоловікам. Зазначене пов'язано з більш низьким річним і середнім (за період трудової діяльності) доходом. Слід відмітити, що це основний чинник гендерного розриву в пенсійному доході. Наразі загальний медіанний річний дохід жінок віком від 65 років на 42 % нижчий, ніж у чоловіків, а медіанний розрив у пенсійних накопиченнях становить 32 %» [8, с. 23].

Висновки. Отже, виявлення та аналіз гендерних відмінностей у накопичувальній пенсійній системі забезпечить від нецільового розподілу фінансових потоків, що у майбутньому призведе до підвищення показників системи недержавного пенсійного забезпечення, таких як розмір і регулярність сплати внесків, інвестиційний дохід та операційні витрати, що позитивно будуть віддзеркалюватися на заощадженнях і виплатах їхніх учасників.

Література:

1. Линдюк О. А. Гендерні підходи у сфері пенсійного забезпечення державних службовців. Державне управління: теорія та практика. 2014. № 1. С. 125–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_1_16.

Lyndiuk O. A. Henderni pidkhody u sferi pensiinoho zabezpechennia derzhavnykh sluzhbovtziv. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka. 2014. № 1. S. 125-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_1_16

2. Герасименко Г. В. Гендерні невідповідності пенсійної системи в Україні: проблеми та перспективи. Демо-економічні та демосоціальні проблеми. 2006. С. 55–63. URL: dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11787.

Herasymenko H. V. Henderni nevidpovidnosti pensiinoi systemy v Ukrainy: problemy ta perspektyvy. Demoekonomichni ta demosotsialni problemy. 2006. S. 55–63. URL: dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/11787.

3. Оцінка гендерних питань в Україні. Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Світовий банк. Київ, 2016. 95 с. URL: https://idss.org.ua/monografii/2016_genderny_pytannya_ua.pdf.



- Otsinka hendernykh pytan v Ukraini. Mizhnarodnyi bank rekonstruktsii ta rozvytku. Svitovyi bank. Kyiv, 2016. URL: https://idss.org.ua/monografii/2016_genderny_pytannya_ua.pdf. 95 с.
4. Melbourne Mercer Global Pension Index ; Including Trust and Transparency in Pensions : October, 2014. URL: http://www.globalpensionindex.com/wp-content/uploads/RRF18205_MMGPI_Report_MINISTERSLETTER_WEB.pdf
- Melbourne Mercer Global Pension Index ; Including Trust and Transparency in Pensions : October, 2014. URL: http://www.globalpensionindex.com/wp-content/uploads/RRF18205_MMGPI_Report_MINISTERSLETTER_WEB.pdf [in English].
5. Pension Adequacy in the European Union 2010-2050 (2012). URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7805&langId=en>
- Pension Adequacy in the European Union 2010-2050 (2012). URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7805&langId=en> [in English].
6. Світовий досвід у реформуванні пенсійних систем. *Програма розвитку фінансового сектору (USAID/FINREP-II)*. 2014. Вип. 6. С. 7–27.
- Svitovyi dosvid u reformuvanni pensiinykh system. Prohrama rozvytku finansovoho sektoru (USAID/FINREP-II). 2014. Vyp. 6. S. 7. 27 s.
7. ПНПФ «Магістраль». Дані надав адміністратор. URL: https://acpo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=345&Itemid=154 ПНПФ «Магістраль». Дані надав administrator. URL: https://acpo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=345&Itemid=154
8. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка та рекомендації. *Проект USAID «Трансформація фінансового сектору»*. Липень, 2019. Київ. 58 с. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf
- Nederzhavne pensiine zabezpechennia v Ukraini: otsinka ta rekomendatsii. Proiekt USAID «Transformatsiia finansovoho sektoru». Lypen, 2019. Kyiv, Ukraina. 58 s.
- URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/07/Voluntary_Private_Pensions_in_Ukraine-Assessment_jul2019_ua.pdf
9. Women and super. URL: <http://www.superguru.com.au/about-super/women-and-super>.
- Women and super. URL: <http://www.superguru.com.au/about-super/women-and-super> [in English].
10. Closing the Retirement Income Gender Gap, Prudential Financial Inc., 2017. URL: http://research.prudential.com/documents/rp/Women_and_Retirement.pdf.
- Closing the Retirement Income Gender Gap, Prudential Financial Inc., 2017. URL: http://research.prudential.com/documents/rp/Women_and_Retirement.pdf [in English].

**ОБЛІК,
АНАЛІЗ ТА АУДИТ**



Отримано: 27 листопада 2020 р.
Прорецензовано: 06 грудня 2020 р.
Прийнято до друку: 11 грудня 2020 р.
e-mail: lenazelenina@ukr.net

Скрипник М. І., Григоревська О. О. Організація захисту облікової інформації в умовах забезпечення кібербезпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 95–102.

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-95-102

УДК: 657.1

JEL-класифікація: D8, M41

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-6205-0754

ORCID-ідентифікатор: 0000-0001-8279-3523

Скрипник Маргарита Іванівна,

*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту
Київського національного університету технологій та дизайну*

Григоревська Олена Олександрівна,

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту
Київського національного університету технологій та дизайну*

**ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАХИСТУ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ**

У статті доведено важливість облікової інформації для господарського життя суб'єкта господарювання. Наведено приклади впливу кібератак на систему бухгалтерського обліку та пов'язаних із ними витрат. Окреслено ризики, з якими стикаються електронні бухгалтерські інформаційні системи на основі виділення ризиків для усіх складових процесу бухгалтерського обліку. Доведено, що захист облікової інформації та уникнення «гачка» кібератаки можливий лише у випадку дотримання комплексних заходів та спільних дій керівного персоналу, облікового персоналу, аудиторів та закладів освіти при навчанні майбутніх фахівців.

Ключові слова: облікова інформація, кібербезпека, кібератака, інформаційна безпека, ризик.

Скрыпник Маргарита Ивановна,

*доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедры учета и аудиту
Киевского национального университета технологий и дизайна*

Григоревская Елена Александровна,

*кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и аудиту
Киевского национального университета технологий и дизайна*

**ОРГАНИЗАЦИЯ ЗАЩИТЫ УЧЕТНОЙ ИНФОРМАЦИИ
В УСЛОВИЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ**

В статье доказана важность учетной информации для хозяйственной жизни предприятия. Приведены примеры влияния кибератак на систему бухгалтерского учета и связанных с ними расходов. Определены риски, с которыми сталкиваются электронные бухгалтерские информационные системы на основе выделения рисков для всех составляющих процесса бухгалтерского учета. Доказано, что защита учетной информации и избежания «крючка» кибератаки возможен лишь в случае соблюдения комплексных мероприятий и совместных действий руководящего персонала, учетного персонала, аудиторов и учреждений образования при обучении будущих специалистов.

Ключевые слова: учетная информация, кибербезопасность, кибератака, информационная безопасность, риск.

Margarita Skrypnyk,

*Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing
Kyiv National University of Technology and Design*

Olena Hryhorevska,

*PhD, Associate Professor, Associate Professor of Accounting and Auditing
Kyiv National University of Technology and Design*

**ORGANIZATION OF ACCOUNTING INFORMATION PROTECTION
IN TERMS OF CYBER SECURITY**



The purpose of the article is to summarize the existing approaches and outline promising areas for the organization of protection of accounting information in terms of cybersecurity. In the course of the research methods of observation, comparison, analysis, synthesis, generalization were used. The article proves the importance of accounting information for the economic life of the business entity. The importance of the Internet and IT technologies application to reflect certain facts of economic life in the accounting system (cash flow management, sales process, calculations, delivery, online trade, reporting) is substantiated. As shown in the example of the impact of cyberattacks on the accounting system and related costs are described on the example of the Program-Fraudster Violation of confidentiality Hacking Malicious software. The risks faced by electronic accounting information systems based on the allocation of risks for each component of the accounting process (risks associated with the collection and input of data into an automated system; risks associated with information processing and storage on electronic media; risks associated with stage of generalization and transfer of information). It is proved that the protection of accounting information and avoidance of the «hook» of a cyber attack is possible only in the case of compliance with comprehensive measures and joint actions of management, accounting staff, auditors and educational institutions in the training of future professionals. It is concluded that effective communication and strategies between management, accountants and auditors are important to reduce or protect against emerging threats to the accounting information system.

Key words: accounting information, cybersecurity, cyberattack, information security, risk.

Постановка проблеми. У Звіті «COVID-19: карта ризиків і наслідків» (COVID-19 Risks Outlook), опублікованого Всесвітнім економічним форумом, розкрито вже відомі ризики, які можуть бути максимізовані пандемією, і нові, які вона тільки продукуватиме. У звіті використані результати опитування майже 350 топ-менеджерів і фахівців з оцінки ризиків. Від них вимагалось окреслити найважливіші проблеми, які можуть виникнути, як для всього світу, так і для їх бізнесу. Так, п'ятька ризиків та загроз-лідерів, на думку респондентів, протягом наступних 18 місяців виглядатиме так: тривалий спад світової економіки (66,3 %); сплеск банкрутств і посилення консолідації галузей (52,7 %); кібератаки і шахрайство з даними через віддалені роботи (50,1 %); нездатність деяких галузей і секторів повністю відновитися (50,1 %); затяжні збої глобальних ланцюжків постачань (48,4 %) [2].

Отже, зауважимо, що технології зіграли ключову роль в тому, як суспільство, підприємства та уряди мінімізують наслідки кризи COVID-19. А «безконтактна» економіка також може створити нові можливості працевлаштування в постпандемічному світі. Однак велика залежність від технологій збільшила ризики кібербезпеки. На думку 38 % опитаних експертів, нові робочі схеми (наприклад, віддалена робота) призводять до кібератак і шахрайства з даними та продукують найбільш ймовірний ризик технологічних наслідків для всього світу. Швидке поширення нових технологічних рішень загостило інші ризики, такі як цифрова фрагментація, порушення конфіденційності і нерівність. Таким чином, COVID-19 може кинути виклик взаємозв'язку між технологіями та управлінням, в той час як недовіра або неправильне використання технологій можуть мати довгострокові наслідки для суспільства [12].

Інформаційна захищеність є одним з найважливіших аспектів загальної безпеки на різних рівнях – національному, галузевому, корпоративному, персональному. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі експонентний приріст кількості інформації перетворив її з другорядного ресурсу в чинник, який вирішальним чином впливає практично на всі сфери суспільного життя, відображаючи тим самим зростаючу інформаційну залежність суспільства [3].

В свою чергу, інформаційна система бухгалтерського обліку формується з конфіденційної та приватної інформації, яка може бути порушена, якщо її не захистити. Несанкціоноване використання інформації, сформованої в системі бухгалтерського обліку, може призвести до згубних наслідків, ризикуючи втратою інформації, неправильним введенням даних та зловживанням конфіденційною інформацією [9]. Неадекватна інформаційна безпека збільшує можливість маніпулювання, фальсифікації або зміни бухгалтерських записів [11]. Тому питання захисту інформації, сформованої в системі бухгалтерського обліку, є надзвичайно актуальними, а забезпечення її безпеки є пріоритетом у багатьох фірмах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням, присвяченим проблемним аспектам визначення загроз порушення балансу кібер- та інформаційної безпеки, присвячено дослідження І. Л. Грабчук, О. О. Конопліна, Ю. М. Попівняк, І. В. Федоренко, П. Харламов, Н. О. Чех, Д. С. Шахвердян [8] та інших науковців та практиків. Дослідження наведених авторів справді цікаві та висвітлюють особистий підхід до збереження бухгалтерської інформації, розробки заходів до підвищення її захищеності та попередження порушення інформаційної безпеки та кібератак. Проте підходи до організації захисту інформації в умовах забезпечення кібербезпеки потребують додаткового узагальнення. Актуальним є окреслення внеску кожного причетного до провадження господарської діяльності підприємства у формування засобів та напрямів захисту інформації та огляд сучасних підходів управління досліджуваною предметною областю.

Мета і завдання дослідження: узагальнити існуючі підходи та окреслити перспективні напрями до організації захисту облікової інформації в умовах забезпечення кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу. Як зауважує Ю. Попівняк, «інформація про факти господарського життя підприємства формуються в системі бухгалтерського обліку та характеризується високим ступенем цінності. Вона є запорукою стійкості, розвитку та ефективності діяльності такого підприємства, але лише за умови її надійного захисту» [5]. Несанкціонований або невідповідний доступ до інформаційної системи бухгалтерського обліку або нездатність встановити і підтримувати поділ обов'язків в рамках системи внутрішнього контролю може ускладнити забезпечення реєстрації, обробки та подання достовірних і точних транзакцій. Активне застосування інтернет- та ІТ-технологій системою бухгалтерського обліку (на прикладі окремих операцій), які можуть зазнати впливу ризику кібератаки можемо навести у табл. 1.

Таблиця 1

Застосування Інтернет- та ІТ-технологій при відображенні окремих фактів господарського життя в системі бухгалтерського обліку

Господарська операція	Характеристика
Управління грошовими потоками	Інформаційна система бухгалтерського обліку забезпечує процес управління, який включає в себе дані про грошові кошти, запаси і реалізацію. Комп'ютеризована система може надати інформацію набагато швидше, ніж неавтоматизований облік, що робить її важливим інструментом в управлінні готівкою і рівнем запасів
Процес реалізації	Визнання процесу реалізації – це перший крок до формування виручки. Система бухгалтерського обліку визнає реалізацію як збільшення виручки разом зі збільшенням грошових коштів або дебіторською заборгованістю. На підприємствах роздрібною торгівлі також необхідно зменшити запаси – цей тип транзакції автоматично обробляється за допомогою комп'ютеризованої системи. Багато фірм впроваджують програмне забезпечення для торгових точок, яке дозволяє сканувати товари і передавати дані в систему бухгалтерського обліку в режимі реального часу, що є основною перевагою в управлінні грошовими коштами і запасами
Розрахунки	Платежі, за якими уважно стежить керівництво, збільшують грошові потоки. Залежно від типу бізнесу платежі можуть здійснюватися у формі чеків, кредитних карт, готівки, банківського переказу та грошових переказів. Ці транзакції фіксуються в системі бухгалтерського обліку за допомогою записів заповнюється вручну журналу або інтерфейсів з інших систем. У деяких компаній є спеціальні модулі дебіторської заборгованості, які розпізнають не тільки дані бухгалтерського обліку, але також деталі продажів, умови, контакти та іншу інформацію. Коли платіж отриманий, бухгалтер вводить свої платіжні реквізити в модуль, яка надходить в головну книгу
Доставка	Доставка – життєво важлива частина циклу доходів. В інтегрованих системах доставки діяльність відображається в головній книзі, в основному у частині інвентаризації. Система реєструє всі відповідні транзакції, тому співробітникам, які працюють на складі, не потрібно знати бухгалтерський облік для правильного виконання цієї діяльності. Функція відвантаження складається з двох частин: відбір товару і відвантаження. Штрих-коди часто використовуються для прискорення цього процесу, документування та зменшення інвентарних рахунків.
Інтернет-торгівля	Інтернет усунув фізичні бар'єри для торгівлі, відкривши доступ до раніше нерентабельних ринків. Можливості інтернету в полегшенні ведення бізнесу можуть бути серйозно нівельовані турботою користувачів про безпеку. Проблеми з веб-сайтом, з якими іноді стикаються великі постачальники послуг електронної комерції, як-от: Yahoo, eBay, E-Trade і Amazon.com – свідчать про деякі ризики атак
Звітність	Інформаційна система бухгалтерського обліку може створювати звіти, які використовуються керівництвом для прийняття рішень з фінансових питань. Деякі загальні звіти – це звіти про рівень запасів, аналіз тенденцій і звіти про терміни погашення дебіторської заборгованості, які повідомляють менеджера, хто є боржником, скільки вони винні і терміни оплати. Без комп'ютерної системи було б дуже складно скласти ці докладні звіти своєчасно і ефективно

Джерело: систематизовано та доповнено на основі [14], [11].

За підрахунками інциденти з кібербезпекою загрожують деяким людям на десятки тисяч доларів. Кібератака, яка призводить до значного порушення даних, може мати згубні наслідки не тільки для операційної сторони фірми, але також матиме юридичні наслідки для директорів бізнесу, коли вищий менеджмент може зіткнутися з регуляторним розслідуванням або судовим розглядом.

Порушення даних також може спричинити значний ризик довіри та репутації, що може призвести до втрати доходу / зниження ціни акцій публічно зареєстрованих компаній.

Як у своїх дослідженнях зауважує Карен Макдональд (Karen McDonald), «австралійці втратили мільйони доларів в 2019 р. через фішинг-електронні листи та текстові повідомлення, що видають себе за банки або постачальників комунальних послуг, які шукають дані для входу; фальшиві онлайн-вікторини, опитування та оголошення про роботу» [13]. А одне з останніх податкових шахрайств австралійського податкового управління націлене на жертв недавніх стихійних лих, обіцяючи 8 % бонусу на податкові



декларації 2020 р., якщо отримувач натисне посилання, яке переведе їх на підроблений веб-сайт myGov, призначений для викрадення особистої інформації, в тому числі імена, адреси, електронні листи, номери телефонів та банківські реквізити.

Таким чином, дослідження випадків кіберзлочинності та пов'язаних з нею витрат показує значне зростання. У табл. 2 наведено декілька прикладів випадків кіберзлочинності та пов'язаних із ними витрат, які часто є значними.

Таблиця 2

**Приклади впливу кібератак на систему бухгалтерського обліку та пов'язаних із ними витрат
(на прикладі аутсорсингових компаній Австралії)**

Вид кібератаки, збиток	Опис ситуації
Програма-Шахрай Загальна вартість: 83660 дол. США	Невелика бухгалтерська фірма з 10 співробітниками зазнала атаки після того, як один із співробітників відкрив електронний лист, що, на його думку, містив вкладений рахунок-фактуру. В додатку містився вірус Cryptolocker. Всі комп'ютери в офісі припинили роботу, і з'явилось повідомлення з вимогою 8000 дол. (сплачується в біткойнах) за запуск системи. Сума збільшуватиметься ще на 1200 дол. на день до тих пір, поки не буде сплаченою. Витрати включали не лише оплату викупу, але й витрати на IT-криміналістику, відновлення системи після того, як було виявлено, що вона працює з помилками після її запуску, витрати від простою у діяльності, витрати на зв'язок з громадськістю, а також витрати на повідомлення контрагентам, з якими було порушено зв'язок
Порушення конфіденційності. Загальна вартість: 246000 дол. США плюс постійні судові розгляди від осіб, особисті дані яких порушено	Працівник середньої бухгалтерської фірми випадково залишив флешку USB, що містить особисті дані кількох клієнтів, у таксі. Виявивши збиток, працівник повідомив своїх роботодавців, які залучили спеціалізовані установи для виявлення клієнтів, чий персональні дані були викриті. Постраждало 175 клієнтів, про що їх слід було повідомити. Крім того, дані про усіх постраждалих зберігались протягом наступних 12 місяців у Службі кредитного моніторингу та PR-компанії, найнятої для відновлення довіри та пом'якшення негативної реклами, спричиненої подією
Злом. Загальна вартість, включаючи пов'язане з цим переривання бізнесу: 330000 дол. США	Незадоволений співробітник фірми з фінансових послуг змінює всі паролі адміністратора до мережі, що фактично відключило усю компанію від системи. Доступ до системи довелося відновлювати. У цей час фірма не могла працювати
Зловмисне програмне забезпечення. Загальна вартість: 300000 дол.	Комп'ютерна система хмарного постачальника бухгалтерської фірми відключена внаслідок агресивного комп'ютерного вірусу. Крім того, бізнес зазнає втрат прибутку під час відновлення системи та протягом 6 місяців після
Крадіжки особистих даних. Загальна вартість 140000 дол. США	Бухгалтерська фірма зазнала злому, а на кількох ноутбуках було викрадено інформацію про клієнтів та персонал. На жаль, цю інформацію не було зашифровано. Кілька клієнтів стали жертвами викрадення особистих даних, в результаті чого подали позов за збитки. Крім того, фірма понесла значні витрати на повідомлення всіх постраждалих клієнтів/співробітників та надання послуг кредитного моніторингу протягом двох років
Соціальна інженерія. Загальна вартість 174000 дол. США	Пізно ввечері в п'ятницю перед вихідними (державне свято) старший співробітник бухгалтерської фірми отримав електронного листа нібито від клієнта з повідомленням про зміну реквізитів банківського рахунку цього клієнта і з проханням перенаправити терміновий платіж на новий рахунок. Лист виглядав справжнім, і співробітник перерахував гроші. Через 2 тижні клієнт зв'язався для оплати, і співробітники повідомили їм, що оплату було проведено. В результаті розслідування було встановлено, що злом мережі стався 6 тижнями раніше

Джерело: систематизовано на основі [13].

Таким чином, існує ряд загроз для інформаційних систем бухгалтерського обліку, особливо для тих систем, які використовуються спільно з інтернетом. Ці загрози є проблемами для менеджменту, бухгалтерів, аудиторів і вчених.

Щодо виділення ризиків загрози безпеці бухгалтерських даних, то дослідниками виділяється цьому питанню достатньо уваги.

Так, Ю. М. Повівняк акцентує увагу на «застосуванні слабких інструментів аутентифікації користувачів бухгалтерської інформації; нехтуванні правилами захисту робочих комп'ютерів чи інших пристроїв, з яких відбуваються доступ і робота з обліковими даними; застосуванні робочих пристроїв у неробочих цілях; браці у бухгалтерів елементарних знань з основ кібербезпеки; неправильній розстановці пріоритетів і відсутності належної підтримки з боку системи менеджменту підприємства; нехтуванні правилами збереження бухгалтерських даних і їх періодичного резервування; ігноруванні наявних ризиків і негативного досвіду інших учасників ринку; відсутності на підприємстві відповідного спеціаліста із захисту бухгалтерської інформації тощо» [5].

І. Л. Грабчук зауважує, що «одним із найпоширеніших видів інформаційних загроз з використанням інформаційно-комп'ютерних технологій є вірусні атаки, що пошкоджують не тільки програмне забезпечення комп'ютерів, але і призводять до їх поламок та несправностей» [4].

І. В. Федоренко зазначає, що «специфічною загрозою інформаційній безпеці облікової інформації є недостовірність інформації, яка може виникнути внаслідок впливу ряду факторів, зокрема, через помилки у використовуваному програмному забезпеченні» [6].

Ш. Шенкер (Sheila Shanker) у своєму дослідженні наводить перелік ризиків, пов'язаних з системами бухгалтерського обліку, – від бронювання фальшивих транзакцій до крадіжки резервної стрічки зі всією фінансовою інформацією. Приклади ризиків: крадіжка номерів соціального страхування у співробітників і підрядників; платежі підробленими постачальникам; видалення/втрата даних; пошкодження резервних стрічок; крадіжка серверів або комп'ютерів [14].

Проте, цікавим підходом, з яким варто погодитись, є підхід до виділення груп ризиків, запропонований А. Абдуллахом (Ayedh Abdullah), який навів ризики, виходячи із процесів, що включає у себе бухгалтерський облік: процесу збору, накопичення, систематизації, узагальнення облікової інформації (табл. 3).

Таблиця 3

Ризики, із якими стикаються електронні бухгалтерські інформаційні системи

Ризик	Зміст	Характеристика
Ризики, пов'язані зі збором та введенням даних в автоматизовану систему	1. Персонал неправильно вводить (ненавмисно/навмисно) дані. 2. Ненавмисне знищення даних співробітниками. 3. Умисне знищення даних співробітниками	Маскування (удавання авторизованого користувача) і поєднання (підключення до телекомунікаційних ліній) є прикладами хакерських дій, які можуть серйозно вплинути на збір достовірних даних
Ризики, пов'язані з обробкою інформації та її зберіганням на електронних носіях	1. Незаконний доступ (несанкціонований) до даних і системи співробітниками. 2. Незаконний доступ до даних і системи з боку людей ззовні. 3. Участь багатьох співробітників в одному паролі. 4. Впровадження комп'ютерного вірусу для облікової системи та вплив на роботу системи даних. 5. Перехоплення і доступ до даних з серверів на комп'ютери користувачів	Незаконний доступ до файлів або їх видалення, знищення або пошкодження логіки програми за допомогою вірусів або зміна логіки програми, що змушує додаток обробляти дані неправильно. Нездатність підтримувати файли резервних копій або інші методи вилучення зумовлює потенційно руйнівну втрату даних
Ризики, пов'язані з етапом узагальнення та передачею інформації	1. Знищення. 2. Формування фальсифікованої звітності. 3. Крадіжка даних/інформації. 4. Копіювання. 5. Несанкціоноване розкриття даних шляхом відображення на екрані або друку на папері. 6. Роздруківка і поширення інформації сторонніми особами. 7. Передача конфіденційних документів людям, що не відповідає вимогам безпеки, для їх розриву або утилізації	Крадіжка, перенаправлення або неправильне використання комп'ютерних даних може завдати шкоди конкурентоспроможності або репутації організації

Джерело: узагальнено та доповнено на основі [10].

Так, об'єктивно, що наявність виділених загроз продукує розробку методів їх мінімізації. Так, зокрема, Д. Берд та Дж. Вен (Deborah Beard, H. Joseph Wen), наголошуючи на необхідності захисту від ризиків, зауважують, що у випадку їх ігнорування, вони можуть підірвати актуальність і надійність фінансової інформації, що призведе до прийняття неправильних рішень різними зацікавленими сторонами [11].

І. Л. Грабчук пропонує заходи для мінімізації ризиків в частині логічної (ідентифікація ризиків, розгляд забезпечення інформаційної безпеки підприємства як частини корпоративної культури) та фізичної (шифрування даних, фізичний захист технічного забезпечення) безпеки. Врахування цих заходів дозволить значно мінімізувати наслідки кібератак [4].

Ш. Шенклер (Sheila Shanker) також ідентифікує дві групи методів управління ними: превентивні (з метою попередження ризиків) та детективні (з метою виявлення проблем посфактум). Як тільки ризики ідентифіковані, можна налаштувати засоби управління для захисту системи: часта зміна пароля; шифрування даних; щомісячна перевірка звітів постачальників; безпечне і захищене серверне і комп'ютерне середовище; безпечне і захищене архівування резервних стрічок поза офісом [14].

С. А. Вітер та І. І. Світличин виділяють три групи заходів: 1) організаційні (обмеження несанкціонованого доступу до конфіденційної облікової інформації); 2) технічні (попередження навмисного пошкодження облікової інформації за допомогою спеціально спровокованих порушень працездатності технічних засобів або програмного забезпечення); 3) кадрова робота (підвищення компетентності працівників та їх відповідальності у застосуванні новітніх інформаційних технологій) [1].

Можемо погодитись з усіма вищенаведеними пропозиціями. Адже кожен суб'єкт господарювання намагається уникнути ризиків кібератак та забезпечити інформаційну безпеку інформації будь-яким способом.



Але, на нашу думку, захист облікової-інформації та уникнення «гачка» кібератаки можливий лише у випадку дотримання комплексних заходів та спільних дій керівного персоналу, облікового персоналу, аудиторів та, як не дивно, закладів освіти при навчанні майбутніх фахівців.

Так, наприклад, *керівник* підприємства повинен володіти такими знаннями та компетенцією, щоб розуміти порядок документування та вміти протестувати систему внутрішнього контролю. Це не означає, що керівник повинен бути бухгалтером за фахом або бути фахівцем у сфері програмування чи захисту інформації. Але керівник повинен розуміти сутність усіх операцій та цікавитись такими питаннями, як реальна наявність активів та зобов'язань вказаних у фінансовій звітності; дійсність відображення зареєстрованих та відображених у звітності господарських операцій та чи усі операції відображено; чи правильно класифікуються та розкриваються об'єкти бухгалтерського обліку у фінансовій звітності; чи можна довіряти відповідям відповідальних працівників, якщо існує загроза інформаційній безпеці підприємства, а керівництво не вжило заходів для захисту організації від внутрішніх та зовнішніх загроз?

Бухгалтери повинні бути інформовані про загрози безпеки і відповідних методах контролю, щоб захистити свої інформаційні системи і консультувати підприємства щодо ризиків безпеки. Важливим є забезпечення бухгалтерів встановленими найсучаснішими антивірусними програмами. Актуальним є вміння розпізнавати шахрайство по електронній пошті, що не адресована напряму. Наприклад, К. Макдональд (Karen McDonald) наводить 6 способів розпізнання фальшивих листів: низький рівень граматики/орфографії, неякісні ілюстрації; наявність інструкції переходу за посиланням; дивне походження; відчуття терміновості [13]. Крім того, важливо якчастіше створювати резервні копії даних та використовувати складні паролі. І, звичайно, уникати відкриття вкладень від невідомих осіб у листі.

Важливим суб'єктом забезпечення уникнення загроз кібератак підприємства є *аудитор* (зовнішній, внутрішній). Так, процедури, коли аудитор може призначити ІТ-фахівця, включають: з'ясування того, які дані і транзакції ініціюються, реєструються, обробляються і визнаються; які впроваджено засоби управління ІТ; перевірка системної документації; спостереження за роботою засобів контролю ІТ; планування і виконання тестів ІТ-засобів управління. Аудитор повинен мати достатні знання в області ІТ, щоб довести до відома ІТ-фахівця мету аудиту, оцінити, чи будуть процедури відповідати цілям аудитора, а також оцінити результати процедур, оскільки вони пов'язані з характером, термінами і обсягом інших аудиторських процедур [11].

Науковці і викладачі. В сучасних реаліях важливим аспектом підготовки майбутніх фахівців є розуміння ними необхідності ІТ-безпеки і важливість спільної роботи з іншими над розробкою політик, процесів і технологій для усунення загроз. Сьогодні від майбутніх фахівців з обліку і оподаткування слід вимагати знання, навички та етику, які дозволять їм розуміти бізнес-середовище, проводити оцінку ризиків, оцінювати внутрішній контроль та впроваджувати ефективні і дієві заходи безпеки. Важливо прагнути до інтеграції тим і методів безпеки в навчальні програми з бухгалтерського обліку.

Як зауважують Д. Берд та Д. Вен (Deborah Beard, Н. Joseph Wen), сертифікати CPA (підтверджує професійні знання у галузі аудиту, господарського права, фінансового обліку та звітності, оподаткування), CMA (Сертифікований бухгалтер з управлінського обліку) і CIA (дипломований внутрішній аудитор) все більше визнають важливість ІТ. На іспиті CPA від 12 % до 18 % в розділі «Аудит і атестація» і від 22 % до 28 % в тестових темах розділу «Бізнес-середовище та концепції» відносяться до комп'ютеризованої середовищі і її впливу на ІТ в бізнес-середовищі. На іспиті CMA 15 % частин I і II враховуються при визначенні очікуваних ризиків, внутрішнього контролю, системного контролю та безпеки, розробки і проектування систем, електронної комерції, систем планування ресурсів підприємства (ERP) і іншим областям, пов'язаних з інформаційними системами і технологіями. На іспиті CIA від 30 % до 40 % частини III охоплює ІТ, включаючи структури управління, дані і мережевий зв'язок, електронний обмін даними, шифрування і захист інформації [11].

Нові професійні позначення, такі як сертифікований фахівець з інформаційних технологій (CITP), сертифікований аудитор інформаційних систем (CISA) і сертифікований фахівець з безпеки інформаційних систем (CISSP) – демонструють потребу в сертифікації, пов'язаної з інформаційними технологіями, системним аудитом і безпекою систем.

Ще одним перспективним напрямом мінімізації ризиків є комплексне кіберстрахування. Так, це явище є новим як для світового ринку страхових послуг, так і українського, де покривається лише 5 % страхових випадків кібератак. Зауважимо, що на ринку страховиків такі послуги надають СК Рідна, СК Інго, СК Аска та інші. Як зауважує П. Харламов, «за даними Munich Re, подібний захист пропонують у цілому 60 страхових компаній у різних країнах. Водночас страхуванням покрито лише 5 % кібер-ризиків. Проте валоподібне зростання загроз із боку хакерів стимулює розвиток цього напрямку, і за оцінками тієї ж Munich Re, обсяги кібер-страхування у 2020 р. складуть вже 8–9 млрд дол. проти 3,4–4 млрд дол. у 2017 р. А

згідно з дослідженням страхової групи Allianz ринок кібер-страхування зростає на 25–50 % щороку» [7].

Отже, розуміння потреби в безпеці – спільний знаменник. Безпека електронної інформації стала критичною проблемою. Вчені, менеджери, бухгалтери і аудиторі повинні бути інформовані про виникаючі загрози і заходи безпеки, які ефективні для забезпечення безпеки інформаційних систем бухгалтерського обліку.

Висновки. Таким чином, ефективна комунікація та стратегії між керівництвом, бухгалтерами та аудиторі важливі для зменшення або захисту від виникаючих загроз інформаційній системі бухгалтерського обліку. Щоб правильно оцінити потенційні ризики, бухгалтери та аудиторі повинні бути знайомі з поточними і новими технологіями. Контроль несанкціонованого доступу до бухгалтерських записів є важливим компонентом внутрішнього контролю. Політика доступу і паролів, шифрування, цифрові підписи, блокування дисків, міжмережеві екрани і цифрові сертифікати є прикладами заходів контролю, які повинні бути ідентифіковані, задокументовані, повідомлені і піддані перевірці при оцінці ефективності контролю.

Література:

1. Вітер С.А., Світличин С.А. Захист облікової інформації та кібербезпека підприємства. *Економіка і суспільство: електронне фахове видання*. 2017. № 11. С. 497–502
Viter, S.A., Svitlyshyn, S.A. (2017) Zakhyst oblikovoi informatsii ta kiberbezpeka pidpriemstva [Protection of accounting information and cybersecurity of the enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo: elektronne fakhove vydannia* [Economy and society: electronic professional publication]. no 11. 497–502 (in Ukraine)
2. Влияние пандемии: обзор глобальных рисков URL: <https://coronavirus.marsh.com/ru/ru/insights/research-and-briefings/covid-19-risks-outlook-preliminary-mapping-and-implications.html> (дата звернення: 04 грудня 2020)
Vliyanie pandemii: obzor global'nyh riskovkov [The impact of a pandemic: an overview of global risks] <<https://coronavirus.marsh.com/ru/ru/insights/research-and-briefings/covid-19-risks-outlook-preliminary-mapping-and-implications.html>> (04 December 2020). [in Russian].
3. Глухов Н.И. Оценка информационных рисков предприятия: учебное пособие. Иркутск : ИрГУПС, 2013. 148 с.
Gluhov, N.I. (2013). Ocenka informacionnyh riskov predpriyatiya: uchebnoe posobie [Enterprise Information Risk Assessment]. Irkutsk: IrGUPS, 148. [in Russian].
4. Грабчук І.Л. Організація захисту облікової інформації в умовах гібридної війни. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналіз*. 2018. № 3(41). С. 20-24.
Hrabchuk, I.L. (2018) Orhanizatsiia zakhystu oblikovoi informatsii v umovakh hibrydnoi viiny. [Organizing the search for regional information in the minds of the hybrid]. *Problemy teorii ta metodologii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analiz*. [Problems of the theory and methodology of the accounting department, control and analysis]. no 3(41). 20-24. [in Ukraine].
5. Попівняк Ю.М. Кібербезпека та захист бухгалтерських даних в умовах застосування новітніх інформаційних технологій. *БІЗНЕС-ІНФОРМ* № 8 2019 С. 150-157.
Popivniak, Yu.M. (2019). Kiberbezpeka ta zakhyst bukhgalterskykh danykh v umovakh zastosuvannya novitnikh informatsiinykh tekhnolohii. [Cybersecurity and protection of accounting data in the application of the latest information technologies]. *BIZNES-INFORM* [BUSINESS INFORM]. no. 8. 150-157. [in Ukraine].
6. Федоренко И.В. Методические вопросы оценки риска информационной безопасности в бухгалтерском учете. *Вестник Крас ГАУ*. 2015 № 3 С. 161-168.
Fedorenko, I.V. (2015). Metodicheskie voprosy ocenki riska informacionnoj bezopasnosti v buhgalterskom uchete. [Methodological issues of information security risk assessment in accounting]. *Vestnik Kras GAU*. [Kras GAU Bulletin]. no 3. 161-168. [in Russian].
7. Харламов П. Пігулка від хакерів: як бізнес захищає себе від кібератак. URL: <https://mind.ua/publications/20192978-pigulka-vid-hakeriv-yak-biznes-zahishchae-sebe-vid-kiberatak> (дата звернення: 04 грудня 2020)
Kharlamov, P. Pihulka vid khakeriv: yak biznes zakhishchae sebe vid kiberatak [Pill from hackers: how business protects itself from cyberattacks]. <<https://mind.ua/publications/20192978-pigulka-vid-hakeriv-yak-biznes-zahishchae-sebe-vid-kiberatak>> (04 December 2020). [in Ukraine].
8. Чех Н.О., Конопліна О.О., Шахвердян Д.С. Забезпечення інформаційної безпеки бухгалтерського обліку підприємства. *Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки*. 2019. Вип. 2. С. 111-117.
Chekh, N.O., Konoplina, O.O., Shakhverdian, D.S. (2019). Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky bukhgalterskoho obliku pidpriemstva [Ensuring information security of accounting of the enterprise]. *Komunalne hospodarstvo mist. Seria : Ekonomichni nauky* [Municipal utilities. Series: Economic Sciences]. no. 2. 111-117. [in Ukraine].
9. Accounting Information Systems Security Issues Sheila Shanker September 26, 2017 URL: <https://bizfluent.com/list-6396287-accounting-information-systems-security-issues.html> (дата звернення: 04 грудня 2020).
Accounting Information Systems Security Issues Sheila Shanker September 26, 2017 <<https://bizfluent.com/list-6396287-accounting-information-systems-security-issues.html>> (04 December 2020). [in English].
10. Ayedh Abdullah. Risk of computerizing accounting information systems in the libyan bank. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, 2018. Vol. 10, Issue 1 p.74-79



Ayedh, Abdullah. (2018). Risk of computerizing accounting information systems in the libyan bank. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, Vol. 10, Issue 1. 4-79 [in English].

11. Deborah Beard, H. Joseph Wen. Reducing the Threat Levels for Accounting Information Systems. *Challenges for Management, Accountants, Auditors, and Academicians The CPA Journal*. 2017 URL: <http://archives.cpajournal.com/2007/507/essentials/p34.htm> (дата звернення: 04 грудня 2020).

Deborah, Beard, H. Joseph, Wen. (2017) Reducing the Threat Levels for Accounting Information Systems. *Challenges for Management, Accountants, Auditors, and Academicians The CPA Journal*. <URL: <http://archives.cpajournal.com/2007/507/essentials/p34.htm>> (04 December 2020). [in English].

12. Emilio Granados, Franco Richard Lukacs, Marie Sophie Müller, Philip Shetler-Jones, Saadia Zahidi. COVID-19 Risks Outlook. A Preliminary Mapping and Its Implications May 2020. URL: https://go.pardot.com/l/395202/2020-05-19/bm4tdn/395202/206461/covid19_risks_outlook_en_uk.pdf (дата звернення: 04 грудня 2020).

Emilio Granados, Franco Richard Lukacs, Marie Sophie Müller, Philip Shetler-Jones, Saadia Zahidi. (2020). COVID-19 Risks Outlook. A Preliminary Mapping and Its Implications May 2020. <https://go.pardot.com/l/395202/2020-05-19/bm4tdn/395202/206461/covid19_risks_outlook_en_uk.pdf> (04 December 2020). [in English].

13. Karen McDonald. Cyber crime – The threat is real and could dramatically affect you and your accounting firm 2020 URL: <https://www.accountancyinsurance.com.au/cyber-crime-threat/> (дата звернення: 04 грудня 2020).

Karen McDonald. Cyber crime – The threat is real and could dramatically affect you and your accounting firm 2020 <<https://www.accountancyinsurance.com.au/cyber-crime-threat/>>. (04 December 2020). [in English].

14. Sheila Shanker. The Revenue Cycle in Accounting Information Systems 2017. URL: <https://bizfluent.com/info-8001409-revenue-cycle-accounting-information-systems.html> (дата звернення: 04 грудня 2020).

Sheila Shanker. The Revenue Cycle in Accounting Information Systems 2017. <<https://bizfluent.com/info-8001409-revenue-cycle-accounting-information-systems.html>> (04 December 2020). [in English].

Отримано: 02 грудня 2020 р.

Прорецензовано: 12 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 16 грудня 2020 р.

e-mail: mariana.fominyh@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-103-109

Фоміних М. В. Механізм обліку захищених носіїв ключової інформації в банках України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 103–109.

УДК: 657.6

JEL-класифікація: M 41

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-5233-7049

Фоміних Мар'яна Василівна,
викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»

МЕХАНІЗМ ОБЛІКУ ЗАХИЩЕНИХ НОСІЇВ КЛЮЧОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В БАНКАХ УКРАЇНИ

У статті досліджено сутність та складові облікової політики банку, які впливають на бухгалтерський облік запасів матеріальних цінностей банку в цілому та захищених носіїв ключової інформації зокрема. Ідентифіковано захищені носії як складові запасів матеріальних цінностей. Представлено бухгалтерські моделі обліку операцій з реалізації захищених носіїв. Виявлено ймовірні операційні ризики банку, які можуть виникнути в процесі реалізації захищених носіїв.

Ключові слова: облікова політика банку, захищені носії ключової інформації, запаси матеріальних цінностей, бухгалтерські моделі.

Фоминых Марьяна Васильевна,
преподаватель кафедры финансов, учета и аудита
Национального университета «Острозская академия»

МЕХАНІЗМ УЧЕТА ЗАЩИЩЕННЫХ НОСИТЕЛЕЙ КЛЮЧЕВОЙ ИНФОРМАЦИИ В БАНКАХ УКРАИНЫ

В статье исследована сущность и составляющие учетной политики банка, которые влияют на бухгалтерский учет запасов материальных ценностей банка в целом и защищенных носителей ключевой информации в частности. Идентифицированы защищенные носители как составляющие запасов материальных ценностей. Представлены бухгалтерские модели учета операций по реализации защищенных носителей. Выявлены вероятные операционные риски банка, которые могут возникнуть в процессе реализации защищенных носителей.

Ключевые слова: учетная политика банка, защищенные носители ключевой информации, запасы материальных ценностей, бухгалтерские модели.

Maryana Fominykh,
lecturer at the Department of Finance, Accounting and Auditing,
National University of Ostroh Academy

MECHANISM OF ACCOUNTING SECURED MEDIA OF KEY INFORMATION IN BANKS OF UKRAINE

The article examines the essence and components of the bank's accounting policy, which affect the accounting of inventories of the bank in general and protected media in particular. It is specified that each credit institution develops and approves mandatory accounting policy provisions, which contain a set of principles, methods and procedures used for accounting, preparation and presentation of financial statements. The bank's accounting and financial reporting are based on the principles defined in the conceptual basis of international financial reporting standards. Protected media have been identified as components of inventories. Commercial banks generate keys for their customers to access remote service systems. These keys are essentially an electronic signature and seal of the client to sign the electronic payment documents created by him before sending them to the bank. In order to prevent the copying of electronic signature keys, secure media (Secure Token) have been developed, on which the bank writes digital signatures of customers. Accounting models of accounting for transactions on the sale of protected media are presented. Protected media according to a number of criteria in accordance with accounting standards can be classified as inventories, and therefore they are accounted for by the same rules. Transactions on the sale of protected key information carriers, depending on the method of payment and the sale price can be reflected in the financial statements in accordance with the four accounting models. The probable operational risks of the bank, which may arise in the process of selling protected media, have been identified and it has been determined that in

order to reduce the operational risk of penalties for late registration of tax invoices, it is recommended to implement Secure Token for non-cash funds.

Key words: bank accounting policy, protected key information carriers, inventories, accounting models.

Постановка проблеми. З розвитком інформаційних та комп'ютерних технологій більшість суспільних процесів перейшли до мережі інтернет. Тому комерційні банки та клієнти у своїй взаємодії стали віддавати перевагу методам віддаленого доступу. За допомогою програмного забезпечення, яке банки надають своїм клієнтам, останні можуть, не відвідуючи фінансові установи, отримати всю інформацію за своїми рахунками, а також здійснити різноманітні банківські операції: відкрити додаткові рахунки, перерахувати кошти за реквізитами, придбати або продати іноземну валюту та ін. Для входу до програмних комплексів банки генерують клієнтські ключі, які задля унеможливлення викрадення ключової інформації сторонніми особами записуються на захищені носії. У зв'язку з цим у комерційних банках виникає потреба у відображенні таких носіїв у відповідності до правил бухгалтерського обліку та до облікової політики банку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині механізм бухгалтерського обліку в банках операцій з оприбуткування та реалізації захищених носіїв ключової інформації є новітнім та розглянутим лише частково. Відображення на рахунках бухгалтерського обліку банків захищених носіїв ключової інформації є мало дослідженим.

Опрацювання теоретико-практичних засад облікової політики та обліку запасів матеріальних цінностей в банках спостерігається в публікаціях вітчизняних науковців, зокрема таких: О. Андренко, Н. Литвин, С. Міщенко, Г. Спьяк. Однак, незважаючи на внесок учених у розвиток базових аспектів бухгалтерського обліку в банках, значна кількість праць має вузькоспеціалізований характер і, відповідно, малодослідженими залишаються питання бухгалтерського обліку захищених носіїв ключової інформації.

Мета і завдання дослідження: висвітлити особливості бухгалтерського обліку запасів матеріальних цінностей банку в цілому та захищених носіїв ключової інформації зокрема на основі вивчення теоретичних і практичних аспектів обраної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Національний банк України відповідно до чинного законодавства встановлює для банків стандарти та правила ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності, способи захисту інформації, коштів та майна, що відповідають вимогам законів України та міжнародним стандартам фінансової звітності. Керуючись Законом України «Про національний банк України», НБУ «визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; порядок надання та використання електронних довірчих послуг та постачання передачі сигналів точного часу засвідчувальним центром кваліфікованим надавачам електронних довірчих послуг у банківській системі України» [1].

Кожна кредитна організація розробляє та затверджує в обов'язковому порядку положення про облікову політику, яке визначає сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються для ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності. Облікова політика банку відображає особливості організації та ведення бухгалтерського обліку операцій, які здійснює банк згідно з внутрішніми нормативними документами, що проводяться відповідно до законодавства України та нормативно-правових актів Національного банку України.

Облікова політика, яка приймається банком, є базисною під час здійснення його діяльності. В процесі здійснення банківської діяльності облікова політика банку може змінюватися у відповідності з нормативно-правовими актами Національного банку України та міжнародними стандартами фінансової звітності та задля більш достовірної інформації про вплив операцій на фінансовий стан, результати діяльності або грошові потоки банку.

Облікова політика банку не змінюється у разі застосування до операцій, інших подій або умов, що відрізняються за сутністю від тих, що відбувалися раніше. Незмінним для облікової політики є застосування нової облікової політики до операцій, інших подій або умов, які не відбувалися раніше або були несуттєвими.

В умовах фінансової нестабільності облікова політика відіграє велику роль в управлінні комерційним банком, тому її формуванню та реалізації приділяється все більше уваги. Облікова політика знаходить своє відображення в реалізації як фінансової політики, так і стратегії банку в цілому. Грамотна облікова політика сприяє ефективному розподілу та використанню економічних ресурсів банку, залученню довгострокових ресурсів і виробленню цільових установок.

В обліковій політиці представлені всі аспекти побудови та функціонування системи бухгалтерського обліку в їх інформаційному та методичному взаємозв'язку. Господарські суб'єкти, в тому числі кредитні організації, формують свою облікову політику з метою забезпечення методичної, технічної та організа-

ційної єдності облікового процесу протягом звітного періоду. Облікова політика сприяє створенню механізму реалізації методів бухгалтерського обліку у відповідності зі структурою та специфікою діяльності банку.

Облікова політика комерційного банку базується на основних принципах бухгалтерського обліку, яких «повинні дотримуватися установи банку при веденні рахунків і складанні зовнішньої та внутрішньої звітності. Бухгалтерський облік та фінансова звітність банку ґрунтуються на принципах, визначених у концептуальній основі міжнародних стандартів фінансової звітності» [2]. Система та підсистеми бухгалтерського обліку операцій мають забезпечувати:

- дотримання принципів бухгалтерського обліку;
- єдину методологічну основу;
- хронологічне та систематичне відображення всіх операцій в регістрах бухгалтерського обліку на підставі первинних документів;
- взаємозв'язок даних синтетичного та аналітичного обліку;
- накопичення і систематизацію даних обліку в розрізі показників, необхідних для управління та складання звітності.

Бухгалтерський облік в установах банку ведеться безперервно з часу реєстрації установи банку до її ліквідації відповідно до вимог нормативно-правових актів Національного банку України та внутрішніх нормативних документів банку. Відображення операцій в бухгалтерському обліку установами банку здійснюється відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 11.09.2017 №89 [2]. Порядок ведення бухгалтерського обліку операцій установами банку згідно із законодавством України визначається внутрішніми нормативними документами, які є складовими облікової політики банку. «Внутрішній план рахунків банку використовується для детальної та повної реєстрації всіх банківських операцій і для забезпечення потреб складання фінансової звітності» [2]. Детальна інформація про кожного контрагента та кожну операцію фіксується в автоматизованій банківській системі установи банку на рівні аналітичного обліку на аналітичних рахунках. Відкриття аналітичних рахунків передбачає наявність обов'язкових параметрів згідно з вимогами Національного банку України. Синтетичний облік здійснюється на рівні рахунків четвертого порядку, аналітичний облік забезпечується за допомогою аналітичних рахунків. Супроводження внутрішнього плану аналітичних рахунків здійснюється департаментом бухгалтерського обліку банку.

Як зазначалося вище, комерційні банки генерують своїм клієнтам ключі для доступу до систем дистанційного обслуговування. Ці ключі за своєю суттю є електронним підписом та печаткою клієнта для підписування створених ним електронних платіжних документів перед відправкою їх в банк.

Для обміну документами та подання звітності у контролюючі органи фізична особа, яка створює електронний підпис, тобто «підписувач», отримувала електронно-цифровий підпис терміном дії два роки. На сьогодні кваліфіковані електронні довірчі послуги надаються тільки з використанням засобів електронної ідентифікації з функціями кваліфікованого електронного підпису як документів, що посвідчують особу. Звертаючись до Закону України «Про електронні довірчі послуги», «кваліфікований електронний підпис чи печатка вважається таким, що пройшов перевірку та отримав підтвердження, якщо під час перевірки за допомогою кваліфікованого сертифіката електронного підпису чи печатки отримано підтвердження того, що особистий ключ, який належить підписувачу чи створювачу електронної печатки, зберігається в засобі кваліфікованого електронного підпису чи печатки» [3]. Таким чином даний кваліфікований електронний підпис для клієнта вже видається з початку 07 листопада 2018 р., а, відповідно, усі видані електронні цифрові підписи будуть чинні до закінчення їх терміну дії, а саме 2 роки, а усі кваліфіковані електронні підписи повинні та будуть зберігатися виключно на захищених носіях.

Отже, якщо підписувач отримав свій підпис (ЕЦП) у вересні 2018 р. на два роки, тобто до набуття чинності Законом України «Про електронні довірчі послуги», то він і надалі міг ним користуватися для подачі звітності та обміну документами аж до закінчення його терміну дії – до вересня 2020 р. Але якщо в підписувача відбулися зміни щодо даних організації або ж його самого, наприклад, в жовтні 2019 р, або він отримав свій електронний підпис (КЕП) у березні 2019 р., то відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» секретні ключі підписувача повинні зберігатися на захищеному носіїві ключової інформації.

Найбільш популярним рішенням поміж доступних на ринку захищених носіїв є USB-пристрої, що мають форму флешки (Secure Token), наприклад, від виробника ТОВ «Автор». Secure Token «застосовується для захищеного зберігання і використання ключів кваліфікованого електронного підпису (КЕП) сертифікатів акредитованого центру сертифікації ключів (АЦСК), е-декларування, в банківських і корпоративних системах, інтернет-банкінгу та ін. Виконує функції формування і перевірки електронного підпису, шиф-

рування, авторизації, зберігання секретної (ключової) інформації» [3]. Для кожного секретного ключа використовується окремий захищений носій ключової інформації.

З січня 2005 р. набрала чинності постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку запасів матеріальних цінностей банків України» від 10.12.2004 р. № 625 [4], якою затверджено нову Інструкцію з бухгалтерського обліку запасів матеріальних цінностей банків України. Ця постанова скасувала низку постанов Правління Національного банку України, зокрема постанови від 20.08.1999 р. № 419 і від 03.11.1998 р. № 448.

У новій Інструкції [4], крім порядку обліку матеріальних цінностей, визначено порядок обліку операцій з ювілейними і пам'ятними монетами карбованцевого номіналу в установах комерційних банків України та виключено приклади різних видів операцій з обліку запасів господарських матеріалів, схеми бухгалтерських проводок за даним видом операцій та рекомендації із складського обліку запасів товарно-матеріальних цінностей; щодо первинних документів обліку запасів товарно-матеріальних цінностей; інвентаризації; порядку обліку форменого, спеціального одягу, взуття та спорядження, інкасаторських сумок для збирання виручки, мішків для перевезення цінностей, сировини та продуктів харчування об'єктів громадського харчування, паливно-мастильних матеріалів, автомобільних шин та агрегатів, різних вузлів і деталей до комп'ютерів та інших машин. Нову Інструкцію розроблено відповідно до Законів України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III, міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 2 «Запаси», ПБО 9 та інших нормативно-правових актів.

Згідно з «Інструкцією з бухгалтерського обліку запасів матеріальних цінностей банків України» «запаси матеріальних цінностей – це активи, які утримуються для продажу під час звичайної діяльності, перебувають у процесі виробництва для такого продажу або наявні у формі основних чи допоміжних матеріалів для споживання у виробничому процесі або під час надання послуг» [4], а також визнаються активом, якщо є ймовірність отримання банком у майбутньому економічної вигоди від їх використання та вартість їх може бути достовірно визначеною. «До складу запасів матеріальних цінностей включаються матеріальні цінності, призначені для забезпечення безперервної роботи банку, надання послуг. Запаси матеріальних цінностей складаються з господарських матеріалів, малоцінних і швидкозношуваних предметів, що використовуються не більше ніж один рік» [4]. Оскільки комерційні банки закуповують захищені носії ключової інформації в підрядників та потім продають їх своїм клієнтам, то й обліковувати ці носії банк повинен за статтями для бухгалтерського обліку як запаси матеріальних цінностей.

«Основними завданнями обліку запасів матеріальних цінностей є:

- правильне і своєчасне документування і відображення операцій за рухом запасів товарно-матеріальних цінностей;
- контроль за залишками, надходженням і витратами запасів;
- контроль за зберіганням запасів. Облік операцій за матеріальними цінностями ведеться за рахунками 3-го класу Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України» [4]. Ведення операцій із запасами матеріальних цінностей здійснюється в єдиній централізованій системі внутрішньобанківської (господарської) діяльності.

Придбання запасів матеріальних цінностей здійснюється центральним апаратом банку або установою банку в межах коштів, передбачених бюджетом на відповідні цілі, за документами, звізованими фінансово-економічною службою з розпоряджувальним написом керівника (його заступника) установи банку. Придбання запасів матеріальних цінностей центральним апаратом або регіональними управліннями може здійснюватися шляхом безготівкового перерахування коштів або готівкової оплати за рахунок авансу, наданого в підзвіт відповідальному працівнику установи банку. Отримання запасів матеріальних цінностей у постачальника здійснюється працівником господарського відділу або інших структурних підрозділів центрального апарату банку, регіонального управління, які на підставі довіреності, оформленої службою бухгалтерського обліку, уповноважені здійснювати отримання таких цінностей. Первинними документами для оприбуткування запасів матеріальних цінностей є накладні, товарно-транспортні накладні, прибуткові документи, приймальні акти тощо. Облік запасів матеріальних цінностей ведеться із застосуванням форм первинних документів, затверджених наказом Міністерства статистики України від 21.06.1996 р. № 193 «Про затвердження типових форм первинних облікових документів з обліку сировини і матеріалів» [5]. Працівники господарського відділу або іншого підрозділу центрального апарату банку, регіонального управління здійснюють передавання запасів матеріальних цінностей матеріально відповідальному працівнику не пізніше наступного дня після їх отримання згідно довіреності. Документи (накладні, товарно-транспортні накладні тощо) підписуються матеріально відповідальним працівником та передаються до служби бухгалтерського обліку для відображення операції в бухгалтерському обліку.

Запаси матеріальних цінностей в бухгалтерському обліку відображаються за фактичними цінами придбання – первісною вартістю, включаючи витрати на доставку, податки, збори та інші обов'язкові платежі за балансовим рахунком № 3400 «Запаси матеріальних цінностей на складі» в розрізі аналітичних рахунків. Отримані безкоштовно матеріальні цінності відображаються в бухгалтерському обліку за їх справедливою вартістю. «Запаси матеріальних цінностей відображаються в бухгалтерському обліку за їх первісною вартістю і не переоцінюються» [4]. Запаси матеріальних цінностей, які видаються зі складу підзвітним особам, відображаються в обліку за балансовим рахунком № 3402 «Запаси матеріальних цінностей у підзвітних осіб» у розрізі аналітичних рахунків.

При «реалізації запасів матеріальних цінностей дохід або витрати від реалізації визначаються як різниця між вартістю продажу та визначеною вартістю за методом «ФІФО». Доходи і витрати визнаються за таких умов:

- визнання реальної заборгованості за активами та зобов'язаннями установи банку;
- фінансовий результат операції, пов'язаної з наданням (отриманням) послуг, може бути точно визначений» [4].

Для визнання доходів і витрат установи банку застосовують основний принцип бухгалтерського обліку – нарахування. Метою принципу нарахування є визначення фінансового результату за період шляхом визнання доходів у міру того, як вони зароблені, та витрат у міру того, як вони понесені, незважаючи на факт отримання чи сплати коштів. Установи банку щомісяця визнають суму доходів і витрат, що належать до звітного періоду, з відображенням за відповідними рахунками класів 6 та 7.

З урахуванням викладеного вище та зважаючи на те, що реалізація цінностей може здійснюватися як безготівковим шляхом, так і за готівкові кошти, можна побудувати такі бухгалтерські моделі операцій з реалізації захищених носіїв ключової інформації (Secure Token):

1. Бухгалтерська модель операції з реалізації Secure Token за готівкові кошти за ціною реалізації більшою від ціни придбання:

- Дт 1001 (готівкові кошти в касі) – Кт 3739 (транзитний розподільчий рахунок)
- Дт 3739 – Кт 3402 (рахунок підзвітної особи)
- Дт 3739 – Кт 3622 (ПДВ)
- Дт 3739 – Кт 6499 (позитивний результат від реалізації Secure Token).

2. Бухгалтерська модель операції з реалізації Secure Token за готівкові кошти за ціною реалізації меншою від ціни придбання:

- Дт 1001 – Кт 3739
- Дт 3739 – Кт 3402
- Дт 3739 – Кт 3622
- Дт 7499 (негативний результат від реалізації Secure Token) – Кт 3739
- Дт 7410 (сплачений ПДВ від інших послуг) – Кт 3622.

3. Бухгалтерська модель операції з реалізації Secure Token за безготівкові кошти за ціною реалізації більшою від ціни придбання:

- Дт 2600 (поточний рахунок клієнта) – Кт 3739
- Дт 3739 – Кт 3402
- Дт 3739 – Кт 3622
- Дт 3739 – Кт 6499.

4. Бухгалтерська модель операції з реалізації Secure Token за безготівкові кошти за ціною реалізації меншою від ціни придбання:

- Дт 1001 – Кт 3739
- Дт 3739 – Кт 3402
- Дт 3739 – Кт 3622
- Дт 7499 – Кт 3739
- Дт 7410 – Кт 3622.

Також слід врахувати, що за умови проведення операцій з реалізації захищених носіїв за готівкові кошти фізичним особам – представникам юридичних осіб та фізичним особам – підприємцям (ФОП), які є платниками ПДВ, таким клієнтам необхідно надавати в касу установи банку лист, в якому повідомляється, що представник (ШБ та його паспортні дані) вносить гроші від імені юридичної особи/ФОП та вказує код ЄДРПОУ/РНОКПП клієнта для коректної виписки податкової накладної покупцю – платнику ПДВ. З метою своєчасного формування та реєстрації коректної податкової накладної скановану копію листа установою банку в той же день необхідно надавати до служби бухгалтерського обліку регіонального управління/відділу податкового обліку та звітності центрального апарату банку департаменту бухгалтерського

обліку з подальшим пересиланням листа протягом 3 робочих днів, наступних за днем здійснення операції з реалізації Secure Token. В разі несвоєчасної реєстрації податкової накладної до банку можуть бути застосовані штрафні санкції відповідно до ст. 120.1 ПКУ [6] (10–40 % від суми ПДВ, зазначеної в податковій накладній, в залежності від кількості днів прострочення її реєстрації). Тому проведення операцій з реалізації захищених носіїв за готівкові кошти рекомендується використовувати для фізичних осіб – підприємців, які не є платниками ПДВ, а за безготівкові кошти – для юридичних осіб та ФОП – платників ПДВ.

Аналітичний облік запасів матеріальних цінностей ведеться відповідальним працівником служби бухгалтерського обліку в програмному комплексі у розрізі одиниць матеріальних цінностей на підставі отриманих первинних документів від матеріально відповідального працівника або інших працівників. Станом на перше число кожного місяця за даними бухгалтерського обліку запасів матеріальних цінностей відповідальним працівником служби бухгалтерського обліку роздруковується зведена відомість залишків матеріальних цінностей, яка звіряється з даними окремих аналітичних рахунків балансу установи банку.

Висновки. Сьогодні повсюдне використання інформаційних технологій стало об'єктивною необхідністю. Спектр областей, в яких застосовуються інформаційні технології, надзвичайно широкий. Однією зі сфер, де їх значення було традиційно велике з моменту початку їх бурхливого розвитку, є сфера фінансових послуг. За останній час значно зросло значення нових банківських послуг, що надаються клієнтам за допомогою інтернет-технологій. З огляду на широке використання банками систем електронного зв'язку та поступовий перехід до безпаперової технології обміну інформацією можна стверджувати про важливість цього напрямку для банків. У зв'язку з цим на передній план виходять питання забезпечення конфіденційності каналів зв'язку між банком та клієнтом, а також захисту електронних ключів клієнта від заволодіння ними сторонніми особами. Саме з метою унеможливлення копіювання КЕП і були розроблені захищені носії інформації (Secure Token), на які банк записує цифрові підписи клієнтів. Будь-які операції банківських установ (як і інших суб'єктів господарювання) повинні відображатися згідно з правилами бухгалтерського обліку. Сукупність принципів, методів і процедур, що використовується банком для ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової звітності визначаються положенням про облікову політику банку. Облікова політика відображає особливості організації та ведення бухгалтерського обліку операцій, які здійснює банк згідно з внутрішніми нормативними документами, що проводяться відповідно до законодавства України та нормативно-правових актів Національного банку України. Захищені носії за рядом критеріїв згідно зі стандартами бухгалтерського обліку можна віднести до запасів матеріальних цінностей, а тому вони обліковуються за тими ж правилами. Операції з реалізації захищених носіїв ключової інформації в залежності від способу оплати та ціни реалізації можна відобразити в бухгалтерській звітності згідно з чотирма бухгалтерськими моделями. Також задля зменшення операційного ризику застосування до банку штрафних санкцій за несвоєчасну реєстрацію податкових накладних рекомендується реалізовувати Secure Token за безготівкові кошти.

Література:

1. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 07.11.2020).

Zakon pro Natsionalnyi bank Ukrainy 1999 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on National Bank of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrainy [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> > (2020, November, 7). [in Ukrainian].

2. Про затвердження нормативно-правових актів Національного банку України з бухгалтерського обліку : Постанова Правління Національного банку України від 11 вересня 2017 р. № 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#Text> (дата звернення: 14.11.2020).

Postanova pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv Natsionalnoho banku Ukrainy z bukhgalterskoho obliku 2017 (Natsionalnyi bank Ukrainy). [Resolution on Approval of normative legal acts of the National Bank of Ukraine on accounting (National Bank of Ukraine)]. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrainy [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#Text> > (2020, November, 14). [in Ukrainian].

3. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2155-19#Text> (дата звернення: 07.11.2020).

Zakon pro elektronni dovirchi posluhy 2017 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on electronic trust services (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrainy [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2155-19#Text> > (2020, November, 7). [in Ukrainian].

4. Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку запасів банків України : Постанова Правління Національного банку України від 10 грудня 2004 р. № 625. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1650-04#Text> (дата звернення: 07.11.2020).

Postanova pro zatverdzhennia Instruksii z bukhgalterskoho obliku zapasiv bankiv Ukrainy 2004 (Natsionalnyi bank Ukrainy). [Resolution on approval of the Instruction on accounting of stocks of banks of Ukraine (National Bank

of Ukraine)]. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrajinu [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1650-04#Text> > (2020, November, 7). [in Ukrainian].

5. Про затвердження типових форм первинних облікових документів з обліку сировини та матеріалів : Наказ Міністерства статистики України від 21 червня 1996 р. № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0193202-96#Text> (дата звернення: 07.11.2020).

Nakaz pro zatverdzhennia typovykh form pervynnykh oblikovykh dokumentiv z obliku syrovyny ta materialiv 1996 (Ministerstvo statystyky Ukrainy). [Order on approval of standard forms of primary accounting documents for accounting of raw materials (Ministry of Statistics of Ukraine)]. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrajinu [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. < <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0193202-96#Text> > (2020, September, 7). [in Ukrainian].

6. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 14.11.2020).

Podatkovyj kodeks Ukrainy 2010 (Verkhovna Rada Ukrajinu). [Tax code of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrajinu [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> > (2020, November, 14). [in Ukrainian].

**МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В ЕКОНОМІЦІ**



Отримано: 24 листопада 2020 р.

Прорецензовано: 07 грудня 2020 р.

Прийнято до друку: 11 грудня 2020 р.

e-mail: v.dilenko@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2020-19(47)-111-118

Диленко В. А., Коева Е. О. Математическое моделирование рационального выбора простейших механизмов экономической интеграции. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острогор : Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 111–118.

УДК: 330.46

JEL-класифікація: C02

ORCID-ідентифікатор: 0000-0002-3777-5358

Диленко Віктор Алексеевич,

доктор економічних наук, доцент, професор
кафедри прикладної математики та інформаційних технологій
Одеського національного політехнічного університету

Коева Катерина Олеговна,

магістрантка Одеського національного політехнічного університету

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ РАЦИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА ПРОСТЕЙШИХ МЕХАНИЗМОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В статье для анализа процессов совместного функционирования экономик при различных механизмах их объединения приведена математическая модель интеграции двух экономических систем, основу которой составляют элементы модели экономической динамики Солоу. Для рационального выбора механизмов экономической интеграции предлагается подход, который состоит в построении и анализе своеобразных карт оптимальных способов объединения исследуемых экономических систем. На картах представлены области значений выбранных параметров модели экономических систем, для которых наилучшим является соответствующий механизм их интеграции. Приведены примеры построения и анализа как отдельных карт оптимальных механизмов объединения экономических систем, так и их определенной последовательности, отражающей процессы трансформации соответствующих областей карт под воздействием некоторых внешних факторов.

Ключевые слова: экономическая интеграция, механизмы объединения, рациональный выбор, математическая модель, карта оптимальных механизмов интеграции.

Діленко Віктор Олексійович,

доктор економічних наук, доцент, професор
кафедри прикладної математики та інформаційних технологій
Одеського національного політехнічного університету

Коева Катерина Олегівна,

магістрантка Одеського національного політехнічного університету

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРУ НАЙПРОСТІШИХ МЕХАНІЗМІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті для аналізу процесів спільного функціонування економік при різних механізмах їх об'єднання приведена математична модель інтеграції двох економічних систем, основу якої складають елементи моделі економічної динаміки Солоу. Для раціонального вибору механізмів економічної інтеграції пропонується підхід, який полягає в побудові й аналізі своєрідних карт оптимальних способів об'єднання досліджуваних економічних систем. На картах представлені області значень обраних параметрів моделі економічних систем, для яких найкращим є відповідний механізм їх інтеграції. Наведені приклади побудови та аналізу як окремих карт оптимальних механізмів об'єднання економічних систем, так і їх певної послідовності, що відбиває процеси трансформації відповідних областей карт під впливом деяких зовнішніх факторів.

Ключові слова: економічна інтеграція, механізми об'єднання, раціональний вибір, математична модель, карта оптимальних механізмів інтеграції.



Viktor Dilenko,

*Doctor of Economics, Associate Professor, Professor at Department of Applied Mathematics and Information Technologies,
Odessa National Polytechnic University*

Kateryna Koeva,

Master student at the Odessa National Polytechnic University

MATHEMATICAL MODELING OF THE RATIONAL CHOICE OF THE SIMPLEST MECHANISMS OF ECONOMIC INTEGRATION

The article concerns a certain economic and mathematical approach to the rational choice problem analysis of economic systems integration mechanisms. It is believed that the essence of integration lies in rearrangement of derived net product between the systems for their development, and the means of mentioned rearrangement determine the possible integration mechanisms of relevant economic systems. The mathematical model of two economic systems integration is built to analyse the processes of economies confunction in view of different mechanisms of their integration. At the model's core are the elements of the well-known model of Solow economic dynamics, describing its production constituent. The model made of two differential equations systems reflecting the evolution of fixed production assets of consolidated economic systems with various mechanisms of their integration.

Within the framework of the developed model is proposed an approach for rational choice of economic integration mechanisms, which relies on constructing and analyzing charts of the optimal ways of the examined economic systems confunction. There the domains of selected options of economic systems development model are represented, for which the best is an appropriate mechanism of their integration.

This article presents the examples of constructing and analyzing both separate charts of the optimal integration mechanisms of economic systems and their certain sequence. It reflects the transformation processes of the corresponding areas of charts under the influence of some internal and external factors. As such factors were considered the criterion of the integration mechanism choice and the intensity of the scientific and technological progress impact. The latter comprises a kinetic component which was introduced into the constructed model and is responsible for the influence of autonomous scientific and technological progress on the development of investigated economic systems.

Key words: *economic integration, integration mechanisms, rational choice, mathematical model, charts of the optimal integration mechanisms.*

Постановка проблеми. Одной из особенностей современной экономики является интенсивное развитие различных интеграционных процессов, которые, как утверждают многие исследователи, стали наиболее распространенным явлением в мировом хозяйстве. Поэтому представляются актуальными задачи анализа данных процессов, в том числе и с привлечением возможностей экономико-математических методов и моделей.

Анализ последних исследований и публикаций. Изучению интеграционных явлений посвящена обширная экономическая литература. Гораздо в меньшей степени исследование экономической интеграции осуществляется методами экономико-математического моделирования. Причем, в большинстве научных публикациях, посвященных математическому моделированию различных аспектов интеграционных процессов в экономике, основное внимание уделяется вопросам оценки тех или иных результатов реализации данных процессов. Указанная тематика рассматривается, например, в работах И. П. Богомоловой, О. Н. Верстяк, М. С. Емец, О. Ю. Мичуриной, О. Г. Стукало, И. Е. Устюговой и др. [1; 2; 5; 7]. При этом возможные альтернативные способы интеграции соответствующих экономических субъектов хозяйствования обычно не анализируются. В свою очередь в статье [4] представлено математическое описание некоторых простейших гипотетических механизмов объединения экономических систем и проводится их экономико-математическое исследование. Однако задача выбора из указанных наилучшего в некотором смысле экономического механизма интеграции систем не рассматривается. Соответственно **целью** настоящей работы является описание и демонстрация на основе моделей [4] одного из возможных подходов к решению задачи рационального выбора механизмов объединения экономических систем.

Изложение основного материала. Следуя [4] будем использовать для математического описания процессов функционирования экономической системы, полученной в результате объединения двух систем посредством некоторого механизма интеграции, макроэкономическую модель экономической динамики Солоу в форме

$$\begin{cases} \frac{dK_1}{dt} = A(t)(s_1P_1(t) + s_2P_2(t)) - \gamma_1K_1(t), \\ \frac{dK_2}{dt} = (1 - A(t))(s_1P_1(t) + s_2P_2(t)) - \gamma_2K_2(t), \end{cases} \quad (1)$$



где $K_1(t), K_2(t)$ – величины производственных фондов объединяемых экономических систем, γ_1, γ_2 – коэффициенты их выбытия; S_1, S_2 – параметры, определяющие долю произведенного продукта, направляемого на прирост и компенсацию выбытия производственных фондов; $P_1(t), P_2(t)$ – объемы производства рассматриваемых систем, которые задаются производственными функциями Кобба-Дугласа

$$P(t) = b_0 K^\alpha(t) L^\beta(t).$$

Модель (1) соответствует пониманию экономической интеграции как объединения различных субъектов хозяйствования для достижения некоторой общей цели [6, с. 9]. В данной модели полагается, что содержанием механизма интеграции рассматриваемых двух экономик является перераспределение между ними их суммарного продукта, направляемого на развитие анализируемых экономических систем. Конкретный способ указанного перераспределения (интерпретируемый как соответствующий механизм экономической интеграции) задается в модели с помощью множителя $A(t)$. Выбор $A(t)$ при моделировании процессов объединения систем может осуществляться в соответствии с тем или иным экономическим критерием, который отвечает стратегической цели интеграции анализируемых экономических систем.

Рассматривались виды $A(t)$, которые отражают следующие механизмы распределения всего производимого продукта:

$A_1(t)$ – пропорционально исходным величинам производственных фондов объединяемых систем $K_1(0), K_2(0)$;

$A_2(t)$ – пропорционально текущим значениям величин производственных фондов $K_1(t), K_2(t)$;

$A_3(t)$ – пропорционально исходным величинам продукции, производимой рассматриваемыми экономическими системами $P_1(0), P_2(0)$;

$A_4(t)$ – пропорционально текущим величинам производимой продукции $P_1(t), P_2(t)$;

$A_5(t)$ – пропорционально значениям коэффициентов эластичности выпуск по производственным фондам, используемых в рассматриваемых моделях производственных функций (параметры α_1, α_2 функций Кобба-Дугласа для соответствующих экономик).

В работе [4] показано, что результаты функционирования объединенной экономической системы определяющим образом зависят не только от применяемого механизма интеграции экономик, но и от характеристик этих экономик. Действительно, на графиках рис. 1 представлена динамика суммарных объемов производства для случая функционирования отдельных экономических систем (сплошная линия) и их объединения (пунктирная линия). Причем, графики (а) и (б) отвечают экономическим системам, которые отличаются только незначительным изменением параметра одной из них при одинаковых механизмах объединения.

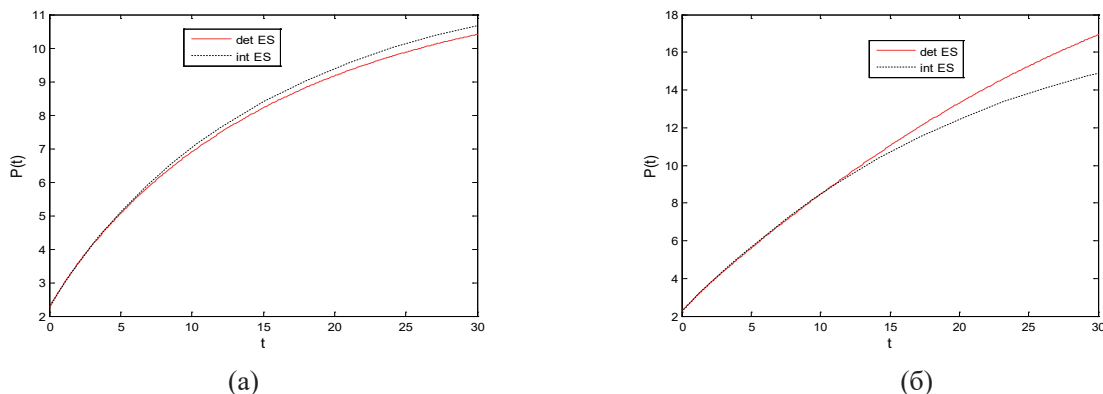


Рис. 1. Динамика суммарных объемов производства отдельных и объединенных экономических систем

Приведенные графики показывают, что относительно небольшие изменения параметров экономических систем могут приводить к кардинальному изменению первоначальных результатов их объединения, а именно – интеграция экономик на основе использования выбранного механизма объединения становится нецелесообразной.

Учитывая сказанное, для рационального выбора механизма объединения экономических систем в рамках приведенной модели будем рассматривать подход, суть которого состоит в построении своеобразных карт реализации анализируемых механизмов интеграции. На этих картах отражаются области изменения значений параметров рассматриваемых систем, в которых наилучшим является некоторый механизм объединения (области однотипного поведения модели [3, с. 282–298]).



Для построения таких карт необходимо в каждой точке рассматриваемых диапазонов изменения выбранных параметров объединяемых экономических систем смоделировать их развитие (посредством решения системы дифференциальных уравнений (1)) при каждом механизме их интеграции $A(t)$. По результатам такого моделирования выбирается наилучший способ объединения экономик с заданными параметрами. Этот механизм для данных значений параметров должен быть представлен на карте. Рассмотрим далее различные аспекты процесса построения и анализа таких карт.

На рис. 2 приведена карта оптимальных механизмов объединения определенной экономической системы с экономиками, параметры эластичность выпуска по производственным фондам α и коэффициент выбытия производственных фондов γ которых варьируется в соответствующих диапазонах с шагом 0.1 (при некоторых фиксированных значениях остальных параметров модели (1)). Для выбора механизма объединения при этом могут использоваться различные критерии, например, максимум суммарного объема производства объединенной экономической системы за весь анализируемый период или в его конечный момент времени, максимум суммарной величины производственных фондов объединения систем в конце рассматриваемого планового периода и др. При построении карты рис. 2 для простоты использовался последний из указанных критериев. Числа i в ячейках данной карты отвечают наилучшему механизму объединения $A_i(t)$ рассматриваемой системы с экономикой, которая имеет соответствующие значения параметров α и γ .

γ_2														
0,9	5	5	5	1	4	4	4	4	4	4	2	2		
0,8	5	5	5	1	4	4	4	4	4	4	4	2		
0,7	5	5	5	1	1	4	4	4	4	4	4	2		
0,6	5	5	5	1	1	1	4	4	1	3	3			
0,5	5	5	5	1	1	1	1	3	5	5	5			
0,4	5	2	2	1	1	1	4	5	5	5	5			
0,3	5	5	5	1	3	5	5	5	4	4	4			
0,2	5	5	3	4	4	2	2	4	4	4	4			
0,1	3	4	4	2	2	2	2	2	4	4	4			
	0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	α_2		

Рис. 2. Карта оптимальных механизмов объединения двух экономических систем с критерием максимума суммарной величины производственных фондов

Карта рис. 2 позволяет наглядно представить области значений параметров экономической системы, для которых преимущественным является тот или иной механизм объединения.

Например, можно видеть, что при низких значениях коэффициента эластичности α и высоких коэффициента выбытия производственных фондов γ в значительной области их изменения наилучшим механизмом интеграции является $A_5(t)$. Если же параметр экономики γ принимает низкие значения из выделенного диапазона, а α высокие, то для соответствующей области, представленной на карте, необходимо использовать механизм $A_4(t)$. Также можно заметить, что механизм объединения $A_3(t)$ целесообразно применять только при единичных сочетаниях параметров экономической системы α и γ . Анализируя карту, можно сделать выводы и о наиболее востребованных способах интеграции экономических систем, в данном случае это механизмы $A_4(t)$ и $A_5(t)$, которые образуют большие связанные области реализации и занимают 33,3 % и 31,3 % площади всей карты соответственно.

Приведенная карта представляет информацию не только о частоте использования того или иного механизма интеграции экономических систем, но и позволяет судить об устойчивости выбранного механизма относительно изменений параметров системы, с которой происходит объединение. Например, если такая экономическая система имеет значения параметров $\alpha_2 = 0,1$, $\gamma_2 = 0,6$, то их небольшие вариации не изменят выбранное решение – лучшим механизмом объединения остается $A_3(t)$, т.е. тот, который изначально был определен для интеграции рассматриваемых систем. Такая картина свидетельствует об определенной устойчивости механизма объединения $A_3(t)$ к возможным отклонениям значений параметров α_2 и γ_2 в процессе совместного функционирования анализируемых экономических систем.

Принципиально иная ситуация, если система на момент объединения имеет параметры $\alpha_2 = 0,7$, $\gamma_2 = 0,5$. Тогда, как показывает карта, небольшие изменения значения хотя бы одного из этих параметров приводят к изменению способа объединения систем $A_3(t)$, который являлся лучшим при исходных параметрах, на $A_1(t)$, $A_4(t)$ или $A_5(t)$, т.к. именно эти механизмы объединения систем становятся оптимальными при изменении параметров $\alpha_2 = 0,7$, $\gamma_2 = 0,5$ на $\pm 0,1$. Это означает, что в данных условиях выбор механизма $A_3(t)$



несет значительные риски стать неэффективным при небольших отклонениях в ту или иную сторону от значений параметров, при которых он был сделан.

На выбор механизма объединения экономических систем влияют не только значения их параметров, но и критерий такого выбора, смена которого может приводить к различным трансформациям исходной карты оптимальных механизмов интеграции. Для примера рассмотрим карту рис. 3, при построении которой в качестве критерия выбора механизма объединения использовался максимум суммарного объема производства систем в конечный момент времени.

γ_2													
0,9	5	5	5	1	4	4	4	1	1	2	2		
0,8	5	5	5	1	4	4	1	1	1	1	2		
0,7	5	5	5	1	1	4	1	1	3	3	1		
0,6	5	5	5	1	1	1	3	3	5	5	5		
0,5	5	5	5	1	1	1	3	5	5	5	5		
0,4	5	2	5	1	1	3	5	5	5	5	5		
0,3	5	5	5	1	1	4	5	4	4	4	4		
0,2	5	5	5	1	3	5	4	4	4	4	4		
0,1	5	5	5	1	5	4	4	4	4	4	4		
	0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	α_2	

Рис. 3. Карта оптимальных механизмов объединения двух экономических систем с критерием максимума суммарного объема производства

Сравнивая карты рис. 2 и рис. 3, можно проанализировать влияние указанного изменения критерия выбора механизма интеграции систем на вид исходной карты. Например, можно видеть, что на карте рис. 3 по сравнению с картой рис. 2 область значений рассматриваемых параметров, для которых наилучшим способом объединения экономических систем является $A_4(t)$, уменьшилась с 33,3 % до 22,2 % всей площади карты, область механизма $A_5(t)$ увеличилась с 31,3 % до 41,4 %, а механизма $A_1(t)$ с 15,1 % до 25,3 %. Однако имеются и области значения параметров α_2, γ_2 , которые сохранили неизменным выбор способа интеграции экономических систем при смене критерия такого выбора, например, область значений параметров $\alpha_2 \in [0, 0,2], \gamma_2 \in [0,5, 0,9]$. Соответствующим образом ведут себя и оптимальные механизмы в выделенных точках карты $\alpha_2 = 0,1, \gamma_2 = 0,6$ и $\alpha_2 = 0,7, \gamma_2 = 0,5$. Однако в целом, варьирование критерия выбора механизма объединения систем существенным образом влияет на конфигурацию рассматриваемых карт реализации оптимальных механизмов.

Построение отдельных карт оптимальных механизмов объединения экономических систем, представленных на рис. 2 и 3, позволяет получить полезную информацию для решения задачи рационального выбора способа их интеграции. Однако для более глубокого анализа последствий реализации того или иного механизма объединения систем целесообразно использовать не одну, а целый набор карт, которые бы отражали воздействие некоторых важнейших внешних факторов на особенности функционирования объединяемых экономических систем, а значит и на выбор механизма их совместного функционирования.

Рассмотрим построение указанного набора карт с целью оценки воздействия на анализируемые экономические процессы такого определяющего в современных условиях фактора, как научно-технический прогресс.

Одним из широко распространенных способов представления экзогенного НТП в экономико-математическом моделировании является его учет в макроэкономических производственных функциях посредством введения в них так называемого мультипликатора прогресса, который обычно имеет вид $a_0 e^{\delta t}$, где параметр δ – темп прироста производства за счет технического прогресса (темп НТП), a_0 – некоторый параметр [8, с. 91].

Тогда, в предположении, что НТП в одинаковой степени влияет на обе объединяемые экономические системы, модель (1) претерпит небольшие изменения и примет вид

$$\begin{cases} \frac{dK_1}{dt} = A(t)a_0 e^{\delta t} (s_1 P_1(t) + s_2 P_2(t)) - \gamma_1 K_1(t), \\ \frac{dK_2}{dt} = (1 - A(t))a_0 e^{\delta t} (s_1 P_1(t) + s_2 P_2(t)) - \gamma_2 K_2(t). \end{cases} \quad (2)$$

На ри. 4–7 представлены карты оптимальных механизмов объединения экономических систем (в качестве критерия, как и ранее, использовался максимум суммарной величины производственных фондов



объединения систем в конце рассматриваемого планового периода) при различных темпах научно-технического прогресса δ .

γ_s													
0,9	5	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
0,8	5	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	
0,7	5	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
0,6	5	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
0,5	5	2	2	2	2	2	2	4	2	2	2	2	
0,4	5	2	2	2	2	2	4	4	4	1	5	5	
0,3	5	2	2	2	2	2	4	3	5	5	5	5	
0,2	5	2	2	2	2	3	1	5	5	4	4	4	
0,1	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	
	0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	α_s	

Рис. 4. Карта оптимальных механизмов объединения двух экономических систем при $\delta = 0$

Карта рис. 4 отвечает ситуации, когда влияние НТП на развитие объединяемых систем не учитывается ($\delta = 0$). Можно видеть, что в данной ситуации при интеграции систем в рассматриваемом диапазоне изменения выбранных параметров одной из них явно преобладает механизм объединения $A_2(t)$. Область, в которой он является наилучшим способом объединения систем, занимает 62,6% площади всей карты. В значительно меньшей степени используются механизмы $A_3(t)$ и $A_4(t)$ – 22,3 % и 10,1 % карты соответственно, а приемы интеграции экономических систем $A_1(t)$ и $A_5(t)$ применяются в единичных случаях (2,0 % и 3,0 %).

Проанализируем далее, какое влияние оказывает научно-технический прогресс на выбор механизма объединения систем. Карты рис. 5–7 демонстрируют трансформацию исходной карты оптимальных механизмов интеграции экономических систем рис. 4 под действием НТП различной интенсивности (с различными темпами δ).

γ_s													
0,9	5	4	3	3	3	1	4	4	4	4	4	1	
0,8	5	2	3	3	3	5	4	4	4	4	4	1	
0,7	5	2	3	3	3	5	4	4	4	4	4	1	
0,6	5	2	3	3	3	4	4	4	4	4	4	1	
0,5	5	2	3	3	1	4	4	4	4	4	4	1	
0,4	5	2	3	3	5	4	4	4	4	4	4	1	
0,3	5	2	3	3	4	4	4	4	4	4	4	1	
0,2	5	2	3	4	4	4	4	4	4	4	4	1	
0,1	5	5	1	4	4	4	4	4	4	4	4	1	
	0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	α_s	

Рис. 5. Карта оптимальных механизмов объединения двух экономических систем при $\delta = 0,2$

Карта рис. 5 показывает, что учет влияния научно-технического прогресса (темп НТП $\delta = 0,2$) существенно образом меняет картину использования различных механизмов объединения экономик – резко сужается область применения механизма объединения $A_2(t)$ (с 62,6 % площади всей карты до 7,1 %) и значительно возрастает способов интеграции $A_1(t)$, $A_3(t)$, $A_4(t)$ (с 2,0 %, 3,0 % и 10,1 % до 12,1 %, 19,2 %, 48,5 % соответственно). Заметно изменяется величина зоны использования и механизма $A_5(t)$ (с 22,3 % до 13,1 %).

На картах рис. 6 и 7 представлена дальнейшая трансформация карты оптимальных механизмов объединения экономических систем под воздействием научно-технического прогресса с различными уровнями его интенсивности ($\delta = 0,3$ и $\delta = 0,5$). При этом основной направленностью изменения карт является увеличение области применения механизма объединения $A_4(t)$, которая на карте рис. 5 занимает уже 65,7 % всей ее площади, т.е. при темпе НТП $\delta = 0,5$ данный механизм занимает такие же доминирующие позиции, как и способ интеграции экономик $A_2(t)$ при $\delta = 0,2$.



γ_2													
0,9	5	4	3	3	1	4	4	4	4	4	4	2	
0,8	5	4	3	3	1	4	4	4	4	4	4	2	
0,7	5	4	3	3	1	4	4	4	4	4	4	2	
0,6	5	4	3	3	5	4	4	4	4	4	4	2	
0,5	5	2	3	3	4	4	4	4	4	4	4	2	
0,4	5	2	3	1	4	4	4	4	4	4	4	2	
0,3	5	2	3	5	4	4	4	4	4	4	4	2	
0,2	5	2	3	4	4	4	4	4	4	4	4	1	
0,1	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	1	
	0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	α_2	

Рис. 6. Карта оптимальных механизмов объединения двух экономических систем при $\delta = 0,3$

γ_2													
0,9	5	4	3	3	5	4	4	4	4	4	4	2	
0,8	5	4	3	3	4	4	4	4	4	4	4	2	
0,7	5	4	3	1	4	4	4	4	4	4	4	2	
0,6	5	4	3	5	4	4	4	4	4	4	4	2	
0,5	5	4	3	5	4	4	4	4	4	4	4	2	
0,4	5	4	3	4	4	4	4	4	4	4	4	1	
0,3	5	2	5	4	4	4	4	4	4	4	4	1	
0,2	5	2	4	4	4	4	4	4	4	4	4	1	
0,1	5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	1	
	0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0	α_2	

Рис. 7. Карта оптимальных механизмов объединения двух экономических систем при $\delta = 0,5$

Карты рис. 4–7 показывают, что учет влияния научно-технического прогресса приводит к существенной трансформации исходной карты, изменяя как величину, так и расположение областей применения оптимальных механизмов объединения экономических систем.

Последовательный набор карт, как и ранее одна карта, может использоваться для анализа устойчивости выбранного механизма интеграции систем при различных воздействиях некоторого внешнего фактора. Например, если рассматриваемая экономическая система объединяется с системой, которая имеет параметры $\alpha_2 = 0,3$, $\gamma_2 = 0,5$, то, как видно на карте рис. 4, оптимальным способом такого объединения без учета влияния научно-технического прогресса является $A_2(t)$. Если же объединение указанных экономических систем происходит под воздействием НТП, то с ростом величины его темпа (карты рис. 5–7) оптимальный механизм интеграции $A_2(t)$ должен соответственно изменяться на $A_3(t)$ и $A_5(t)$. Вместе с тем можно видеть и стабильные решения задачи рационального выбора механизма интеграции систем. Например, выбор механизма $A_4(t)$ объединения с экономической системой, имеющей параметры $\alpha_2 = 0,7$, $\gamma_2 = 0,5$, остается неизменным при учете влияния научно-технического прогресса при всех рассматриваемых значениях темпа НТП.

Выводы. Предложен подход к решению задачи рационального выбора механизма объединения экономических систем, который за счет широкой визуализации возможных результатов и перспектив такого выбора, проведенной посредством построения своеобразных карт оптимальных механизмов экономической интеграции, позволяет упростить процедуру его реализации, повысить обоснованность и надежность принимаемых решений. Дальнейшее развитие данного подхода может быть связано с постановкой и решением задач количественной оценки устойчивости областей карты и выбора способа объединения экономик с учетом данного фактора, других внутренних и внешних факторов функционирования отдельных экономических систем и их объединения (например, эндогенного НТП), расширением множества возможных механизмов интеграции систем и т.п.

Литература:

1. Богомолова И. П., Стукало О. Г., Устюгова И. Е. Экономико-математическая модель оценки эффективности интеграционных формирований. *Вестник Воронежского государственного университета инженерных технологий*. 2015. № 2. С. 229–236.



Bogomolova I. P., Stukalo O. G., Ustyugova I. E. (2015). Ekonomiko-matematicheskaya model' otsenki effektivnosti integratsionnykh formirovaniy [Economic-mathematical model for evaluating the effectiveness of the integration units]. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta inzhenernykh tekhnologiy*. [Bulletin of Voronezh State University of Engineering Technologies], 2, 229-236. [in Russian]

2. Верстяк О. М. Економіко-математичне моделювання експортного потенціалу базових галузей промисловості України у процесі міжнародної економічної інтеграції. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2014. Вип. 4. С. 237–247.

Verstjak O. M. (2014). Ekonomiko-matematichne modeljuvannja eksportnogo potencialu bazovykh ghaluzey promyslovosti Ukrainy u procesi mizhnarodnoji ekonomichnoji integraciji [Economic and mathematical modeling of the export potential of the basic industries of Ukraine in the process of international economic integration]. *Visnyk Chernivcjkogho torhoveljno-ekonomichnogho instytutu. Ekonomichni nauky*. [Bulletin of Chernivtsi Institute of Trade and Economics. Economic sciences], 4, 237-247. [in Ukrainian]

3. Диленко В. А. Экономико-математическое моделирование инновационных процессов: монография. Одесса : Фенікс, 2013.

Dilenko V. A. (2013). Ekonomiko-matematicheskoe modelirovanie innovatsionnykh protsessov : monohrafiia [Economic and mathematical modeling of the innovative processes: monograph]. Odessa : Feniks. [in Russian]

4. Диленко В. А. Математическое моделирование некоторых механизмов объединения экономических систем. *Проблемы экономики*. 2018. № 2. С. 403–409.

Dilenko V. A. (2018). Matematicheskoe modelirovanie nekotorykh mekhanizmov ob»edineniya ekonomicheskikh system [Mathematical modeling of some mechanisms of economic systems integration]. *Problemy ekonomiki*. [The problems of economy], 2, 403-409. [in Russian]

5. Смець М. С. Побудова економіко-математичної моделі впливу інтеграційних процесів на розвиток міжнародного туризму в Україні. *Бізнес Інформ*. 2013. № 12. С. 119–123.

Jemecj M. S. (2013). Pobudova ekonomiko-matematichnoji modeli vplyvu integracijnykh procesiv na rozvytok mizhnarodnogho turyzmu v Ukraini [Building an Economic and Mathematical Model of Influence of Integration Processes Upon Development of Tourism in Ukraine]. *Biznes Inform*. [Business Inform], 12, 119-123. [in Ukrainian]

6. Інтеграція економічних та інформаційних процесів: сучасний стан і перспективи розвитку: монографія / за заг. ред. Л. М. Савчук. Дніпропетровськ : Герда, 2015.

Savchuk L. M. (ed.) (2015). Integracija ekonomichnykh ta informacijnykh procesiv: suchasnyj stan i perspektyvy rozvytku: monohrafiija [Integration of economic and information processes: current state and development prospects: monograph]. Dnipropetrovsjk : Gherda. [in Ukrainian]

7. Мичурина О. Ю. Экономико-математическое моделирование оценки эффективности интеграционных процессов в промышленности. *Вестник Астраханского технического университета. Серия: Экономика*. 2010. Вып. 2. С. 103–112.

Michurina O. Yu. (2010). Ekonomiko-matematicheskoe modelirovanie otsenki effektivnosti integratsionnykh protsessov v promyshlennosti [Economic and mathematical modeling of evaluating the effectiveness of integration processes in industry]. *Vestnik Astrakhanskogo tekhnicheskogo universiteta. Seriya: Ekonomika*. [Bulletin of Astrakhan Technical University. Series: Economics], 2, 103-112. [in Russian]

8. Плакунов М. К., Раяцкас Р. Л. Производственные функции в экономическом анализе. Вильнюс : Минтис, 1984.

Plakunov M. K., Rayatskas R. L. (1984). Proizvodstvennyye funktsii v ekonomicheskom analize [Production functions in economic analysis]. Vil'nyus : Mintis. [in Russian]

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Пришляк Катерина Мирославівна РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬНИХ ОРЕНДНИХ ВІДНОСИН	4
Пуцентейло Петро Романович ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНІЙ СФЕРІ	12
Семенов Андрій Юрійович ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ	20

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ

Берча Оксана Михайлівна ВПЛИВ КОРОНАВІРУСУ НА МАЛИЙ БІЗНЕС ПОЛЬЩІ	30
Запорожець Ганна Володимирівна, Алхатіб Файсал, МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ АДАПТИВНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У БУДІВНИЦТВІ	36
Ковальчук Віталій Миколайович ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ КОМУНІКАЦІЯМИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	43
Кондратенко Наталія Олегівна, Новіков Дмитро Антонович ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ	51
Кузьмак Олег Іванович, Шайдюк Артур Сергійович СУЧАСНІ МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	57
Пасько Олег Віталійович, Лі Чжан ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРЯЧИХ ТЕМ ТА КОРДОНІВ ДОСЛІДЖЕНЬ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА РИНКАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ: БІБЛОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ НА ОСНОВІ WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION TA CITESPACE	64

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Витюк Володимир Олегович КОНЦЕПЦІЯ СТВОРЕННЯ 5 ГРУПИ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ	75
Ганцяк Михайло Олегович РИНОК ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ТА ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСУВАННЯ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ	80
Мовчун Світлана Вікторівна РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОЇ КОМПОНЕНТИ В СИСТЕМІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ	86

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Скрипник Маргарита Іванівна, Григоревська Олена Олександрівна ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАХИСТУ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ	95
Фоміних Мар'яна Василівна МЕХАНІЗМ ОБЛІКУ ЗАХИЩЕНИХ НОСІВ КЛЮЧОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В БАНКАХ УКРАЇНИ	103

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Диленко Виктор Алексеевич, Коева Екатерина Олеговна МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ РАЦИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА ПРОСТЕЙШИХ МЕХАНИЗМОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ	111
---	-----

CONTENT

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY

Kateryna Pryshliak THE LAND LEASE RELATIONS DEVELOPMENT	4
Petro Putsenteilo THE FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF THE LAND RELATIONS REGULATION IN THE AGRARIAN SPHERE	12
Andrii Semenog DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL ECONOMY FORMATION	20

ECONOMICS, MANAGEMENT OF SECTORS AND ENTERPRISES

Oksana Bercha THE IMPACT OF CORONAVIRUS ON SMALL BUSINESS IN POLAND	30
Hanna Zaporozhets, Alkhatib Faisal METHODICAL APPROACHES AND MODELS OF ADAPTIVE MANAGEMENT DECISIONS IN CONSTRUCTION	36
Vitalii Kovalchuk THEORETICAL BASIS FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIONS MANAGEMENT STRATEGY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	43
Natalia Kondratenko, Dmitry Novikov THEORETICAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF MANAGEMENT DECISIONS FOR ENTERPRISES OF THE INDUSTRIAL COMPLEX	52
Oleh Kuzmak, Artur Shaidyuk MODERN MARKETING TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR EFFECTIVE BUSINESS MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION	57
Oleh Pasko, Zhang Li EXPLORING THE HOTSPOTS AND FRONTIERS OF CORPORATE GOVERNANCE IN EMERGING MARKETS: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS BASED ON WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION AND CITESPACE	64

FINANCE, MONETARY CIRCULATION AND CREDIT

Volodymyr Vytiuk CONCEPT OF THE 5TH GROUP OF THE SIMPLIFIED TAX SYSTEM IMPLEMENTATION	75
Mykhailo Hantsiak PUBLIC DEBT MARKET AND BUDGET DEFICIT FINANCING TOOLS	80
Svetlana Movchun DEVELOPMENT OF THE GENDER COMPONENT IN THE PENSION SYSTEM IN UKRAINE	86

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Margarita Skrypnyk, Olena Hryhorevska ORGANIZATION OF ACCOUNTING INFORMATION PROTECTION IN TERMS OF CYBER SECURITY	95
Maryana Fominykh MECHANISM OF ACCOUNTING SECURED MEDIA OF KEY INFORMATION IN BANKS OF UKRAINE	103

MATHEMATICAL MODELING AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Viktor Dilenko, Kateryna Koeva MATHEMATICAL MODELING OF THE RATIONAL CHOICE OF THE SIMPLEST MECHANISMS OF ECONOMIC INTEGRATION	111
---	-----

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Науковий журнал (щоквартальник)

№ 19(47)

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, грудень 2020. № 19(47). 122 с.

Scientific notes of Ostroh Academy National University, «Economics» series: scientific journal. Ostroh : Publishing NaUOA, december 2020. № 19(47). 122 p.

Научные записки Национального университета «Острожская академия», серия «Экономика»: научный журнал. Острог : Изд-во НаУОА, декабрь 2020. № 19(47). 122 с.

Головний редактор *Ю. В. Шулик*

Заступник головного редактора *Л. В. Козак*

Відповідальний редактор *О. І. Дем'янчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

Коректор *А. О. Самсонюк*

Коректор англomовних текстів *Р. Т. Шулик*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 14,18. Наклад 100 пр. Зам. № 5–21.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Свиначук М. В.
Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net.